

**QAACCESSA SIRNA RAAWWII ABAARSAA
WAAQEFFANNAA GIBINAA: GODINA WALLAGGA
BAHAA AANAA HAROO LIMMUU IRRATTI KAN
XIYYEEFFATE**

MOOSISAA NUQUS CIIBSAA

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOOLLEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIIZIMIIFI QUUNNAMTIITTI MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OGBARRUUFU FOLKLOORII**

**HAGAYYA, 2009
FINFINNEE**

**QAACCESSA SIRNA RAAWWII ABAARSAA
WAAQEFFANNAA GIBINAA: GODINA WALLAGGA
BAHAA AANAA HAROO LIMMUU IRRATTI KAN
XIYYEEFFATE**

MOOSISAA NUQUS CIIBSAA

GORSAAN: DR. TOLAMAARIYAAM FUFAA

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOOFI OGBARRUU BARSISUUN GAMISAAN
GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOOKILOORIIF DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA KOOLLEJJII
NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII, JOORNAALIIZIMIIFI
QUUNNAMTIITTI MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOOKILOORII**

**HAGAYYA, 2009
FINFINNEE**

Yuunivarsiitii Finfinnee
Dhaabbata Qorannoo Digirii Lammaffaa

Waraqaa Qorannoo Digirii Lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi Ogbarruu Barsiisuun gamisaan guuttachuuf, Moosisaa Nuqusiin, Mata duree, “Qaaccessa Raawwii Abaarsaa Waaqeffannaa Gibinaa: Godina Wallagga Bahaa Aanaa Haroo Limmuu Irratti Kan Xiyyeeffate,” jedhuun qophaa’e, sadarkaa Yuunivarsiitiin Kaa’ee Guuteera.

Koree Qormaataa

Maqaa	Mallattoo	Guyyaa
Qoraa Keessaa _____	_____	_____
Qoraa Alaa _____	_____	_____
Gorsaa _____	_____	_____

Itti Gaafatamaa Muummee ykn Qindeessaa Digirii Lammaffaa(MA)

Unka Mirkaneeffannaa

Ani qorataan/ qorattuun maqaafi mallattoon koo armaan gaditti eerame, qorannoon kun hojii koo ta'uusaafi kanaan dura yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti qorannoo eebbaaf hindhiyaanne ta'uusaa, akkasumas wabiileen qorannoo kanaaf dubbise haala seera qabeessa ta'een fudhee, wabii keessatti kaa'uu koo naan mirkaneessa.

Maqaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____

Axereeraa

Kaayyoon qorannoo kanaa sirna Waaqeffannaa Gibinaa keessatti Raawwii abaarsaa: Godina Wallagga Bahaa Aanaa Haroo Limmuu Irratti Kan Xiyyeeffate qaaccessuudha. Bu'uuruma kanaan qorannoo kana bifa saayinsaawaa ta'een hojjechuuf yaadni beektotaa dhimmoota qorataan qaaccessheen walqabatan sakatta'amaniiru. Akkasumas malleen qorannoo jalatti odeeffannoon madda jalaqabaarraa daawwannaa fi afgaaffiin bakka sirnaatti argamuun funaaname. Namoota bakka sirnaatti argaman hundarraa odeeffannoo guurrachuun waan hindanda'amneef mala iddattoo akkayyootiin salgeewwan sirnichaa namoonni sagal hirmaattota ta'aniiru. Ragaan funaaname jechaan waan ta'eef, jechumaan hiikamee mala qulqulleeffataatiin hiikamee ibsame. Waantonni qaaccessa kanaan adda ba'anis: unkaa abaarsi ittin mullatu, yoomessa abaarsaa, adeemsa abaarsi ittiin geggeeffamu, gullantaa kaawwachuu, dhimmoota abaarsisan, fakkoommii meeshaalee abaarsaa, galatoo, hiikoo, dayii dhaabbachuufi bu'aa abaarsaati. Qorataan kun haaluma kaayyoosaatiin bu'aa qorannoo kanaa ta'anii kan mullatan: dhimmoota sababa aadaafi safuu hawaasaa faana hindeemneef abaarsaan balaaleffataman, unkaa abaarsi ittiin dhiyaatu walaloofi hololoo ta'ee waanti barreeffamaan qindaa'ee taa'e dhibuu, yeroo abaarsi itti geggeeffamu: ganama ganama afaan buleen, guyyoota torbani keessaa: kibxata, Kamisa, Sanbataafi Dilbata. Akkasumas guyyaa ibsaafi addaamootti (Ayyaana Birraafi Ayyaana Arfaasaa)tti ni adeemsifama. Bakki abaarsaaf adda ba'es bakka siidaa (bakka geessisaa)ti. Sabni kun yeroo abaaru meeshaalee inni ittiin abaarratu hiika fakkoommii sirnicha keessatti qaban faana ibsi itti kennameera. Kaayyoon guddaan hawaasni abaarsatti dhimma ba'uuf, waaqni dhugaa abbaa qabuuf murtii yakkamaatti kennee dhugaa abbaa qabuuf ifa baasee, qabatamaatti hawaasni argee gocha abaarsisu akka hindalagneef ittiin hubachiisuudha.

Galata

Hunda dura, hojii koo hundumaa keessatti nagargaaree asiin kan na ga'e Waaqayyo haa ulfaatu! Itti aansuun, hojii qorannoo kootii kana jalqabaa kaasee hamma dhumaatti nuffeefi dadhabe otoo hinjedhiin naa qajeelchuufi sirreessuun kan nafaana dhama'an Dr. Tolamaariyaam Fufaatiif galanni koo guddaadha.

Qorannoo kootiif madda odeeffannoo ta'uun milkaa'ina qorannichaa keessatti ga'ee olaanaa kan taphatan namoota sirna waqeffannaa Jorgaa keesatti qooda qaban hunda, keessattuu immoo, Obboo Maaruu Moosisaafi Obboo Abdannaa Galataa caalchiseen galateeffadha.

Kana cinaattis fiixaan ba'iinsa hojii kootii kana keessatti ga'ee guddaa kan qabdu haadha warraa koo Aaddee Birhaanee Qana'aatiif galanni koo guddaadha. Akkasumas, obboloota koo dargaggoo Addisuu Nuqus deeggarsa kompiitaraatiin, Obboo Waaqtolaa Nuqusiifi Obboo Taganyee Nuqus deeggarsa meeshaa waraabbii sagalee dhiyeessuun na cinaa dhaabataniif, akkasumas, deeggarsa yaadaa fi ogummaa kan naa gumaachan B/saa Mindaayee Mulunaa, B/saa Geetaachoo Hundee fi B/saa Margaa Baay'isaa otoo hingalateeffaitin hindarbu.

Walumaa galatti, jalqabaa kaasee hamma dhumaatti deeggarsa ogummaa, meeshaafi maallaqaa kan naataasisan hundaaf galanni koo isaan haa ga'u!

Jibsoo

Jechoota

Hiika

Addaamoo	ayyaana yeroo arfaasaa kabajamu/ araarii arfaasaati
Afaan bule	utuu hinnyaatiin, agabuu
Ayyaanuu	beekaa
Biqila	hormaata
Bokkuu	ayyaana waaqa
Buruksuu	dhoosuu
Cigaasisaa	baay'ee jibbamaa
Daarii	daangaa, gulantaa
Dadhabaa	kan human ofirraa ittiin dhorkuu danda'u hinqabne
Dafii	ariifadhuu
Dashaqii	lafa olka'aafi gadibu'aa
Didaa	morkataa, dabaa
Diida	ala
Gibinaa	maqaa qaalluun akka waliigalaatti aanaa Haroo Limmuutti ittiin beekamu
Godhannaa	hojii haalaan hojjetannaa
Gomboo	okkotee farsoo
Gugguufuu	qaxxisuu, utuu inni hinargamiin bira ga'uuf yaaluu
Gulantaa	daarii/ dhorka
Gumaa	ijaa nama miidhamee deebisuu
Gurraa	bosona
Haale	morme
Harka laachuu	dhiifama gaafachuu
Hinmaarre	gadi hindhiifne, hinfayyifne
Ifa baasuu	saaxiluu
Imaanaa	adaraa, galfata
Jaartii	seera(safuu) abbootii duraa

Jifuu	safuu/seera
Kala keenya	keessa keenya
Kalaquu	uumuu
Kiisii	adabaaf gatii kaffaluu
Lafee	fira aantee
Maaddii	nyaata bakka tokkotti namoota danuuf qophaa’e
Miira	itti dhageettii keessa ofii
Momoccoranii	xixiqqeessanii
Ogafaan	afoola
Oodduu	ayyaantuu
Qaalii	waamicha akka himatamaan dhiyaatuuf maqaa waaqaatiin akka bakkichatti guyyaa jedhameetti akka argamuuf abbaan dhimmaa abbaa bokkuurraa fudhatee itti himatu
Qananii	kunuunfamaa, kabajamaa
Qanqaammachuu	karkarfachuu/ o’ifachuu
Qulqulleeffataa	akkamtaa
Seera jaarsaafi	
Seera kee	adaba kee
Siidaa	bakka adda ba’ee waanta achitti ta’u akka waaqni raawwatuuf irratti qalamee salgeen kadhatee eebbise bakka geessisaati.
Tolchuu	mooruu
Tufuu	dhiisuu, irra darbuu
Tussoo	gosa biddeenaa furdaa daaraa o’aa keessatti bilchaatu
Unkaa	haala dhiyeenyaa
Uumo	maqaa waaqa warri jorgaa ittiin beekanidha
Waamata	abaarsa
Waanta aadaa	meeshaa aadaa
Waatii	jabbii qalacoo

Wareega	waa gara fuula duraatti waaqni namaaf akka raawwatuuf kadhatanii milkaa'naa booda kennuuf waadaa galamudha.
Watwaate	dhiphate/ sardame
Xabala	akka qorichaatti kan gargaaru baala oomiirraa sukkuumamee bishaanitti bulbulamee kan dhugamu
Yaaxxina	yaada xiinxalame, yaad-hiddama

Baafata

Qabiyyee	Fuula
Axereeraa	i
Galata	ii
Jibsoo	iii
Baafata	vi
Baafata Suuraawwanii	ix

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1. Seenduubee Qorannichaa.....	1
1.2. Ka'umsa Qorannichaa	3
1.3 Kaayyoo Qorannichaa	4
1.3.1 Kaayyoo Gooroo.....	4
1.3.2 Kaayyoo Gooree	4
1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa.....	4
1.5 DaangaaQorannichaa	6
1.6. Hanqina Qorannichaa.....	6
1.7. Seen- Duubee Aanaa Haroo Limmuu	7
1.7.1. Aadaa	7
1.7.2 Amantaa.....	8
1.7.3 Baayyina Uummata Aanichaa	8
1.7.4 Ballina Lafaa Aanaa H/Limmuu.....	8
1.7.5. Haala Qilleensaa	8
1.7.6 Dashaqii	9
1.7.7 Turiizimii	9

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barru

2.1. Yaaxxina Qorannichaa	11
2.2 Maalummaa Fookiloorii	12
2.3 Faayidaa Fookiloorii	14
2.4. Gosoota Fookiloorii.....	16
2.4.1. Maalummaa Afoolaa	17

2.4.2. Faayidaa Afoolaa	18
2.4.3. Abaarsa	18
2.4.3.1. Dhimmoota Hawaasni Abaarsaan Balaaleffatu	19
2.4.3.2. Miidhaa Abaarsaan Dhufuu Danda’u	20
2.4.3.2. Tajaajila Abbarsi Hawaasaaf Kennu	20
2.4.4. Duudhaa Hawaasaa.....	20
2.4.4.1 Amantii	22
2.4.4.1.1 Seenaa Amantaa Waaqeffannaa	22
2.4.4.1.2. Ga’ee Waaqeffannaan Aadaa Yakka Ittisuu Keessatti Qabu.	24
2.4.4.1.3. Yaadrimee Ayyaanaa	24
2.4.4.1.4. Qaalluu	25
2.4.4.1.5. Safuu.....	26
2.4.4.1.6. Wareega.....	27
2.4.4.1.7. Kakuu	28
2.4.5. Meeshaalee Aadaa	28
2.4.5.1 Fakkoomii	30
2.5. Sakatta’a Barruu Walfakkii.....	32
Boqonnaa Sadii: Mala Qorannichaa	
3.1. Mala Qorannichaa	33
3.2. Madda Odeeffannoo.....	33
3.3. Mala Iddatteessuu.....	34
3.4. Mala Odeeffannoo Funaanuu	34
3.4.1. Daawwannaa.....	34
3.4.2. Afgaaffii.....	35
3.5. Mala Odeeffannoo Qaaccessuu	36
Boqonnaa Afur: Odeeffannoo Qaaccessuu	
4.1. Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti Halaa Dhiyeenya Abaarsi Ittiin Mullatu	37
4.2. Yoomessa Abaarsaa Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti	40
4.2.1. Yeroo Abaarsi Itti Geggeeffamuu Danda’u.....	40
4.2.2. Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti Iddoo Abaarsi Itti Geggeeffamu.....	43

4.3. Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti Salgeefi Ga'ee Isaanii	44
4.3.1. Salgee.....	44
4.3.2. Ga'ee Salgee	44
4.4. Ofeeggannoo Abaarsa keessatti Taasifamu.....	44
4.5. Adeemsa Abaarsi Ittiin Geggeeffamu	45
4.5.1. Gulantaa Kaawwachuu	50
4.6. Hawaasa Keessatti Dhimmoota Abarsisan.....	53
4.6.1. Waliigaltee Diiguu.....	53
4.6.1.1. Liqeeffatanii/ Ergifatanii Haaluu	53
4.6.1.2. Waadaa Gaa'elaa Diiguu	56
4.6.2. Hanna.....	58
4.6.3. Qabeenya Barbadeessuu	63
4.6.4. Haqa Jallisuu.....	65
4.6.5. Reebicha Dhoksaa	66
4.6.6. Jifuu Jallisuu (Seera Abbaa Oromoorraa Ka'uu)	72
4.6.7. Maqaa Xureessuu	74
4.7. Fakkoommii Meeshaaleen Abaarsaa Sirna Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti Qaban	76
4.8. Galatoo	81
4.9. Hiikoo.....	82
4.10. Dayii dhabachuu.....	86
4.11. Waaqeffannaa Gibinaa keessatti Faayidaa Abaarsi Hawaasaaf Qabu	88
Boqonnaa Shan: Gudunfaafi Yaboo	
5.1. Gudunfaa	90
5.2. Yaboo	92
Wabiilee	93
Dabaleewwaan	

Baafata Suuraawwanii

Lak.	Mata duree	Fuuula
Suuraa 1. Kaartaa Aanaa Haroo Limu (Madda: Wajjira Aadaafi Turzimii Aanaa Haroo Limmuu)		10
Suuraa 2. Suuraa Yeroo Abaarsaa.....		50
Suuraa 3. Gulantaa Kaawwachuu.....		53
Suuraa 4. Suura Meeshaalee Ittiin Abaaramuufi Ittiin Hiikkatamuu.....		81
Suuraa 5. Yeroo Waliif Hiikkannaa.....		86

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1. Seenduubee Qorannichaa

Fookilooriin waan hawaasni dalagu amanufi yaaduuf bu’uura ta’ee kan argamuudha. Kanaaf duudhaa, amantaa, safuu hawaasa tokkoo dhalootaa dhalootatti kan dabarsuudha kana ilaalchisee akka Oring (1999:135) Grimms waabeffachuun ibsitutti fookilooriin duudhaa yeroo dheeraa ambaawwan beektotaa jiran irratti xiyyeeffachuun wantoota durii (anything old) ijaarsa durii, ragaaawwan seeraa durii, aartii durii, durdurii, sirba durii, barsiifata durii dabala jechuun ibsa. Kanaaf fookilooriin bu’uura duudhaafi seenaa hawaasa fookilorichaa ibsa. Kun ammooo, adeemsa jiruufi jireenyaa keessa kan argamuudha. Kana jechuun, dhuftee miiraa aadaa, amantii fi barsiifata saba tokkoo baatee kan socho’uudha. Kanumatti dabaluun Oring (1999:136) yooibsite “... folklore as oral tradition and belief handed down from generation to generation without the use of writing” jetti.

Fookilooriin duudhaafi amantaa baatee dhalootaa dhalootatti barreeffama tokko malee kan dabarsuudha. Kanaaf fookilooriin faydiaa bal’aa qabu keessaa dhugeeffannoo hawaasa tokkootiif madda ragaaa ta’ee tajaajila jechuun ni danda’ama. Hawaasni kamyyuu fookiloorii mataa isaa danda’e qaba jechuudha. Uummatni Oromoo ammooo gareewwan hawaasaa fookiloorii qaban keessaa isa tokkoodha.

Akka Alaimaayyoofi Kaawwon (1998:38) ibsanitti “uummanni kuush guddina qarooma aadaa keessatti ija mukaafi sanyii funaanurraa qonna yogguu eegale, adeemsa jiraachuurraa horii horsiisuu yogguu jalqabetti, kan roobee biqilchuufi guddisu bokkaafi aduun lamaanuu waaqarraa akka dhufe qalbeeffate. Kanarraa amantiifi falaasamni isaa akkasumas, warrari amantii gaggeessan uumaman. Kanumaan dhagaa muudaa (amantii waaqaa) dhaabuun kun galma amantii abbaa muudaa Oromoo fuulduraafi akkasumas, sidaamaa, walaayittaafi kkf hunda keessatti bal’inaan akka argamu ibsu.

Akka yaada kanarraa hubachuun dandaamutti uummanni Oromoo waan amanu tokkoof dhugeeffannoo qabatamaa irratti hundaa’uun kan Waaqeffatu ta’uu isaafi gaggeessitoota amantaas fakkoommii adda addaa irratti hundaa’uun kan dhaabaniidha.

Akka aadaa Oromootti gaggeessaan amantii (giddu deemsii) waaqaafi namaa kun ammoo ayyaantuu (Qaalluu) jedhamuun hawaasa keessatti beekama. Ayyaantuun kun ammoo akka dhugeeffannoo Oromootti, warra tokko keessatti akka Waaqayyo giddu-deemsa irratti dhaabufiidha jechuun amanama.

Kanuma ilaalchisee Negaso(1984:153) yoo ibsu “Through their role as “Mediators” both between the spirits (Ayyaanaa) of the ancestors and their descendants and between individual and groups, they could accumulate much following and wealth”.jedha

Adeemsa hoji ayyaanaa keessatti warra tokkoo giddu deemsa namaafi qabeenya namaaf dhaabatee nama dhuunfaaf yookin garee tokkoo dhaabatee kan tajaajilu ta’uu isaa ibsa. Kanaaf, ayyaanni afuura giddu deemsaa yoo ta’u ayyaantuun ammoo nama warra tokko keessa ayyaanni irratti bu’uudha. Afuura gidduu deemu yoo jedhu namaafi waaqa gidduu deemuun dhimma jiru waaqaa gara namaatti, namaa gara waaqaatti deddeebisa jechuudha.

Uummanni Oromoo akkuma Uummata kaanii aadaa, seenaafi duudhaa eenyummaasaa ibsu kan walirraa adda hinbaane qaba. Uummata kana biratti aadaa, amantii, siyaasa, diinagdeefi jireenya hawaasummaa sabichaa walirraa adda hinba’u, waliin deema waldeggeree jiraata. (Diribii, 2012:99). Waantonni kunniin waliin malee adda ba’anii hindeemne kun ammoo afoolaan jiruufi jireenya uummatichaa ibsu.

Oromoon afoolatti fayyadamuudhaan seenaa dabarse, hawwii garaa qabu, quuqqaa keessoo isaafi waan kana fakkaatan ibsata. Afoolli hubannaa hawaasa tokkoofi ergaa isaan dabarsuu barbaadan otoo hindhoksiin ifatti kan mullisuufi daawwitii hawaasni tokko ittiin ilaalamudha. (Geogesfi Jones, 1995:170)

Sabni kun safuu kabajuufis ta’e, cubbuu lagachuuf afoola lakkaa’ameefi himamee hindhumne qabutti fayyadamuun gogeessa gadaa hunda keessatti walgorfachaafi waladabachaa kan tureefi yeroo ammaa kanattis itti fufee kan jirudha. Ayyaanoonni

Uummata Oromoon kabajaman hundi kan nama tolaniifi saboota biroo ilaalcha gaarii qabaniin afoolaan miidhaganii ayyaaneffatamu, sirnoota uummatichaan kabajamaniifi ayyaaneffataman kanneen keessaa tokko sirna waaqeffannaati. Sirni kuniifi kanneen sirnichaalan walqabatan afoola Uummatichaan deggeramanii dhalootaa dhalootatti kan darbaa dhufanidha. Afoola hawaasichi itti fayyadamu keessaas tokko abaarsa yoo ta’u, abaaruun gocha namni tokko raawwate waan jibbisiisaa ta’eef waanta hamaa ofii irratti raawwatachuu hindandeenye tokko waaqni akka irratti raawwatuuf itti kadhachuudha. Kunis dhabaafi dadhabaaf humna ta’ee abbaa humnaa amansiisa jechuudha. (madda: obbo Nagaash Fayyisaa Walitti qabaa salgee). Haata’u malee waa’ee abaarsa waaqeffannaa gibinaa keessatti raawwatamuu kanaan dura waanti qoratamee taa’e hinmullatu. Haaluma kanaan qorataan mataduree, “Qaaccessa raawwii Abaarsaa Waaqeffannaa Gibinaa: Godina Wallaggaa Bahaa Aanaa Haroo Limmuu Irratti Kan Xiyyeeffate,” jedhurratti qorannoo geggeesseera. Gabaasni qorannoo kanaas: seensa, sakatta’a barruu, mala qorannoo, qaaccessa odeeffannoofi boqonnaa dhumaa jalatti argannoofi yaboo duraaduubaan ifa taasissee ulaagaa qorannoo guutee kandhiyaatedha.

1.2. Ka’umsa Qorannichaa

Uummanni Oromoo aadaa miidhagaa seenaa isaa isaaf ibsan niqaba. Kunis aadaa duudhaa darbaa dabarsaan, labatarraa labatatti daddarbaa dhufe, kan ittiin walbulchaa turan, waliin jiraachuu keessattis ta’u, namuusa, safuufi safeeffii waliif qabuufi waaqa ittiin sodaatee bulu niqaba. Waliin jiraachuu keessatti tokkichummaan hawaasaa eegamee, nagaafi hamilee guutuun jiraataa ture. Achumaa as dhufa sabni Oromoo seera ganamaa ittiin buluufi walbulchaa ture qaba. Seerota (aadaalee) kanas afoolatti fayyadameetu dhalootaaf dabarsa.

Afoolli afaaniin dhalootaa dhalootatti kan daddarbu ta’ee, aadaa hawaasaa, duudhaa hawaasaa, falaasama hawaasaafi kkf dhaloota haaraaf kan ittiin darbudha. Asirraa waanti jechuu dandeenyu waanti callisee hawaasni kalaqu akka hinjirreefi hundisanii ga’ee akka qabanidha. Fakkeenyaaf, faayidaa afoolaa akkuma waliigalaatti yoo keenyu: barsiisuu, bashannansiisuu, ibsuu, cimsuufi walumaagalatti miirri hawaasaafi ogummaansaa kan ittiin ifudha.

Abaarsis afoola hawaasichi dhimma itti ba'aa tureefi itti jiru keessaa tokko ta'ee haalota qabatamaa hintaaneen akka dhaloonni haaraan hubatuuf waanti olkaa'amee jiru ballinaan hinmullatu. Kanaafuu, ka'umsi qorannoo kanaa haaluma matadurichaan “Qaaccessa Raawwii Abaarsaa waaqeffannaa Gibinaa: Godina Wallagga Bahaa Aanaa Haroo Limmuu” jiru ta'ee gaaffilee bu'uuraa gadii deebisa.

- Waaqeffannaa Gibinaa keessatti dhimmoonni abaarsisan maalfa'i?
- Abaarsi bifa kamiin qindaa'aa?
- Abaarsi waaqeffannaa Gibinaa yoomessa akkamii keessatti geggeeffama?
- Hiikni fakkoommii meeshaalee abaarsaa maalfa'i?
- Faayidaan abaarsaa akkamiin ifa?

1.3 Kaayyoo Qorannichaa

Qorannoon kun kaayyoo lama qaba. Isaanis: kaayyoo gooroofi kaayyoo gooreedha.

1.3.1 Kaayyoo Gooroo

Haala raawwii abaarsaa waaqeffannaa gibinaa Godina Wallagga Bahaa Aanaa Haroo Limmuu xiinxaluudha.

1.3.2 Kaayyoo Gooree

Kaayyoo gooreen qorannoo kanaa:

- Waaqeffannaa Gibinaa keessatti dhimmoota abaarsaan balaaleffataman addaan baasuu.
- Unkaa abaarsi ittiin dhiyaatu ibsuu.
- Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti yoomessa abaarsaa addaan baafachuu.
- Hiika fakkoommii meeshaalee abaarsaa addeessuu.
- Faayidaa abaarsi hawaasaaf qabu akkaataa inni ittiin mullatu ibsuu.

1.4 Barbaachisummaa Qorannichaa

Oromoon aadaa hedduu seenaasaa ibsu kan maalummaasaa beeksisuuf qaba. Osoo barreeffamni uumamee qarroominni ammayyaa bakka hinqabatiin sirna dimokiraatawaa

ta'een waldhaga'ee waliin jiraataa ture. Haaluma kanaan rakkoo furataa adeemuu keessatti fakkeenyummaa qabaachaa jiraataa tureera.

Afaan Oromoo afaan saba ballaa akka ta'e hinmormamu. Haata'utii sababoota adda addaan afaan barnootaa ta'ee guddina sabasaaf, akkasumas biyyaaf sirni barnootaa qophaa'eefii manneen barnootaa sadarkaa tokkoffaafi lammaffaa, darbees hanga dhaabbilee olaanaatti irra caalaa naannoo Oromiyaa keessatti ittiin baratamaa jira. Akkasumas afaan sabquunnamtii ta'ee dhimma hawaasichaafi biyyaaf oolaa jira. As ga'eera yoo jedhamus afaanota biroo jaarraa lakkoofsisan bira ga'eera jechuun hindanda'amu.

Afaan kun keessumaa bara guddinni saayinsiifi tekniinooloojii deeme keessatti yericha faana walsimee deemuuf dirqamni sabicharra jiru ballaadha. Sababnisaa mallattoo eenyummaasaati, miirasaa ittiin ibsata, aadaa qabu ittiin dagaagfata, akkasumas miidhagsee olkaa'ee dhalootaaf dabarsa. Aadaan ammoo waan hunda: isa uffatamu, nyaatamu, dubbatamuufi falaasama hawaasichaa mara ibsa. Akkuma Addunyaan (2010:1) jedhu, “Aadaa, afaaniifi hawaasni sadan tokkummaa jireenyaati,” Waraabbiin kun kan ibsu jarreen sadan walmalee jiraachuu akka hindandeenye, jiruun hawaasa tokkoos guddina sadeen kanaa ala hiika akka hinqabnedha.

“Sa'a abbaan gaafa cabse ollaan ija buruksa,” jedha Oromoon. Anis erga afaan kun afaan barnootaa, afaan sabquunnamtii afaan qorannoofi qo'annoo ta'ee guddina sabaafi biyyaa keessatti qooda fudhadhee akka dhimmamaa tokkootti ga'ee koo ba'uun dirqama koo ta'uu hubadhee mataduree “Qaaccssa Raawwii Abaarsaa Waaqeffannaa Gibinaa: Godina wallagga Bahaa Aanaa Haroo Limmuu Irratti Kanxiyyeeffate,” jedhu qoradheera. Qorannoo kanaan bu'aaleen gadii argamuu danda'u:

- ✓ Dhaloonni haaraan dhimmoonni abaarsisan waaqa birattis ta'e, hawaasa keessatti jibbisiisoo ta'uu hubatee irraa ofqusachuu danda'a.
- ✓ Haalli raawwii abaarsa waaqeffannaa Gibinaa qaacceffamee qaama itti tajaajilamuu barbaaduuf hubannaa kennuu danda'a.

- ✓ Yoomessa abaarsi waaqeffannaa Gibinaa keessatti itti geggeeffamu ifa ta'ee, namoota abaarsaafi hojii bakka waaqeffannaa gibinaatti hojjetamu addaan hinbaafatiin hubachiisuu danda'a.
- ✓ Namoota abaarsarratti qorannoo geggeessuu barbaadaniif ka'umsa ta'uu danda'a.

1.5 DaangaaQorannichaa

Dhimmi uummata Oromoo kan hinqoratamiin ballaadha. Haata'utii, adeemsa qorannoo tokkoofis ta'e, qulqullinaan keessa ba'uuf waanti qoratamu addaan ba'ee daanga'uu qaba. Kanaafuu, matadureen qorannoo kanaa, “Qaaccessa Raawwii Abaarsaa Waaqeffannaa Gibinaa: Goddina Wallagga Bahaa Aanaa Haroo Limmuu Irratti Kan Xiyyeeffate,” kan jedhu yoo ta'u, addumatti bakka Waaqeffannaa aanicha jiran keessaa xiyyeeffannoon qorannoo kanaa ganda Gorbaa Guddinaatti kan argamu “Waaqeffannaa Jorgaa” irrattidha, Sababni guddaan bakki kun filatames “Gurraachi Gurraa Jorgaa Yokaan Uumo” kan jedhamu waaqa isaanii yoo ta'u, seenaa qabatamaan waaqni isaanii kun akaakayyuu afurirra ga'ee jira. Isaanis: Nenoo Baroo, Caaltuu Baroo, Ayyaansaa Kitoofi yeroo arfaffaatti amma namoota lama: Dhaabaa Galataafi Waaqtolaa Ayyaansaarra bulee jira. Akkasumas namoonni gandichaas baay'een amanticha waan hingadhiisiiniif, darbees safuufi seerasaa sirriitti beeku jedhee waanin abdadheef odeeffannoon baallaafi qulqulluu ta'e waan argamuufidha.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Hojii hojjetamu tokko keessatti hanqinni hindhibu. Haata'u malee rakkoon dhibee rakkoon furama osoo hintaane, rakkoo keessa dhaabataniitu fala rakkoo argu. Hojii kana keessatti waantonni gufuu ta'an jiraatanis qorataan falaafi tooftaa mataasaan darbee hojjeteera. Haaluma kanaan, muuxannoo dhabuufi shakkii qabanirraa ka'uun sirna geggeeffamurratti suura kaachisuufi sagalee waraabuurratti mormii yaadaa kaasanis hubannaafi kaayyoo qorannoo ifa gochuufiin akka sirratu ta'ameera. Akkasumas baajjenni hojii kanaaf barbaachisu kennamuu dhabuunsaa gorsaa yeroo yeroon arguufi bakka sirnaatti deddeebi'uurratti rakkoo ta'us akkumasaatti ifaajee dhuunfaan keessa ba'ameera. Itti aansuun barruun mata duree kana deggeru Afaan Oromoon dhibuunsaa rakkoo ijoo ta'us kan Afaan Amaaraafi Afaan Ingilizii Xiqqoo jirtuufi itti dhiyaaturraa jijjiiruun dhimmi itti ba'amee hojicha qorataan galmaan ga'eera.

1.7. Seen- Duubee Aanaa Haroo Limmuu

Aadaafi seenaa saba tokkoo guddisuufis ta'e beeksisuuf jalqabatti waa'een bakka itti argama uummatichaa beekamuu qaba. Aanaan Haroo Limmuu aanaalee Godina Waqllagga Bahaa keessaa tokko taatee kallattii Bahaan aanaa Limmuu, Dhihaan naannoo Beneshaangul Gumuz, Kaabaan Aanaa Eebantuufi Kiibbaan Aanaa Saasiggaan daangeffameetee kan argamtudha. Aanaan kun Finfinneerraa km493fi magaalaa Naqamteerraa km165 fagaattee kan argamtudha. Haalli lafa ishee olka'aafi haalli qilleenmsa ishee badda dareedha.

Uummanni Aanaa Haroo Limmuu aadaa, seenaafi duudhaa mataasaatti amanee ittiin boonuufi wal kabajee elaafi elaameen kan walbulchudha. Uummatichi gaddaafi gammachuu, ballinaafi dhiphina walii waliin qooddatee kanjiraatudha. Aanichatti namoonni dhiibbaa tokko malee amantaa barbaadan hordofu. Amantaalee aanichatti namoonni hordofan keessaa: Muusiliima, Ortodooksii, Pirootestaantiifi Waaqeffataadha. Amantaa kanneen keessaa sirna amantaa waaqeffataa waliin dhimmi ani ilalu walqabata.

Haaluma kana ifa gochuuf waraqaa qorannoo waajjira aadaafi turiizimii aanaa Haroo Limmuu bara (2008) mata duree, "Qabiyyee fi Qubsuma Uummata Oromoo Aanaa Haroo Limmuu," jedhurratti hojjeterraa: aadaa, amantaa, baayyina uummataa, ballina lafaa, haala qilleensaa, dashaqqiifi turiizimiirratti dhimmoota ka'an qorataan ragaa godhateera. (Madda: Waajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Haroo Limmuu, (2008: 8) waraqaa qorannoo hinmaxxanfamiin.)

1.7.1. Aadaa

Akkuma uummata Oromoo Godinaaleefi aanaalee adda addaa keessa jiranii uummanni Oromoo aanaa H/Limmuu aadaa miidhagaafi duudhawwan aadaa uummatichaa calaqqisiisan hedduu qabdi. Kanneen keessaa aadaa walgargaarsaa yeroo daboo, yeroo gaddaafi yeroo gammachuu, aadaa fuudhaafi heerumaa, aadaa nyaataa, aadaa uffannaa akkasumas aadaa maanguddootaafi keessummaa kabajuufi kanneen kana fakkaatan warren gurguddoodha. (Madda: Waajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Haroo Limmuu, (2008: 8) waraqaa qorannoo hinmaxxanfamiin.)

1.7.2 Amantaa

Aanaa H/Limmuu keessa amantaa gurguddoo gosa afurtuu jiru. Isaanis: Pirootestaantii %40, Ortodooksii %25, Musiliima %20, Waaqeffataa %25, yommuu ta'u uummanni kun amantaan adda adda ta'us garaagarummaa jiru kabajee duudhaafi safuu Oromoo ganamaa eeggatee jiraata. (Madda: Waajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Haroo Limmuu, (2008: 8) waraqaa qorannoo hinmaxxanfamiin.)

1.7.3 Baayyina Uummata Aanichaa

Baayyinni uummata aanichaa yeroo ammaa kana dhiira 31,480fi dubara 33,807 waliigalaan 65,287 yommuu ta'u, kana keessaa abbaan warraa diira 8,193fi dhalaa1,363 waliigalatti 9,559dha.Kanneen keessaa hojjetaan mootummaa dhiira 799, dhalaa327 waliigalaan 1126,barataan dhiira 10363, dhalaan 9783 waliigalaan 20146, nammoonni hojii daldalaa adda addaarratti bobba'an: dhiira 391,dhalaa 57, waliigalaan 448, qaama miidhamtoonni dhiira 100 dhalaa 104 waliigalaan204 yommuu ta'u,kanneen hafan ammo daa'imman umuriin isaanii barnootaaf hinga'iin, dargaggoota xumuranii hojii barbaadaa jiran, qonnaan bultootaafi namoota hojii ogummaa adda addaarratti bobba'anii jiranidha.

(Madda: Waajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Haroo Limmuu, (2008: 9) waraqaa qorannoo hinmaxxanfamiin.)

1.7.4 Ballina Lafaa Aanaa H/Limmuu

Ballinni lafa aanaa H/Limmuu hektaara 1,23,589.501 yommuu ta'u, kana keessaa lafti qonnaaf hoolu, hektaara 78,217, bosona uumamaafi bosona misoomeen aguugamee kan jiru hektaara 14,953, lafa uummata waliigalaa ta'ee dheedichaaf kan oolu, hektaara 7,103, ijaarsa adda addaaf kan hole hektaara 3,393fi lafti faayidaa hinkennine hektaara19,923dha. Haala teessuma lafaatiin lafa dirree hektaara 30,897, lafa irraangadee hektaara 49,435.80fi lafa tabbaa hektaara 43,256.326tuu argama. (Madda: Waajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Haroo Limmuu, (2008: 9) waraqaa qorannoo hinmaxxanfamiin

1.7.5. Haala Qilleensaa

Harki caalaan haala qilleensa aanaa Haroo Limmuu keessatti argamuu jireenya namaaf akkasumas bineeldotaafi bineeldotaaf mijaawaafi hojiilee investimentiifi qonnaa adda

addaaf filatamaa kan ta'edha. Haalli qilleensa Aanattii badda dareefi gammoojjii yommuu ta'u badda dareen hektaara 92692.126fi gammoojjiin hektaara 30897.375 aguuganii argamu. Aanittiin giddu-galeessaan ho'a digirii seentigiredii 15-27 gidduutti kan argamu qabdi.

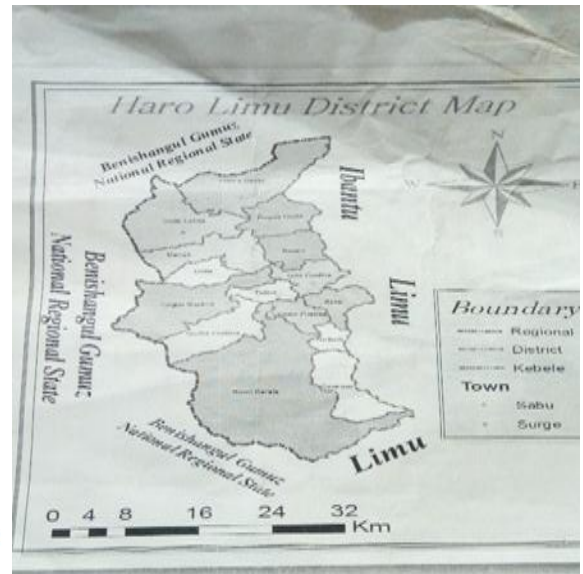
Lafa bosonaan uffifamee jiru waan qabduuf rooba ga'aas ni argatti. Roobni isheen waggaatti argattu 1200ml-1400mldha. Waktiileen akka aanaa kanaatti roobni argamu: Ganna, Arfaasaafi Birraa yommuu ta'an roobni ga'aaniifi oomisha qonna adda addaaf mijataa ta'e kan keessatti argamudha. (Madda: Waajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Haroo Limmuu, (2008: 10) waraqaa qorannoo hinmaxxanfamiin.)

1.7.6 Dashaqii

Lafti olka'aan aanattii meetira 2,242 qixa galaanaa olitti bakki argama isaa ganda bariisoo yommuu yommuu ta'u, qixa galaanaa olitti lafti dakeen aanattii meetira 980 qixa galaanaa olitti yommuu ta'u, bakki argamasaa ganda H/Kalaalaa bakka Gophoo ijoo jedhamudha. (Madda: Waajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Haroo Limmuu, (2008: 10) waraqaa qorannoo hinmaxxanfamiin.)

1.7.7 Turiizimii

Aanaan kun bakkeewwan hawwata turiizimiif oolan hedduu qabdi. Kanneen keessaa beekamoon fincaa'aa bishaan kiiloofi bishaan Weelmal maqaa dha'uu dandeenya. Bakkeewwan Waaqefannaa aadaa kanneen akka: Gadaa Akkee Risaa, Gadaa Warra Uumoo, Gadaa Gibinaafi Gadaa Gaddibeen kaasuun ni danda'ama. Tulluuwwan akka: Gaddibeen, Saallan, Abbaa Alii, Kattaa Qanbarriifi Bosona adda addaa akka: bosona ganjii, bosona tankaaraa, bosona booboo warra gurguddoofi bineensonni hawwatamanillee keessatti kan argamanidha. (Madda: Waajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Haroo Limmuu, (2008: 11) waraqaa qorannoo hinmaxxanfamiin.)

Suuraa 1. Kaartaa Aanaa Haroo Limu (Madda: Wajjira Aadaafi Turzimii Aanaa Haroo Limmuu)

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

Barruu jechuun barreeffamoota beektota garaagaraan kanaan dura barreeffaman rakkoo qoratamu faana kan walsimu madda ragaafi beekumsaa ta'uudhaan amanamuummaa qorannoo tokkoof kutaa murteessaadha. Asirratti Yaadasaan (2008:49) barbaachisummaa kutaa kanaa yoo ibsu, "Sakatta'insi kitaabileefi barruulee wabii qoratichi barreeffamoota, qorannoowwan, walumaagalatti tooftaa ragaafi odeeffannoo waa'ee dhimmi qoratamuu kan irraa argatuufi itti fayyadamudha," jechuun kaa'a. Waraabbii kanarraa kan jechuu dandeenyu, kutaan kun qorannoo tokkoof ka'umsaafi ga'umsa kutaawwan birooti.

Haaluma kaanaan madda raga hojii qorannoo kanaatiif bu'a qabeessa jechuun kan qorataan kutaa kana jalatti sakatta'ee kaa'e: Yaaxxina qorannichaaf mijatu, Maalummaa fookiloorii, Faayidaa Fookiloorii, Gosoota Fookiloorii, Afoola, Faayidaa Afoolaa, Duudhaa Hawaasaa, Amantii, Seenaa Amantaa Waaqeffannaa, Ga'ee Waaqeffannaan Yakka Dhokate Ifa baasuurratti Qabu, Meeshaalee Aadaa, Fakkoommii, Abaarsaa fi Sakatta'a Barruu Walfakkiiti.

2.1. Yaaxxina Qorannichaa

Qorannoo tokko geggeessuuf, yaaxxina qorannoo sana deggeru bu'uureffachuun murteessaadha. Yaaxxinaalee jiran keessaa qorannoon kun yaaxxina tajaajilaa(functional theory) bu'uureffate. Sababnisaas yaaxxinni kun afoola hawaasa tokkoo qorachuudhaan, aadaa, haala jireenya isaaniifi sadarkaa qaroominasaanii beekuuf gargaara. Yaada kana cimsuuf Ben-Amos, (1975:46) "The functional approach to the categorization of oral literature actually as focused up on the relationships between form of verbal art and existing cultural and social need," Akka yaada kanaatti yaaxxinni tajaajilaa walitti dhufeenya hawaasaafi fedhii hawaasaa gidduu jiru kan qoratudha.

Yaaxxinni kun afoolli faayidaa maalii hawaasaaf kenna? Akkasumas ammoo gama gosoota afoolaafi waanta aadaan hojiirra ooluu waan danda'uuf galma ga'insa qorannoo afoolaa tokkoof isa filatamaadha. Qorataanis Raawwii Abaarsaa Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti qaaccessuuf yaaxxinni kun waan tumsuuf itti fayyadameera.

2.2 Maalummaa Fookiloorii

Jechi fookiloorii jedhu yaadaafi hiika ballaa akka of keessaa qabu beektonni karaa adda addaa ibsu. Faqqadaa (1991:1), ዛሬ “FOLKORE” (ፍክሎር) የሚለው ቃል የቋንቋ ተናጋሪዎች በዕለት ተዕለት ወይም ወስጥ በተለያዩ ፍች ይገለገሉበታል:: Yaadni kun hiikni fookilooriif kennamu dubbattoota afaaniitiin marii guyyaadhaa guyyaatti godhamuun hiika garaagaraatti fayyadamuusaanii nu hubachiisa. Haaluma kanaan, Melakne, (2006:8) yoo ibsu, “Every group both together or by common interest and purposes weather educated or un educated, rural or urban, possessed of traditions wich may be called its folklore” jedha. Magaalaa haata’uu baadiyyaa, kan barate haa ta’uu kan hinbaratiin, gareen kamiyyuu fedhasaaniitiin gidduutti waan ittiin tajaajilaman yoo qabaatan aadaan isaan waliin qaban kun fookiloorii jedhama jechuusaati. Waanti hawaasni waliin qabu, waliin itti tajaajilamu eessayyuu haa jiraatu ofiin uummatee dhuunfaan osoo hintaane gareefi dhuunfaan itti tajaajilamuun fookiloorii jechuu dandeenya. Kan hawaasni gareen uummatee itti tajaajilamu hedduu waan ta’eef fookilooriin ballina akka qabu hubachuun hindhibu. Fookiloorii Solomoon, (2007:11) yoo ibsu, “Fook: jechuun uummata, hawaasa garee yokiin kutaa yoo ta’u, looriin ammoo, uummanni waliin ta’uun beekumsa, artii ogummaawwan ragaalee kan waliin itti fayyadamaniifi boca beekumsi uummataa ittiin dhiyaatu kan ibsudha,” jechuun ibsa. Akka yaada kanaatti fookilooriin kan ofkeessa qabu: garee hawaasaa, beekumsaafi artii garee hawaasaa, akkasumas akkataa ittiin beekumsiifi artii hawaasaa kun hojiirra oolu mara kan haammatudha. Yaaduma kana kan cimsu, Oring, (1986: 135) Dundes waabeffachuun ibsutti, “Folk can refer to any group of people what so ever who share at least one common factor. The common factors create a sense of collective identity, so that any population with such a sense could be regarded as a folk” jedha. Akka waraabbii kanaatti “Folk” yaadni jedhu garee hawaasaa yoo xiqqaate waan walitti isaan fidu tokko kan waliin qaban, waliin qabaachuun kunis waliin akka jiraatan kan taasisudha, jechuusaati.

Haayyonni: Taylor fi Frances (1971:234) yoo ibsan:

First of all the term implies atrans generational concept, meaning that folklore cannot be folklore until it has been in the oral tradition quite some time. Thus the beginning of particular item of folklore, wether it be the introduction of the story or the synthesis of existing beliefs, is ignored. In periods of rapid social change, as exemplified by revitalization movements, the myths, legends, stpries, and other items of folklore are often created or reviesed. These canbe transmitted quickly through out the culture, by word of mouth inthe manner as folklore is passed from generation to generation.

Akka yaada kanaatti fookilooriin haasawaan daddarbaa yeroo dheeraaf yoo ture malee, fookiloorii jedhamuu hinqabu. Turtii daangeffame tokko keessa utuu hince'iin gonkumaa fookiloorii hinjedhamu. Yaadiddama fookilooriis ta'e walsimannaa amantaalee keessatti jijjiirama hawaasaa yeroo ariifachiisaa keessatti mullisee, akka fakkeenyaatti fudhatama sochiilee dugda duuba deebinee yaaduun kan madaalamudha. Jalqabbiinsaa walbarsiisaa deemuudha. Amantaaleen darbaa dabarsaa, afseenaan, raagowwaniifi kanneen biroon fookiloorii uumuu danda'u. Ogummaan aadarratti hundaa'e, utuu gargar hinba'iin dhalootaa dhalootatti darba.

Fookilooriin beekumsa osoo mana barumsa hindeemiin naannoofi hawaasummaa keessaa argannudha. Jiruufi jireenya guyyaa guyyaa keessatti uummanni waliin qooddatu, alidileen kanbaratamuufi uumama waa'ee addunyaa hunda beekumsa nuuf kenna. yaada kana ilaalchisee, Dundes, (1965:1-3) akka jedhutti "Fookilooriin durdurii, baacoo mammaaksa, uruursuu daa'immanii, arrabsoo, gammachuu, naggaa walgaafachuu nyaata qopheessuufi kkf ofkeessatti haammata. Akkasumas, uffata aadaa amantii, ayyaana waggaa, cuuphaa faasikaafi kkf hunda ofkeessatti qabata." jechuun ibsa.

Fookilooriin beekumsa kan mataa keenyaa, kan hawaasaa, duudhaa, amantiifi aadaa keenya, jechaan, sirbaan meeshaa, gochaafiamalaan nuuf ibsa. Akkasumas haala jireenyaa muuxannoo hawaasaa kan magaalaa ta'e, baadiyyaa nuuf gooda.

Dabalataan Faqqadaa, (1991:30). Dorson ed. (1972:1) wabeeffachuun {...“**ቃሉ ፊደል ለቆጠራውና ላልቆጠረው ጭምር/በተለምዶ አነጋገር/ላልተማረውና ለምሁር የሚለውን**

ለማለት ነው።) jedha. Akka yaada kanaatti fookilooriin hawaasa beekamu faayidaa waliigala uummata addunyaa hundaaf kan oolu ta'uu isaati.

Fookilooriin aadaa hawaasaa karaa adda addaatiin ibsa. Kunis karaa fayyadama meeshaalee aadaafi aadawwan meeshaadhaan mullachuu hindandeenyeen ibsa. Imaanaa (2007:17) akka yaada kanaatti fookilooriin ogummaa afaaniitti fayyadamuufi meeshaaleen aadaan ibsaman ofkeessatti haammachuusaa nuhubachiisa. Karaabiraatiin meeshaaleen aadaan ibsaman bifa garaagaraatiin kan tolfaman, aadaa hawaasaatiif hooluusaa ibsa. Meeshaaleen kunniinis fakkeenyaaf: uffata aadaa, meeshaalee nyaataa, meeshaalee sirbaa, kan ateetee, meeshaa manaa, kan fuudhaafi heerumaa, sinqee, kallacha alangaafi eeboo, caaccuufi kkfn nijiru.

Walumaagalatti yaadoleen armaan olitti ibsaman, fookilooriin jiruufi jireenya dhala namaa hunda waan ofkeessatti qabatuuf, jecha yookiin hima tokkoon ibsuun rakkisaadha. Fookilooriin magaalaafi baadiyyaa keessatti haala walitti dhufeenyaa, afaanii, barreeffamaa, amalaa, amatiidhaan, meeshaa duudhaafi ilaalcha gareen hawaasaa adda addaa qaban haammata. Karaabiraatiin, foolilooriin, waa'ee ogummaa hawaasaa, aadaa hawaasaafi naannoo keenya meeshaa ittiin barannee barsiifnudha. Kanaaf, fookilooriin jiruufi jireenya dhala namaa isa darbe, kan keessa jirruufi kan fuulduraa waan ofkeessatti qabatuuf burqaa jireenyaati.

2.3 Faayidaa Fookiloorii

Haayyonni bu'aalee fookiloorii karaa adda addaa ibsu. Dundes (1965:243) yoo ibsu:

Folklore is used to explain the movement to adherents to justify new forms of belief and action, to fortify the newly formed tents. In some ways these latter operations however, lies in the fact that in periods of rapid social change, folklore can be seen as an agent for change in that it provides as an action and rational for change.

Yaada kanarraa wanti hubatamu: fookilooriin sochii yaada haarawaa bu'uureffatee amantaaleefi gochaawwan walqabataniis adeemuu isaanii kan raggaasisudha. kanneen biroon haaraa kalaqamanis, walitti hidhama qabaachuu isaanii beekuuf kan gargaaru ta'ee, qaqqajeelchuus ni danda'a. Gama birootiin raawwiwwan hedduutuu fookiloorii keessatti argama. Kanneen keessaa gariin isaanii hawaasaaf yeroo gabaabaa keessatti

jijjiirama saffisaa argamsiisuudha. Kanaafuu, fookiloorii akka bakka bu'ee waan tokkootti fudhachuun nidanda'ama. Kunis ta'uu kan danda'u gumaachaafi quuqama hawaasichi jijjiiramaaf qabu irratti hundaa'eeti jedhu.

Akka Bascom (1965:63) ibsutti fookilooriin faayidaa hedduu qaba. Dhimmoota jireenya hawaasaatiin walqabatanii mul'atan hundaa' tumsa guddaa godha. Aadaa, duudhaa, amantii, ilaalcha, heeraafi seera, safuu kkf ibsuuf humana guddaa kan qabu bu'uura jireenya hawaasaati. Faayidaan fookiloorii hawaasa keessatti dhimmoota mullatan bifa adda addaatiin qoodde ifatti mullisuusaati. Haaluma kanaan akka qooddii Bascom, (1965) tti bu'aafi hojii fookiloorii bakka afuritti baasee kaa'a..."Aliteral teaching function in non literal societies." Akka yaada kanaatti fookilooriin hawaasa hojii 'literal'ala jiraachaa jiran keessattillee barnoota kan kennuufi kan tajaajilu ta'uu hubachiisa. kana jechuun uummata tokko keessatti dhaloonni keessumaa dargaggoonni, sochii jireenya hawaasummaa isaanii afoola adda addaatiin yommuu ibsan of eeggannoon safuu eeggatanii ta'uu isaati. kun ammo, naanna'ee bu'aa fookiloorii jechuudha.

Yaadni Bascom kanbiroo," maintaining conformity to the accepted patterns of behavior" (1965:294). Yaadni kun kan ibsu, bu'aan fookiloorii karaa maalummaan amala namootaa ittiin adda ba'uufi qajeelfamuu danda'u ta'uusaati. Yaada kan nuuf dhugoomsu, daa'ima yeroo hedduu deddeebi'ee akka waan miidhamee fakkeessee boo'u daa'imicha sossobnee amala gaarii itti horuuf, oduu durii yookiin baacoo waa'ee amala sanaan walfakkaatu itti himnee fuulduraaf sirreessuu dandeenya. Haalli kun bu'aa fookiloorii hawaasa keessatti nuuf ta'uu agarsiisa.

Karaabirootiin immoo fookilooriin ogommaa hedduu waan tuttuquuf, ogummaawwan jiran keessaa, meeshaa waa itti fayyadaman akkaataa hojiisaa yokiin haala kamiin aka dalagamuufi faayidaa maalii akka qabu kan qoratudha. kanas jechaan dhaggeeffachuutiin, raadiyoofi viidiyoon waraabee qorata, dhaloota dhufuufis nidabarsa. Karaa biraatiin, akkaataa meeshaa hojii sanaa jalqabaa hanga dhumaatti qorata. Faqada, (1991:16-17) ni ibsa. Ittidabaluun Bascom, (1965:292)" folklore validates culture" jechuunlafa kaa'a. Kun kan hubachiisu, fookilooriin aadaan hawaasaa tokko bu'a qabeessa akka ta'ugodha, yaada jedhudha. Yaada kana karaabiraatiin yoo ilaalle, aadaa hawaasa tokkoo keessatti

wadaajni adda addaafi jiilli yommuu geggeeffamu, gochi agarsiifamuufi meeshaaleen hiika sirnicha waliin qabaniinwalsimsiifamanii qophaa'u.

Walumaagalatti fookilooriin hawaasa keessatti maalummaa waantokkoo, itti fayyadama ilaalchisee, akkaataa waanti sun itti raawwatu, maalirraa akka dhufe, maaliif akka jedhamu, maaliif akka fayyadu, meeshaa yoo ta'e, maal maalirraa akka tolfamuufi kkf ilaalchisee gadi fageenyaan xiinxaluun faayidaa hedduu qabatee tajaajila hawaasaaf kenna.

2.4. Gosoota Fookiloorii

Fookilooriin gosa gosaan qoodamee ilaalama qooddiin isaa kunis fayyuma osoo hinta'iin waan bu'uureffatu akka qabu haayyonni nikaasu. Martha-C. Sims, (1965:12), Barre Toelken, Wabeeffachuun akkuma qaamni guddaan tokko dameewwan xixiqqoo ofjalaa qabu, fookilooriinis dameewwan birootti qoodamuu danda'a. Qooddiin kunis yaada haayyotaa yeroo gara garaatti waan ta'eef bifa tokko qabaachuu dhiisuu danda'a. Folklore can be categorized in many ways, based on its particular characteristics and how it expressed. Three broad categories often used to describe folklore are verbal, material and customar within these genres, there are numerous types or subtypes of lore.

Akka yaada haayyuu kanaatti fookilooriin kallattii hedduun qoqqoodamuu danda'a. kunis kan ta'uu danda'u amalaafi akkaataa isaan itti ibsamanirratti bu'uureffateeti. Dameen gurguddoon sadii yeroo baay'ee qodama isaa ibsuu danda'a. Isaanis: fookiloorii ogafaanii, fookiloorii meeshaafi fookiloorii tajaajilaa ykn fayyadamtootaati. Fookilooriin meeshaa kanneen akka ogummaan hojjetamanii akka dhaabbatootti tajaajilanii, argamuu, qabamuu, nyaatamuu ykn jiraachuu danda'an kan haammatudha. Fookilooriin ogafaanii duudhaa hawaasaa jecharraa eegalee hanga olaanaatti kan haammatudha. Fookilooriin gochaalee fayyadamtoonni yeroo mara irra deddeebiin amaleeffannoon kan raawwatan ilaallata, jechuun ibsameera.

Fookilooriin hawaasa kamiyyuu keessatti jireenya dhuftee uummata tokkoo caaqqisiisuun kan beekamu qabeenya hawaasati. Aadaafi duudhaa uummataas, ibsuun ga'ee ol'aanaa kan qabudha. Aadaafi duudhaan jiruufi jireenya hawaasa tokko kan biroo

irraa adda baasee, kan ittiin beekamu, eenyummaa saba tokkoo, guddina biyyaatiif, bu'uura ta'ee kan gargaarudha.

Aadaafi duudhaan hawaasa tokkoo kan geggeeffamu gosoota fookiloorii bu'uureffachuudha. Akka Dorson, (1972:2) tti kitaaba “folklore and folk life” fooyyessee barreessetti waa'ee fookiloorii bakka afuritti qooda. Isaanis: afoola, duudhaa hawaasaa, meeshaalee aadaafi artii duudhaa jechuun qooda. Kanneen kessaa: afoola, meeshaalee aadaafi duudhaa hawaasaa ilaalu yaalla.

2.4.1. Maalummaa Afoolaa

Afoolli dameewwan fookiloorii keessaa isa tokko ta'ee afaaniin dhalootarraa dhalootatti kan darbaa dhufedha. Melakneh, (2006; 11) yoo ibsu, ‘Afooli ogafaan dhalli namaa afaaniin dhalootaa dhalootatti dabarsaa kan dhufedha. Kunis kan of keessatti haammatu: afseena, durdurii, mammaaksa, hiibboo, ateetee, sirbootaafi afwalaloowwan garaagaraa kanneen jiruufi jireenya hawaasaa keessatti akka sirna bulmaataafi faayidaa adda addaaf oolanidha.

Finnegan, (1970:179)” Afoolli duudhawwan afaaniin dhalootaa dhalootatti darban keessaa tokko ta'ee, baroota dheeraadhaaf sammuu namaa keessaa burqee kan himamudha.’jedha. Afoolli heddoofi yeroo murtaa’e keessatti murtaa’ee raawwatu ta’uu ibsiti. Yaadni kun kan nu hubachiisu afoolli kalaqa sammuu dhala namaa ta’ee, yoomessa mataasaa kan qabuufi dubbii afaaniin dhalootaa dhalootatti kan darbudha.

Goorowwan afoolaa haala ittiin dhiyaataniin garaagara haa ta’an malee hundi isaanii dhoksa gadifagoofi falaasamoota hedduun kan badhaadhanidha. Adeemsa dhalootaa dhalootatti daddarbaniinis walitti akka dhiyaatan ibsiti. Waanti asirraa hubachuu dndeenyu, goorowwan afoolaa bifa seenessuu yookiin afwalalootiin haalli ittiin dhiyaatan adda adda yoo ta’an illee, ergaa mataasaanii dabarsu.

Yaadota armaan oliirraa waanti hubatamu, afoolli haala jiruufi jireenya hawaasaa dhalootaa dhalootatti himinsa afaaniin daddarbaa kan dhufee fi kan jirudha. Afoolli qaama fookiloorii keessaa tokko ta’ee, muuxannoofi mudannoo akkasumas qabeenya hawaasaa

kan ta'an kanneen akka: oduu durii, sheekkoo, ragamtaawwan, eebba, abaarsa, mammaaksa, hiibboo, qoosaa, faaruu, weedduu sirbaafi kkf ofkeessatti haammata.

2.4.2. Faayidaa Afoolaa

Akkuma afoola hawaasa kamiyyuu kan uummata Oromoos ga'ee guddaa qaba. Kana ilaalchisee Birhanu, (2009) yoo barreessu, "Oral literature plays asignificant role on the culture of varies peoples on the world. This is because it is impossible to commit to writing the totality of the societies experiences and creations." jedhee kaa'ee jira. Kunis muuxannoofi kalaqa hawaasaa hunda barreeffamatti jijjiiruun kan hindanda'amne ta'uusaatiin afoolaan dhalootaa dhalootatti daddarba jechuudha.

Beektonni faayidaa afoolaa karaa adda addaa ibsu. Fiqaadee, (1998:50-55) fayidaa afoolaa haala afuriin ibsa. isaanis: afoola akka hambaatti, afoola akka falaasamaafi xiinsammuutti, afoola akka damee barnootaattiifi afoola akka madda ogbarruutti qooduun ibseera. Dabalataanis innumti, (1991:20) afoolli dhorkuuf akka tajaajilu yoo ibsu, "Dhorkuun tooftaa haalota jireenyaafi amaloota gaarii afoolaan barsiisuuf, amaloota gadhee ta'anii baballatan hordofee sirreessuuf kan tajaajiludha. Yaada kanarraa waanti hubannu dhorkuun hawaasa tokko keessaa amaloota badoo ta'an balaaleffachuufi akkasumas, aadaan ykn seerri uummatichaa akka hincabne eeguuf kan tajaajiludha. Afoolli jiruufi jirenya namootaa keessatti faayidaa guddaa qaba. Kanas Okpewo, (1992:106) akka ibsetti, afoolli faayidaa gammachuufi boqonnaa nama gonfachiisuun dhiphinaafi yaaddoo namni qaburraa qaamaafi sammuu namaa walaboomsuu kan qabudha. yaadni kunis ga'ee afoolli rakkoo jiruufi jirenya hawaasummaa keessatti qaamaafi sammuu dhala namaarraan ga'u bilisa kan baasu ta'uu nu hubachiisa. Kanaafuu, yaadota oliirraa kan hubatamu afoolliifi hawaasni walirraa akka addaan hinbaaneefi bu'aa hinshalagamne afoolli akka kennudha. Egaa akaakuun afoolaa hedduu ta'anis as jalatti kan ilaalame abaarsadha.

2.4.3. Abaarsa

Abaarsi nama tokko sababa balleessaasaaf waanti hinbarbaachifneefi gaarii hintaane akka quunnamuufi rakkoon isa akka mudatuuf waaqa kadhachuudha. Kana ilaalchisee Oxford Advanced Learners Dictionary, (2006:286) irratti, "Arude or offensive word or phrase

that some one or people use when they are very angry,” jedha. Akka yaada kanaatti, abaarsi jecha yokaan gaalee ammeenya yokan gara jabeenya agarsiisuuf yeroo humnaa ol aaru kan hawaasni itti fayyadamu ta’uu argina.

Dabalataan Mokonna, (2008:67) the best dictionary for students (2006:84) wabeeffachuun yoo ibsu, “Abaaruun fuulduratti waanti hamaan, miidhaan, carraa yokaan mudannoon badaa akka qaama biroo ga’u hawwuudha,” jechuun kaa’a. Innumti, (2008:67) kitaabuma kana wabeeffachuun, “Abaarsi jecha yokaan gaalee hafuura miidhaa namarraan ga’u kan qabudha.” jechuun kaa’a. Yaaduma kana Prince, (1981:10) irratti Yoo ibsu, “Both blessing and curses are usually expressed in words either spoken words or written words. But those words are not ordinary words, they are words charged with super natural power. The power may be the power of God or it may be the power of setan,” jedha. Yaadonna kunniin lamaanu jechoonna abaarsi itti dhimma ba’u jechoota human cimaa miidhuu danda’u qabaniin kan geggeeffamu ta’ee jechoota sanas kan hojjiirra hoolchu abbicha akka hintaane ifa taasisu. Abaaruun magarsuuf osoo hintaane balleessuuf yokaan akka badiisaarraa deebi’uuf kan geggeeffamu ta’ee, yaadni ittiin darbus yaada nama miidhu ta’uusaati.

2.4.3.1. Dhimoota Hawaasni Abaarsaan Balaaleffatu

Kana jechuun dhimmoota hawaasa keessatti abaarsisan, safuufi duudhaa hawaasichaa faana kan hindeemne jechuudha. Yaada kana Dammituu, (2003:273) irratti hawaasa keessatti namoota abaaraman yeroo ibsitu, “Nama seera dabse ykn seera biyyaan buluu dide kanneen akka: hattuu saamtuu, gantuu, tolchituu Oromoon seera jaarsaafi jaartiin abaara,” jechuun caqasteetti. Waraabbii kanarraa sabni Oromoo durumaa eegalee seeraafi safuu ittiin bulu akka qabu, isas eeggachaafi dhalootaaf aadaa gaarii kana dabarsaas akka ture sirriitti ibsa. Itti dabalees yakkoota safuu ganamaa cabsan kanallee abaarsaan akka balaaleffatu hubachuun nidanda’ama. Haaluma kanaan Prince, (1981:2) qorannoo macaafa qulqulluu “Curses: Cause and Cure” jedhurratti ka’umsa abaarsaa bakka lamatti qoodde kaa’a. Isaanis: sagalee waaqayyoo dhaga’uu dhiisuufi waan waaqni godhi jedhu gochuu dhiisuun abaarsa akka fidan ibseera. Asirraas waanti xiinxalamu waaqni haango qabeessa akka ta’e, qajeelchaa akka ta’e, mirgaafi dirqama faana akka nama uume,

hundumasaa haala inni kaa'een fudhatanii itti jiraachuu baannaan abaarsi adabuma abbichaaf isa biraa kennamu waan duruu jiru ta'uu tilmaamuun nama hindhibu.

2.4.3.2. Miidhaa Abaarsaan Dhufuu Danda'u

Abaaruun irra jireessa lubbuu ajjeesuuf osoo hintaane, qaama yakke ifa baasuuf waaqa akka adabbii kennuuf itti kadhachuudha. Yaaduma kana fakkaatu prince, (1981:2) waantota abaarsi ittiin mullatus haala itti aanuun kaa'a. Isaanis: "Sammuu dhabuu, dhukkuba hinmaarre kan dhalootatti daddarbu, ulfi garaa taa'uu dhiisuu, diigamuu gaa'elaa, qabeenya barakaa hinqabne, beela hamaa, hongee hamaa, rooba hamaa, balaa tasaa, milkaa'na gama hundumaan dhabuu," fa'i. Kana jechuun waaqnis nama dhugaatti jiraatuuf waanta inni kadhate akka hinhirrifne, adaba mullataa dafee lubbuu hinbaasne, kan hawaasni irraa baratu qaama miidheef kennee seerri waaqaafi safuun abbootii ganamaallee akka kabajamu taasisuusaaati.

2.4.3.2. Tajaajila Abbarsi Hawaasaaf Kennu

Abaarsi hawaasaaf: dhugaa iddootti eega, seeraa waaqaafi namaa kabachiisee, jallaa qajeelchee akka sirraa'u taasisa. Haaluma kana kan cimsu moojullii hinmaxxanfamiin matadureen Seensa Afoolaa (AFOL 323) bara (2003: 117), yuunivarsiiti Wallaggaatti qophaa'erratti, "Oromoon isa waan badaa raawwate akka badu, yokaan akka badiisaarraa of qusatuuf abaara kunis faayidaa ogafaanii keessa tokko raawwata jechuudha," yaada jedhu kaa'a. Uummanni Oromoo callisee akka hinabaarre, abaaruunis yakka hawaasa keessaa ittiin balaaleffachuuf akka ta'e waraabbii kanarraa hubachuun nama hindhibu.

2.4.4. Duudhaa Hawaasaa

Amala hawaasa gidduu bara dheeraan dura tureefi sabni irratti waliif galee shaakalee fudhatedha. Duudhaan hawaasaa kun dhimmoota duudhaafi amantaa hawaasaatiin walqabata. Dhimmoota duudhaa hawaasaa keessaa muraasni: kabaja ayyaanaa, tapha, bashannana, dawaa aadaa, amantaafi kkfn warra gurguddoodha.

Dorson, (1972:3) akka ibsetti, duudhaan hawaasaa waanta aadaatiin baay'ee kan walitti dhiyaatu, gochaafi ogummaa dhuunfaarra xiyyeeffannoonsaa hariiroo gareerratti jedha. Yaada kanarraa waanti hubatamu, duudhaan hawaasaa dhimmoota hawaasni dhugaadha

jedhee fudhachuun itti fayyadamu kanneen akka: safuu eeggachuu, cubbuu lagachuu, milkii, abjuufi kankana fakkaatan ijaan argees ta'e, utuu hinargiin kan hawaasni itti gargaaramudha. Duudhaan hawaasaa kunis, kan hawaasicha waliin tureefi ammas kan jiru kanneen akka: waaqeffannaa, kabaja ayyaanaa, qoricha aadaa, tapha aadaafi kkf ta'uu danda'a. Yaaduma kana Nagaasoon, (1984:99)yoo ibsu, amantaa tokko tokko haala garaagaraafi sirna garaagaraan ifa.Sirnoonni kunneen:dhibaayyuu caffee, dhibaayyuu lagaa, dhibaayyuu maaramiifi dhibaayyuu ateetee ta'uu danda'a.

Duudhaan hawaasa tokko isa biraarraa adda baasa. Meeshaalee hawaasni itti gargaaramuufi akkaataa ittiin raawwiisaa ni ibsa. Dudhaan namoota walitti fidee garee uuma. Gareewwan kunniin beekumsa waliin horatan gara dhaloota itti aanuutti ceesisuun irraa eegama. Adeemsi akkasii kun ammo barsiifata keessatti ilaalama. Duudhaan hawaasaa: amantaalee, dhugeeffannoowwan, amaleeffannaafi kaneen biro ofjalatti qabachuu mala. Isaan kunis adeemsawwan raawwii mataa mataasaanii kan qaban ta'ee yeroofi bakka qabu. Achi keessatti calaqqee ilaalcha dhuunfaatu ballinaan ibsamee, kan gareen waamama. Amalli hurruubummaas yeroo itti mullatu qaba. Kanaafuu duudhaan hawaasaa adeemsa mataasaa keessatti kan abboomamudha, jechuu dandeenya.

Dabalataanis barsiifanni hawaasaa kan gareen saba tokkoo waliin qooddatu ta'uu isa (SiMs and Stephens. 2005:3) ibsaniiru.

Tradition is simply the sharing of some thing of cultural significance from group member. Same thing that creates and confirms identify. The act of storytelling and the way that stories and story telling come to be meaning ful within in agroup all matter when talk about tradition. It is sense of continuit and of shared materials, customs, and verbal expressions that continues to be practiced withi and among certain groups.

Duudhaa saba tokkoo keessatti kan gareen hawaasa tokkoo , garee kan biroof aadaa bu'a qabeessa ta'e ittiin waliif qoodanidha.Innis eenyummaa saba sanaa ittiin cimsachuuf kan gargaaru ta'uu qaba.Haala ittiin seeneffmni tokko dhiyaatu keessatti dhaasisaa hubatamuu akka danda'u kan agarsiisudha.Itti fufeenya qabaatee, walqoodinsa wantoota adda addaa keessatti shaakalliin ibsa afaaniffaa kan irratti mullatudha.Haalli kun yeroo xiinxalamu, barsiifanni mallattoo aadaa tokko ittiin waliif kan qoodanidha.

Fookiloorii Oromoo keessaa duudhaa hawaasaa ilaalchisee waan hedduu arganna. Fakkeenyaaf Oromoon amantiin geggeessu maal akka fakkaatu, duudhaafi safuu hawaasni kabajuufi dhalootaa dhalootatti akka darbu barbaadu, barmoota hawaasaa bakka adda addaatti beekaman, kabaja ayyaana adda addaa kan akka: irreechaa, masqalaa, ateeteefi kkfn gooroo kana jalatti qo'atamuu danda'u.

Walumaagalatti akkaataan sabni tokko itti amanatuufi sirna garaagaraa kabajatu duudhaa hawaasaa keessatti kan ramadamu ta'uusaanii yaadota oliirraa hubachuun nidanda'ama.

2.4.4.1 Amantii

“Amantiin kan ittiin uummanni tokko uumaafi uumama: akkasumas, jireenya ilaalu, hubatu, abdii dhugeeffatee ittiin jiraatudha.” Dirribii, (2016: 370). Yaadni kun kan amanamu uumama utuu hintaane uumaa yoo ta'u, amantii jechuun ammoo akka itti namoonni uumaasaanii kana keessoo isaaniitti fudhatan/ kabajatan jechuudha. Yaaduma kana fakkaatuun Maammoo, (2009: 253) yoo ibsu, “Amantiin akka aadaafi ilaalcha saba keessaa burqitee calaqqisiiftu waanta mamsiisu miti. Waa'ee amantii tokkoo yoo dubbannu aadaaniifi ilaalchi saba amantiin sun keessaa baateetiin addaan baafnee ilaaluu hindandeenyu,” jedha. Kana jechuun kallattumaan aadaan hawaasa tokkoo amantiisaas akka of keessaa qabu yokaan ammoo namni kan amanatu akka ilaalcha oofiisaafi aadaasaatti ta'uu nama hubachiisa. Namoonni akkuma aadaa adda addaan qaban amantiis akka qaban Dirribii, (2012: 42) yoo ibsu.

“Addunyaa kana irra uummata biyya, qabeenya, afaan, aadaa, seenaafi amantii adda addaa qabu hedduutuu waliin jiraata. Uummata addunyaa keessaa tokko uummata Oromoodha. Oromoon uummata kanneen keessaa akkuma kanneen biroo amantii mataasaa kan qabudha. Innis amantaa Waaqeffannaati.” Jechuun barreesseera. Gabaabummatti yaada kanaafi kanneen oliirraa ifatti waanti jedhamu amantiin: ilaalcha namni uumaasaaf qabu, hawaasni kamiyyuu kan adda isa godhu akkuma afaan dhuunfaan qabu kan ofiisaa kan qabu akka aadaa dhuunfaasaatti ammo kan amanatu ta'uu hubanna.

2.4.4.1.1 Seenaa Amantaa Waaqeffannaa

Amantaan hawaasa waaqeffataa yokaan “Waaqeffannaan” kan bara dheeraa dura hundeeffamee uummata Oromoofi kan biroo biratti beekamu ta'uu haayyonni dhugaa

ba'u. Raayyaa, (2008:1), "Waaqeffannaan kan dhufe jecha Afaan Oromoo 'Waaqa' jedhurraati. Waaqa jechuun uumaa dachiifi ruudaa, namaafi uumamaa kan namaa olitti argamu maddi amantii waaqeffannaa waaqa tokkicha, Waaqeffannaan amantii dhugeeffannoo Oromoofi saboota Kuush kan jalqaba dachii kana dhufedha," jechuun barreessee jira. Waraabbiin kun kan hubachiisu amantiin kun saba Oromoo qofaaf osoo hintaane, saboota hortee kuush ta'aniif durumaa qabee karaa ittiin isaan waaqa tokkichatti amanan ta'uusaati. Haaluma kanaan Balaay, (2007:63), "Uummanni Oromoo uumaasaa 'Waaqa' jedheetuu waama Amantiisaatiinis 'Waaqeffannaa' jedha. Namni Waaqaan bulu ammoo 'Waaqeffataa' jedhama. Waaqeffataa jechuun nama waaqa tokkichatuu jira jedhee isatti bulu, isas amanu," jechuun waa'ee waaqeffannaa ibsee jira. Haala kana Dirribii, (2011:38) yoo ibsu: "waaqeffannaa" is the religion of the ancient black people which is originated in the home land of early human race, which is believed ever to have lived in the horn of Africa. It is the religion of the Cushatic people (the Oromo) that means it emerged before any other religions.

Amantii Waaqeffannaa kana yoo ilaalle turaa akka ta'e yaadni kun nuhubachiisa. Itti dabalas amantaan kun kan uummata gurraacha Afirika akka ta'eefi amantii eenyuuyyuu dura kan ta'e amantaa kush (Oromoo) ta'uu nu hubachiisa. Amantiin tokko bu'uura mataasaa akkuma qabu, amantaan Waaqeffannaas buura mataasaa akka qabu ibsuuf, Maammoo, (2009:70) tti yoo ibsu,

Sabni Oromoo Sirna Gadaafi Amantii waaqeffannaa afoolaan walii dabarsaa turuun isaa hindagatamu. Gara biraatiin bu'uurri amantii teenyaa haadhaafi abbaa (duudhaa) keenya malee kan biraa hinjiru. Nutis karaa haadhaafi abboota keenyaa kan waaqeffattummaa eeganii nutti dabarsaniin ala karaa biraa kan deemnu hinqabnu. Akkuma yaada bu'uura amantii birootti dabaluu fi hirrisuun cubbuu ta'e, nutis waanta duudhaa keenyarraa arganne malee itti ida'uufi irraa hirrisuun yakka akka ta'e beekuun barbaachisaadha.

Jechuun ibsee kaa'eera. Yaadni kun kan hubachiisu dhalataan Oromoo amantiin Oromoo sirriifi maddisaa beekamu "Waaqeffannaa" ta'uusaa hubannee duudhaa isaan afaaniin dabarsaa asiin ga'an kanarraa maquun seenaa dagachuu, ofwallaalu akka ta'e ifatti kaa'a.

2.4.4.1.2. Ga'ee Waaqeffannaan Aadaa Yakka Ittisuu Keessatti Qabu.

Waaqeffannaan aadaa yakka dhokate baasuu keessatti bakka guddaa qaba. Meeshaaleen aadaa mana murtiitti ittiin kaksii famu raga qabatamaadha. Maddiifi haalli raawwiisaas waaqeffannuma aadaati. Dirribii, (2016: 71) waaqeffataan kakuun dhugaa ba'uusaa yoo ibsu, "Waaqeffataan mucaasaa yokaan haadhasaaf jecha sobaan hinkakatu. Kanaaf dhugaan eegama," jedha. Kun kan hubachiisu, amantiin waaqeffataa karaa qajeelaa akka barsiisu, waaqasaafi safuusaa kabajee yakkoota balleessuuf malee baballisuuf walgargaaruun akka sirrii hintaane uummata barsiisuusaati. Innumti, (2016: 85)tti bakka waaqeffannaan aadaatti waanti gaariin akka barsiifamu ibsuuf, "Tolaan, tola dabala, hamaan hammeenya dabala. Waan kana ta'eef waaqeffataan hanga isaa danda'ametti tolaa hojjechuu qaba." Jedha. Oromoon waaqaaf kabaja guddaa qaba. Kabaja qofa osoo hintaane ni sodaatas. Iji waaqaa hinmugu irribni hindagu. Namni lubbuu baatee, lubbuu basee ni haala ta'a. Waaqa jala deemanii lafarra deemanii irra qotanii nyaatanii, yakka dalaganii ragaan hinjiru taanaan ni haalu. Akka waaqeffannaa Oromootti ragaan nama miidhamee waaqaafi lafa. Bakka waaqeffannaati sobanii ba'uun hinjiru.

Waaqeffannaa aadaa keessatti namni nan miidhame jedhu, bakka waaqeffannaa Oromoo kana dhufee adaraa kennata. Muka jalatti waaqa kadhatan jala taa'anii "Kallacha nuuf baasaa, waaqaafi lafti dhugaa dabe barbaadi jenna?" jedhanii gaafatu. Haaluma kanaan, akkaataa aadaafi duudhaa Oromoo biyyaatti abbaan kallachaa mukicha jala taa'anii "yaa waaq dhugaa bade barbaadi," jedhu. Adeemsa kanaan namoonni shakkamaniifi yakkamanii seera duratti rakkisoo ta'an ni amanu.

2.4.4.1.3. Yaadrimee Ayyaanaa

Jechi "Ayyaana" jedhu Uummata Oromoo biratti hiika ballaa qaba. Mee haala gadiin yaada beektotaan xiinxalame faana hiika kenname haa ilaallu. Asirratti Mulgeetaa, (2014: 64) yoo ibsu, "Akka uumata Oromoo waliigalaattiifi warra karrayyuu amantaa aadaa faana walqabatee 'ayyaanni' haala adda addaan ilaalama. Innumti Knutson, (1967: 54) wabeeffachuun "Ayyaanni hafuura, haala namaa, amala namummaafi itti dabalees kan dursee namummaa namaa kana uume" ta'uu ibsa. Waraabbii kun kan hubachiisu ayyaanni kan hinmullanne, kan uumama uumuu danda'u ta'uu isaati. Faayidaa ayyaanni qabu Mulgeetaa, (2014: 64) irratti Bartels, (1983: 371) waabeffachuun yoo ibsu, akka

Oromiyaa Lixaa wallaggatti hiikni ittiin ‘Ayyanni’ akka amantii naannichaatti ‘Humna waaqni ittiin uumu, uumaa uumama hundaa waantota amma lafarra jiran kan uume, bakka teessuma isaanii akkaataa jireenya isaanis kan kaa’e “Waaqa” jedheetuu amana. Ibsa oliirraa hubachuun kandanda’amu ayyana hiika haangoo hundaa olii kan qabu ta’ee, akka Oromiyaa Lixaa Godina haroo limmuutti ayyaanni kun kan irra bulu akka qabu, namichis seeraafi safuu abbootii duraa eeggatee kan jiraatu kan karaasaa uummata quunnamu, mirgaafi dirqama qabanis itti himu ‘qaalluu’ jedhamuun beekama.

2.4.4.1.4. Qaalluu

Qaalluu jechuun beekaa, ayyaantuu ayyaana waaqaa qabudha. Qaalluun ayyaana waaqaa keessatti waan fuuldurratti ta’u akka hawaasni irraa of eeggatee waaqa kadhatu dhaamsa waaqaa kan himudha. Bara akkasii kanatuu ta’a, bokkaan dafee hinroobu, midhaan buubbeen jiga, jechuun himee dhageessisee bara gadheefi gaarii adda baasee bilcheessee beekke kan hawaasatti himu, beekaa Oromooti. Waan irraanfataame kan yaadachiisu, ayyaana waaqaatiin ilaalee raaguudhaan raadaafi dibicha garaatti beekke moggaasa kan himu, ayyantuudha jedhama. Akkasumas, Qaalluun kan beela obsee, ilma hiyyeessaa eegee, rakkina dandamatee, hawaasa gorsee akka namoonni walhinmiine waaqa isaa kadhatee nama waaqaan beekamee fudhatama godhatedha. Yoo waaqa kadhates kan dhaga’amuuf, sabatti ba’ee yeroo dubbatu garaa namaatti bishaan naqee araaraaf kadhatee araara kan buusuudha. Maammoon, (2009:108) irratti yaaduma kana yoo cumsu, “Qaalluu jechi jedhu ayyaantummaadhaan kan walqabate ta’uun ni beekama. Qaalluun Uumaafi Birbirsaa Dhaabechee (kan Ulfaan Waaqaa itti bu’e) fakkii ayyaantummaa saba waaqeffataati jechuu nidandeenya. Inni qulqullina ofii eegee quunnamtii hawaasni waaqaafi uumaa waliin qabu akka hinjallanne eeguu taa’a.” jechuun maalummaa qaalluufi ga’eesaa kaa’a.

Dajanee, (2002: 45-46) Mohammad (1990:6) waabeffachuun akka ibsutti, qaalluun luba olaanaa, geggeessaa hafuuraa waaqeffannaa aadaa oromooti. Qaalluun dhaaba durii durtee Oromootii eegalee seera ittiin bulmaata waaqni kenne akka sabaaf galutti hiikee himudha. Hawaasa keessatti bifa waaqeffannaatiinis gurmuun hawaasaa cimee yoo kan itti fufu ta’e, waldhaga’aa deemuurraa kan ka’e, faayidaa guddaa kennuudhaan nageenya hawaasaa eegsisaa deema.

Walumaagalatti Qaalluun Waaqeffataa biratti kabaja guddaa kan qabu, namootarra waaqatti kadhannaan dhiyaatee kanjiru, waaqni kan uummataaf ergaa itti himu, Seerri uumamaafi biyyaa akka hindabne kan dhaloota eegee kan dhaloota eegsisu, uumamaaf kadhatee kan dhageessisu, haangoo guddaa kan qabuufi human kanas waaqarraa kan argate ta'uu hubanna.

2.4.4.1.5. Safuu

Safuun ilaalcha Oromoon uumaafi uumamaaf qabuudha. Yaanni Safuu jedhu yaada qabatama hinqabinne jechuu miti. Akka ilaalcha Oromootti yaada gocha ilmi namaa raawwatu mara wajjin kan wal-qabatu, daandii sirrii, kan karaa jireenya gaaritti nama geessudha. Haaluma walfakkaatun, Warqineh Qalbeessaa (2005: 9) Lambert Bartels, 1983 waabefachuun,

“Safuu is a moral concept that serves as the ethical basis for regulating practices in order to insure high standard of conducting appropriate to different situation. It helps individual to avoid morally wrong action. The safuu is what makes human different from other animals. Safuu help individuals relate natural laws and to base their activities on these laws. Safuu is mediating category btween different things. There are Safuu btween mother and daughter, between father and son, between generation, between humanand nature, between God and Earth. Safuu regulate people’s activities.

Safuun duudhaa hawaasaa eegudha. Kunis hawaasaa keessatti iddoo olaanaa kan qabu yoota’u, safuun ilma namaa bineessota biroo irraa adda kan taasisuudha. Safuufi Safeeffanaan dhimmotaafi qaamota adda addaa jidduutti kan jiraatudha kunis: Safuun haadhaafi inatala jiddutti, abbaafi ilma jidduutti, namaafi uumama jidduutti, Waaqaafi Lafa jidduutti. Walumaa galatti safuun jireenya namaa kan qajeelchudha.

Dabalataanis Biiron Aadaafi Turizimii Oromiyaa, (2006:24) kitaaba “Moral, ethical and scientific Oromo wisdom of safuu about nature” jedhu bu’uureefachuun safuu akka armaan gadiitti ibsee jira. “Safuu is amoral category based on Oromo nations distance and respect for all things. The concept of Safuu is not merely an abstract category: it constisutes the ethical basis upon which all human action shoud be founded, it is that which direct on the right path; it show the way in which life can be best lived.”

Safuun ilaalcha uummanni Oromoo dhimmotaa maraaf qabu kan agarsiisudha. Dhiimma yaadan jiru qofa osoo hintaane gocha ilama namaa mara kan ilaaltuudha. Daandii jireenya sirri, amala gaarritti nama qajeelchuufi ittin jiraataniidha

“Akkaataa ilaalcha waaqeffannaatti, akkaataan itti uumamni wal danda’anii, walkabajanii hanga danda’ametti bakka walii kennanii waliin jiraatan safuu jedhama. Safuun seera waaqaa lafaati. Safuun adda addummaa jiru beekanii waliin jiraachuudha.” (Dirribii, 2016:65). Akka yaada kanaatti safuun kan dhaalamu malee kan dhalatu ykn kan jijjiiramu akka hintaanedha. Innumti, (2016: 66)tti cubbuu yoo ibsu, “Cubbuu jechuun safuu cabsuudha. Safuu cabsuun nagaan balleessee nama miidha. Hanga safuun cabee namni hinmiidhamnetti cubbuun hinjiru. Safuun seera waaqaa lafaati. Safuun mirgaafi dirqama uumamni ittiin nagaadhaan waliin jiraatudha.” Jechuun kaa’a. Waraabbii kun kan ibsu: namni safuu ganamaa cabse cubbuu waan hojjeteef akka adabamu, safuu eeguunis dirqama uumama hundaa ta’uusaati.

2.4.4.1.6. Wareega

Wareega jechuun naaf raawwadhu jechuun waaqatti hawwii ofii himatanii erga argatanii booda galatoo bifa qabatamaa ta’een waaqaaf galfamudha. Dirribii, (2016: 71). Wareega yoo ibsu,

Kaayyoo, hawwii ofii malkaa bu’anii ykn tulluutti ba’anii waaqatti himatanii yoo waaqayyo waan kanarratti yeroo murtaa’e keessatti na milkeesse waan akkasii qabadheen bakka akkasiitti si galateeffadha jedhanii waadaa seenanii waaqa abdatanii, itti onnatanii wanna sana bakkaan ga’uuf hojjechuudha. Waanni abdiifi amantaan hojjetan ammoo namaa milkaa’a.

Jechuun ibseekaa’a. Yaadni kun wareeguun hawwii ofii argatanii gocha waaqaa waan mullatuun deebisuudha. Itti dabalees kan argatamus kan itti amaname, kan waaqarratti guutummaatti gatame ta’uusaati.

2.4.4.1.7. Kakuu

Kakuun gocha: hin argine, hindhageenye, hinfuune ykn hinbeeku jedhee akka hinyakkiin dhugaa ba'uun yoo harkaa qabaataniif akka waaqni adaba fudhatuuf of abaaranidha. Yaaduma kana Getaachoo, (2016: 32)tti yoo ibsu, “kakuun yommuu waldhabdeen uumamee hiikamuu dadhabu dhugaa dubbii baasuuf kan raawwatamu ta'ee, qaamni itti miidhamu nama kakate qofa osoo hintaane dhalli dhalaa akka qaqqabu,” addeesseera. Waraabbii kanarraa kakaafi abaarsi walfakkeenyaafi adda addummaa akka qabanidha. Walfakkeenyi saanii kan abaaramus, kan kakatus qaama balleesseera jedhamee shakkamu yoo ta'u, adda addummaan isaanii ammoo kakuun abbumasaatuu ofabaara, abaarsa keessatti ammo qaama miidhametuu miidhamasaafi dhugaa qabu waaqatti hinimee qaama itti balleesse akka waaqni adabuuf abaara.

2.4.5. Meeshaalee Aadaa

Namoonni fedhii meeshaafi xiinsammuu guuttachuufi dandeettii ogummaa agarsiisuuf jecha kan hojjetan waantota ijaan mullataniifi harkaan qabamuu danda'anidha. Waanti aadaa kan gurraan dhaga'amu yookiin kan afaaniin dubbatamurra kan ijaan ilaalamudha. Waanti aadaa kunis aadaa, amantaafi falaasama hawaasa tokkoo kan calaqqisiisudha. Namoota ilaalchaafi barsiifata tokko qabaniin dhaloota tokkorraa kan itti aanutti bifa ilaalamuufi harkaan qaqqabamuun qabeenya aadaa darbuu danda'udha. Ijaarsa manaa, dallaa, kuusaa midhaanii, hojii harkaa, mimmiidhagsa meeshaafi manaa, tuullaa nyaata horii, kkf gooroo kana jalatti ramadamu. (Madda: Yuunivarsiitii Wallaggaatti, (2003) Seensa Afoolaa (AFOL 323) moojula hinmaxxanfamnerraa).

Glassie, (1999:291) “It is the transformation of natural resources to cultural art fact” jedha. Meeshaaleen aadaa qabeenya uuamaarraa akan dhufanidha; isaanis ibsituu ogummaa hawaasa tokkooti. Dhugummaan beekumsa saba sanaa ittiin madaalama. Haayyuun kun achuma keessatti meeshaaleen aadaa isaan kam akka ta'aniifi barbaachisummaa isaan hawaasa isaaniifqaban ibseera. Beekumsi inni bu'uurri maqaa saanii tarreessuu qofa osoo hintaane ergaafi tajaajilasaanii dursisiisuun ogummaa guddaadha. Meeshaaleen aadaa miidhagina biratti hiika mallattoo eenyummaa hawaasaa agarsiisu. Meeshaaleen hedduun ammo sirna agarsiisu. Kun qabatamaanis ta'e, kan

hinmullanne keessatti hiika mallattoo hawaasa isaaniif qabu. Kun ammo ce'umsa aadaa hawasaa agarsiisa. Bronner. (1985:203) yoo ibsu:

Objects are created by humans but ones created, they stand apart. This difference between folk objects and other folklore genres are several consequences one consequence is the objects have an obvious historical significance. Objects claim storical character because they endure. They are instructions from the past since folk objects commonly have to do with every day life- the needs of shelter, work, play, and play-objects may help us to re experience of something of that every day past.

Meeshaan namootaan kalaqamanii battala tokkotti argaman garuu fuulaa fuulatti jiraatu. Garaagarummaan meeshaalee duudhaafi gosoota fookiloorii jidduu jiran bu'aa hedduu qaba. Bu'aa beekamaa meeshaleen qaban keessaa tokko hundee seenaa ta'anii argamuudha. Kunis amala seena qabeessummaa horatanii yeroo dheeraaf jiraachuu isaaiiti. Durii kaasanii gadi fageenya kan qabandha. Seenaa yeroo dheeraa mullisu. Garuu meeshaaleen aadaa jireenya guyyaa guyyaa, mana, mana jireenyaa, dalagaa, kadhannaa, meeshaalee taphaa, muuxannoo darbe haromsuuf kan gargaaranidha. Garaagarummaan meeshaalee duudhaafi kanneen biroo jidduu jiru, mi'oonni duudhaalee walumaagalatti leecalloo uumamaarraa kanneen hojjetaman ta'uudha. Gosoonni fookiloorii kanneen biroo akka durduriifi sirbaa immoo dubbiifi sochii qaamaan ibsamu."....is that folk objects are commonly crafted from the materials of nature tales or dances rely upon speech and gesture"(Bronner, 1985:209) Bifa kanaan hariiroofi garaagarummaa isaan jidduu jiru ibsaniiru. Innumti (1985:210) irratti yoo ibsu:

In to days world ,older folk objects endure on the land scape to comment on history and change; mean while,new folk objects arise in modern cultural settings.Folk objects provide the tangible evidence of the every day past,they supply visible proof of the changing beliefs and customs people hold to day.patterns discovered in the objects and technical processes of every day life can help to rreveal the hidden attitudes underlying our world and prrhaps predict the direction of our societu in the future.

Akka ibsa haayyuu kanaatti, addunyaa yeroo kanaarra mi'oonni duudhaalee dulloomoo ta'an dachee kanarratti argamuun seenaafi jijjiirama jiru ibsuudha. Gama tokkoon ammo mi'oonni duudhaalee haarawaa kan uumaman yoomessa aadaa ammayyaa ibsuudha. Meeshaaleen duudhaa sochii yeroo darbe keessatti ture, qabatamummaasaa kan

gabbisanidha. Kunis jijjiiramni har'a jiru kan darbe biratti hawaasni hammam akka gonfate qabatamummaasaa kan mirkaneessuu danda'u ta'uu hubachiisa. Tooftaawwan raawwiin argannoo seenaa darbee guyyaa guyyaa ilaalcha dhokataa addunyaan qabdu ibsa. Kana malees kallattii egeree hawaasaa raagu danda'a.

Meeshaaleen aadaa, aadaa uummataa keessatti kanneen ga'eensaani akka meeshummaa qofatti hintaane, kan kabajaafi ulfina qaban ija aadaan ergaa garaagaraa dabarsanidha. Amantaa waaqeffannaa keessattis meeshaaleen aadaa kun nitajaajilu. Waaqeffataan yeroo waaqa kadhatuufi ayyaaneffatu ittiin sirnasaa geggeeffatudha. (Dirribii, 2012:107). Isaan kunniin akka meeshaatti lakkaa'amanis tajaajilli isaan kennan kan meeshummaa qofa miti.

Meeshaaleen aadaa safuufi kabaja kan qabaniifi fookiloorii uummatichaa kan bu'uureffatan eenyummaa saba tokkoo mirkaneessuun haalaafi akkaataa jiruufi jireenya sabichaa kan ibsanidha. (Jaarraafi W.B 2000:158). Waa'ee meeshaalee aadaa garaagaraa faayamee waan ayyaaneffamuuf maalummaafi faayidaa meeshaalee sanaa adda baafachuun barbaachisaadha.

Qo'ataan ykn barataan tokko meeshaalee aadaa kana beekuun kan barbaadu, hawaasni jiruu dabarse keessatti akkamitti mana akka ijaarratan, huccuu hojjetan, nyaata qopheeffatan, lafa qotan, qurxummii qaban, meeshaalee adda adda miidhagfataniifi kkf hawaasichaa hubachuudhaafidha. Akkasumas, Meeshaan aadaa hawaasa faana bara dheeraa ture kun bara qaroomaa keessatti ammo mallattoo akkamii akka hambiseefi quunnamtii isaan gidduu j irus hubachuutuu irraa eegama.

2.4.5.1 Fakkoomii

Namoonni bara jireenya isaanii keessatti bu'aa bayii hedduu dabarsu. Bu'aa bayiin kun hundisaa waan battalatti qabatamaan ifu ta'uu yeroo dhabu jira. Tokko tokko fageenyarraa kan ka'e, tokko tokko ammo mul'ataa ta'uu dhabuun yaadaan qofa kan ibsamu yeroo ta'u jira. Kana malees kanneen biroon ammo hawwii waliin waan walqabataniif waan gaariitti michoomsani itti fakkeessuun carraafi mullataan kan raagamu akka jiru haayyonni ni addeessu.

A symbol is concrete or familiar object that is used in reference to or as an explanation of an abstract idea or less familiar object or event. It is a particularly useful means of conveying certain important truth or lessons about human life and the problem of existence. (Okpewho, 1992:101)

Fakkoomiin waan qabatamaa yookiin kan itti dhiyeenya waantichaan haala tokko yaada dhokataas ta'e waan mullatu ittiin ibsachuuf akka wabiitti fakkeenyaan kan gargaarudha, jechuun ibsame." Okpewho" n fakkoomiin dhugaa bu'a qabeessa ta'an, waa'ee jireenya namaafi rakkoo hawaasummaa qabatamaan agarsiisuufi itti himuuf akka furmaata tokkootti kan addunyaan itti gargaaramaa jiru waliin walqabatee fakkaattiin isaa sammuu dhala namaatti waraabamee kan mullatudha jechuun ibsa.

Haala kanaan addunyaan jecha afaaniffaafi waan itti yaadnee dubbannuun alatti kan itti gargaaraman baay'eensaanii hiika kallattii lamaan ibsamuu akka danda'anhaayyuun kun ni heera." Symbolic interpretation theory "Kan jedhurratti: Waan qabatamaafi waan Dhokataa yookaan kan hinmullanne jedha.

Bu'uurri isa jalqabaa mallattoowwan kallattiin ilaalamuufi qaqqabamuu danda'an, meeshaalee gurguddoofi xixiqqaa meeshaalee aadaa hanga lafa bal'aatti kanneen jiran hunda qabata.

Fakkeenyaaf: nama, bineensa, biqiloota, horii...kkfdha. Inni lammaffaa ammo, kanneen harkaan hinqaqqabamne ilaallata. Haala kanaan hiika haalluwwan qaban, hiika raawwiwwan qaban, hiika aasxawwan adda addaa qaban, hiika afoollan qaban, hiikni duudhaaleen qabanfaa as keessatti ibsamu. Knamalees, mallattoowwan waantota kalattii biroon sirna garaagaraa keessatti raawwiin mullatanis ta'uu danda'u.

Symbols are also used ritual and divination, chants, which deal mostly spiritual matters and concepts. The issues involved are usually weighty but, the people who chant. This text must reduce them to familiar objects to bring them closer to their understanding. The characters and events contained in them are fundamentally symbols illustrating various moral and philosophical issues relating to people. In many cases a specific message is given at the end of the story. (Okpewho 1992:100).

Mallattoowwan fakkoomiin ibsaman kallattii adda addaan mullatu, kunis adeemsa sirna waaqeffannaafi tolchaa keessatti farfannaa akkasumas hojii hafuura biratti hiikni gadi fagenyaan itti kennama. Hubannoon dhimmichaa akka cimuuf mallattoowwaniifi yaada

waansana faana walqabatee jiru walqabsiisu. Mallattoowwan kanneen miira, ilaalcha, falaasamaafi wantoota hedduu jireenya hawaasaa wajjiin walqabatan haammachuu qabu.

2.5. Sakatta’a Barruu Walfakkii

Kutaa kana jalatti qorannoowwan garaagaraa kanaan dura hojjetaman kallattiinis ta’e alkallattiin qorannoo koon walitti dhufeenya kan qaban sakatta’uudha. Haaluma kanaan qorannoowwan kanaan dura qorataman kallattiin mataduree korratti kan hojjetame yeroon barruu walfakkii sakatta’u hinargine. Haata’u malee bakka tokko tokkotti kan walitti dhufan jiru.

Jalqabatti, Margaa Baayisaa (2014) “Ga’ee Sirna Waaqeffannaa Gibinaa Waldhabdee Hawaasaa Hiikuu Keessatti,” kan jedhurratti hojjetee ture. Xiyyeeffannoonsaa bu’aa inni namoota waldhaban araarsuurratti qabu ilaaluudha. Qorannoo kana faana bu’aa sirni waaqeffannaa kun hawaasaaf qaburratti walfakkata. Adda addummaan qaban ammo, qorannoon koo dhimmoota abaarsisan, yoomessa abaarsaa, meeshaalee abaarsaafi hiika fakkoommisaanii isaanii tarreessuun waan kaa’eef garaagara.

Itti aansuun ammo, Getaachoo Hundee (2016), “Qaaccessa Faaruu Waaqeffannaa Jorgaa,” irratti hojjeera. Xiyyeeffannoonsaa guddaan faaruwwan sirna kana keessa jiru qaaccessuun qabiyyeetti ramaduudha. Walitti dhufeenyi qorannoo kana faana qabu, dhimma afoola amantaa waaqeffannaafi faayidaa keessatti argamu yoo ta’u, inni bu’uuraalee abaarsaafi yoomessa abaarsaa qaaccessuu dhiisuun adda taasisa.

Sadaffaarratti, ሰለሺ ብርሃኑ፡፡ (1978)፡፡ በወሲ፤ ነቀምቲ ስውራጃ ብሔረሰብ ምርቀንና ስርግማን፡፡ ስዲስ ስበባ ዩኒቨርሲቲ፤ በኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ስነ ጽሑፍ ክፍል፡፡ kan jedhurratti digirii jalqabaa guuttachuuf hojjeera. Walfakkeenyi qorannoon kootiifi kan silashii፡ qorannoosaa keessatti dhimmoota abaarsisan kaa’uusaa, akkasumas abaarsawwan sana faana fakkeenyaan kaa’uusaati. Adda addummaan jiru ammo xiyyeeffannoon qorannoo kanaa፡ yaada bu’uuraalee abaarsaafi hiika fakkoommii meeshaalee abaarsaa waaqeffannaa Aadaa keessatti qaaccessuun, yoomessa itti raawwatamuufi bu’aanni hawaasaaf qabu adda baasuun kaa’uudha.

Boqonnaa Sadii: Mala Qorannichaa

Boqonnaa kana jalatti kan dhiyaate: Mala kam fayyadamee akka qoratame, madda odeeffannoo, mala iddattoon ittiin filatame, mala ragaan ittiin funaanameefi qaacceffametuu sababa filatameef faana taa'e.

3.1. Mala Qorannichaa

Qorannoon tokko yeroo geggeeffamu dursinee mata duree adda baafachuu,maaliif akka geggeessinu,maalirratti akka xiyyeeffatuufi mala kamiin yoo fayyadamne kaayyoo barbaanne bira ga'uu akka dandeenyu adda baasu gaafata.Haaluma kanaan qorannoon kun mata duree, “Qaaccessa Raawwii Abaarsaa Waaqeffannaa Gibinaa: Godina Wallagga Bahaa Aanaa Haroo Limmuu Irratti Kan Xiyyeeffate)” kan jedhu yoo ta'u mala qorannoo akkamtaatti dhimma akka ba'amu ta'eera.Sababnisaas akaakuun qorannoo kanaa mijataa akka ta'e Dastaa, (2013) yoo ibsu: gosti qorannoo kanaa aadaa hawaasaa tokkoratti qorannoo geggeessuun muuxannoo, ilaalcha, haala aadaa hawaasa sanaa addaan baafachuuf filatamaa akka ta'e kaa'a. Egaa addaan waan hunda, jechuun: haalli nyaataa, amantiifi akkaataan ittiin kabajatan, haalli uffannaafi kan kana fakkaatan aadaa keessaa burqan jechuudha. Qorataanis qorannoosaa “Dhimma Raawwii Abarsaarratti” geggeesseef mala mijataa kana filateera. Dabalataanis Yaadasaan, (2008: 68) irratti mala qulqulleeffataa yoo ibsu: “Gosa qorannoo kan ragaalee ibsaafi oduudhaan dhiyaatani argachuuf ittiin sakatta'anidha,” jechuun kaa'eera. Innumti, (2008:69) irratti amalli qorannoo kanaa ragaalee ibsaan dhiyeessee, ibsaanis akka xiinxalu hubachiiseera. Waraabbiin kunis raga afaaniin deebi'iin kennamuufi jechaanis ibsamee gabaasni hojichaa dhiyaatuuf malli qulqulleeffataan(akkamtaan) filatamaa ta'uusaati. Mala qorannoon ittiin adeemsifamu adda baafachuun karaa ittiin hojjetan baruu qofa osoo hintaane, mala ittiin odeeffannoon guuramuufi hiikamu hubachuufillee murteessaadha jechuun ni danda'ama.

3.2. Madda Odeeffannoo

Maddi i raga qorannoo kanaa madda odeeffannoo jalqabaati. Innis sirna waaqeffannaa Gibinaa keessatti: sirnootaa adda addaarratti hirmaachuun daawwachuun, akkasumas salgeewwaniifi amantoota keessa beeku jedhaman filatameetu afgaaffiin dhiyaataaf.

Haaluma kanaan odeeffannoon Daawwannaan: suuraa kaasuun sagalee waraabuufi afgaaffiin funaanamee hiikamee qaacceffamee ibsi itti kenname.

3.3. Mala Iddatteessuu

Qorannoon tokko yommuu geggeeffamu dhimmamtoota hunda hirmaachisuun ni ulfaata. kanaafuu bakka buutoota filachuun dirqama ta'a, toofta hojii isaas ni mijeessa. Daangaan qorannoos kan barbaachise dhimmoota hunda walfaana qorachuun waan hindanda'amneef tooftaa iddattoo isa bu'a qabeessa filachuun barbaachisaadha.

Malli iddatteessuu dhimma itti ba'ame mala iddattoo miti carraa ta'ee gosa iddatteessuu miti carraa akkayyoodha. Sababiin tooftaan iddatteessuu kun filatameef, akkaayyoon akaakuu iddatteessuu miti carraa kan qorataan beekumsa dhimmicha irratti qabu irraa ka'ee kaneen odeeffannoo irraa argachuu danda'uu murteeffatu waan ilaallatuufidha. Akkaayyoo kan jedhames akka kaayyoo qorannichatti ykn qoratichatti odeeffataa filachuu waan ta'eefidha. (Addunyaa, 2011:67).

3.4. Mala Odeeffannoo Funaanuu

Mata duree kana jalatti meeshaalee ragaa qorannoo kana ittiin funaanametuu ibsame. Haaluma kanaan qorataan meeshaalee gaditti dhimma ba'ee odeeffannoo qorannoo isaaf ta'uu funaannateera. Isaanis: daawwannaafi af-gaaffiidha.

3.4.1. Daawwanna

Daawwannaan gosa meeshaa odeeffannoo funaansaa keessaa tokko ta'ee karaa qorataan qaamaan bakka daawwatutti argamee odeeffannoo funaannatudha. Yaada kana Dastaa (2002:90) yoo ibsu: 'Daawwannaan kan qorataan iddoo qorannicha geggeessurratti argamuun qaama qorannoo irratti adeemsisu hordofudha,' jedha. Qindoominni daawwannoo qorannoo akkamtaa geggeessuuf isa bu'uuraati. Kanaafuu qorataan aadaafi safuu hawaasaa kabajee waliin hirmaachuun shoora guddaa qaba. Adeemsa kanaan odeeffannoo funaannachuun jalqabaa hanga dhumaatti hordofuu barbaada. Yaaduma kana kan cimsu Sarantakos, (2005:234) yoo ibsu, "Observation provides information when other methods are effective, relatively less complicated and less time consuming and others collection of wide range of information" jedha. Kana jechuunis maloota

biroorra odeeffannoo qulqulluufi ballaa ta'e argachuuf daawwannaan baay'ee kan barbaachisu ta'uu hubanna. Haaluma kanaan qoratichi, hojii qorannoosaatii fiixaan baasuuf Sirna Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti, "Qaaccessa Raawwii Abaarsaa Waaqeffannaa Gibinaa: Godina Wallagga Bahaa Aanaa Haroo Limmuu Irratti Kan Xiyyeeffate" addaan baafachuuf daawwannaa geggeesseera.

Akkuma olitti ibsamuuf yaalametti daawwannaan adeemsa jiru jalqabaa hanga dhumaatti hordofuu gaafata waan ta'eef, meeshaaleen yoomessichatti barbaachisan: teeppiifi kaameraadha. Qorataanis meeshaalee kanneen qabatee yoomessa abaarsi geggeeffamuu danda'u: guyyaa ayyaana ibsaafi addaamoo, akkasumas guyyaa: Kibxataa, Kamisaa, Sanbata Xiqqaafi Dilbata guyyaa sagantaan abaarsisuu jiru deemuun: unkaa abaarsaa, yoomessa abaarsaa, adeemsa abaarsi ittiin geggeeffamuufi dhimmoota abaarsaan balaaleffataman aaddaan baafateera. Kunis Yaada waraabame deddebi'ee dhaggeeffachuun barreeffadhee jechaan ibsuun, isa fakkiis bakka barbaachisutti maxxansuun hiikamee jechaan ibsamee qaaceffameera.

3.4.2. Afgaaffii

Afgaaffiin gosoota odeeffannoon qorannoo ittiin funaanaman keessaa tokko ta'ee, kan qorataafi odeef-kennaan fuulaafi fuulatti walarganii odeeffannoo ga'aafi qulqulluu waliif kannanidha. Barbaachisummaa mala kanaa haayyuun Punch (1998: 174- 175) irratti yoo ibsu, "The interview is one of the main data collection tools in qualitative research. It is the very good way of assessing people's perceptions... of situations and constraction of reality. It is also one of the most power ful way we have of hunderstanding others," jechuun addeessee jira. Akka yaada kanaatti malli afgaaffii qorannoo akkamtaa keessatti ilaalchaafi ejjennoo namoonni dhugaa ibsuurratti qaban qo'achuuf baay'ee mijataa, akkasumas mala filatamaa ittiin keessoo yaada namootaa argatanidha jennee lafa kaa'uu dandeenya. Afgaaffiin qorataan itti dhimma ba'es afgaaffii banaadha. Sababni akaakuun af-gaaffii banaa filatames af-gaaffiin ilaalcha keessa namaa jirutuu addaan ba'a waan ta'eef yaada namichi kennurratti hundaa'uun kan ifa hintaane hubbachaa deemuufidha. Dhimma kana Nunan (1992:45) "There are two ways of data collecting methods to collect information during interview using recording materials and note taking methods." jechuun akkaataa itti odeeffannoo afgaaffiin fudhatamuufi dalagaalee yeroo afgaaffii

raawwataman ibsa. Qorataanis haaluma kanaan qorannoosaa keessatti yeroo garaa garaatti jechuun guyyaa saganni jiru ykn salgeen ballinaan argamu deddeebi'uun bakka waaqeffannaa kanatti argamee namoota sirritti waa'ee sirnichaa beeku jedhamanii filataman "Salgee" namoota sagal bira ga'uun gaaffilee banaa qophaa'an ja'arratti gaafachuun teeppiin sagalee waraabee yaadasaanii hiikee kaa'eera. Gaaffilee kanaanis: dhimmoonni abaarsisan: hanna, waliigaltee diiguu, maqaa namaxureessuufi kan kana fakkaatanidha. unkaan abaarsi ittiin dhiyaatus: walaloofi hololoon akka ta'e, yoomessi abaarsaa: guyyota ayyaana ibsaafi addaamoo, akkasumas guyyoota torbanii keessaa ammoo: Kibxata, Kamisa, Sanbataafi Dilbata fakkoommiin meeshaalee abaarsaa, faayidaa abaarsi hawaasaaf qabu inni guddaan dhugaa dhokate ifa baasuu akka ta'e, adeemsi ittiin abaaramu: aisadii qaalii waaqaa itti himuun arfaffaatti seera guutee isayyuu yoo himatamaan hafe qofa ta'uun bira ga'ameera. Kaneen qofa osoo hintaane dhimmoota abaarsaan walqabatan: galatoon, dayiifi hiikoo irratti odeeffannoon argameera.

3.5. Mala Odeeffannoo Qaaccessuu

Odeeffannoon qorannoo kanaa daawwannaaafi afgaaffiin mala funaansa ragaa qorannoo akkamtaatiin waan funaanameef, qaaccessuun dura haala walfakkeenyaafi adda addummaa isaaniin gareetti ramadaman. Haalli gareetti ramaduusaas oduuffannoo waraabame irra deddeebi'amee erga caqafamee booda gara barreeffamaatti jijjiiruun akkaataa inni waltumsutti walitti makameetuu unkaa walalaloo hiikuufi waliigalli ergaa dabarsuu jehaan qaaceffamee ibsameera.

Boqonnaa Afur: Odeeffannoo Qaaccessuu

Boqonnaan kun kutaalee sagalitti qoodameera. Isaanis: Halaa Dhiyeenya abaarsi ittiin dhiyaatu (forms of curse), yoomessa abaarsaa, adeemsa abaarsaa, dhimmoota abaarsisan, fakkoommii meeshaalee abaarsaa, galatoo, hiikoo, dayii dhaabbachuufi faayidaa abaarsi hawaasaaf qabudha. Mata dureewwan kanneenirratti odeeffannoon daawwannaafi af-gaaffiin funaanames jechaan ibsamee qaaceffameera.

4.1. Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti Halaa Dhiyeenya Abaarsi Ittiin Mullatu

Asitti kan ilaallu bifa ittiin qindaa'ee abaarsi geggeeffamu yoo ta'u, hololoo moo? walaloon mullata? Kan jedhuuf deebii ta'a. Haaluma kanaan af-gaaffiin odeeffannoo akkan argadhetti bakka waaqeffannaa gibinaa kanatti abaarsi walmakee walaloonis hololoonis ni dhiyaata. Yeroo baay'ee qaamni abaaru dhimma isa dhibe dursee waaqatti waan himatuuf hololoon walaloo dursee dhiyaata. Fakkeenyaaf od-himtoonni obbo: M.Mfi B.A (guyyaa 21/9/2009) akka ibsanitti, "Namni abaarratu tokko dura qulqullummaasaa waaqatti himee, qaama isa miidhe abaarrata. Abaaruusaa keessattis immoo bifa akkasumattiifi bifa giximii qabuun yaadasaa waaqichatti himata," jechuun heeraniiru. Haaluma kanaan nama "Namatuu natti tolcha, yeroo maleen dallaa koo keessatti argadhe, akka dhiyaatee naaf amanamuuf qaaliis itti himeen dadhabe," jedhu tokko haala itti aanuun yeroonni abaarratu gaafa 6/10/2009 daawwadhee teeppiin waraabee haala gadiin ibseera.

Maaliif akka dhufte naaf amanami jedhee qaalii bokkuun gaafannaan nadide, halkan utuu inni qullaa horii koo keessa dhaabatuun arge, rukkuutuuf ollaa kooti, seera aadaa Oromoon ammoo nadide itti naaf darbi gurraacha guurraa jorgaa.

Qaalii kee tuffatee

Seera jaarsaafi jaartii tuffatee

Lafa inni dide kana

Qaracaa keen qaracii fidi

Isa natti gugguufu

Itti naaf gugguufi

Inni dhoksee raawwatee

Ifa naaf baasi
 Maatiifi waatiin walkeessa jiraannaa
 daarii naaf buufadhu
 Nyaannaan dhugnaan
 daarii naaf buufadhu
 Gaaddisa koo hadhaa meexxi
 eeboo cokoo itti godhi
 Gaaddisasasaa ammo bishaan baddeessaa

Itittuu bule narra godhi, sin kadhe malee sin ajaje mitii waanan sitti himadhe yoo raawwate, sansalata keen hiitee yoo fidde, dhugaa koo mullifte baatrii ibseen siif galcha. Haala ijaarsa sararoota abaarsaa olii kanarraa sirnicha keessatti unkaan abaarsi ittiin dhiyaatu hololoofi walaloon akka jiru akkasumas ammoo unkaan hololoo gara seensaafi gara xumraatti akka argamu, baayyinni unkaa walaloo akka caalu, lamanuu ammoo walfaana dhimma akka itti ba'amu hubachuun nidanda'ama.

Qaaccessa Walaloo Abaarsaa

Walaloo	Hiika Isaa
Qaalii kee tuffatee	si kabajuu didee, ofii gaditti si ilaalee, ajaja kee morme, haangoo kee wallaale, waaqummaa kee haale
Seera jaarsaafi jaartii tuffatee.....	safuu ganamaa ala ba'ee, hima namaa didee, haangoo ofiisaatti hirkatee dide, ani sittan dabarsee, karaa namaa dadhabameeraa
Lafa inni dide kana	
Qaracaa keen qaracii fidi.....	bakka inni jibbu, tuffatu kana qalbii fuudhii, ofwallalchisii fiigsisii fedhasaa ala fidi
Isa natti guguufu	

Itti naaf gugguufi.....	isa dhokatee nagaadu, isa ani hinargine, isa daba narratti hojjetu, seeratti yoon himadhe ani sitti kenneeraa utuu inni hinbeekiin ijaa koo naaf baasi
Inni dhoksee raawwate.....	yeroo na miidhu hinarginee, ragaan hinjiruu
Ifa naaf baasi.....	dhugaa koo naaf mullisi, ati hindhokattu hojiin kee ifaa iji kees dhokataa argaa amansiisi
MaatiifiwaatiinWalkeessajiraannaa.....	sababalafaan walitti dhiyaannuuf wallagachuu hindandeen yuu
Daarii naaf buufadhu.....	dogoggora haafuu naaf jedhi, kan fira koo fakkaatu hin tuqiin, gamasaatti dabali
Nyaannaan dhugnaan	
Daarii naaf buufadhu.....	midhaaniifi bishaan yoo waliin fayyadamne naaf dhiisi
Gaaddisa koo	
Hadhaa meexxi.....	bakki ani ga'e itti hintoliin, yeroo dheeraa isa haa jibbisiisu yokaan isaaf hinmijatiin
Eeboo cokoo itti godhi.....	bakka ani ga'e yoo ga'e waraansa hinbuqqaani itti haa ta'u
Gaaddisasaa ammoo	
Bishaan baddeessaa.....	lafa inni ga'e yoon ga'e qulqulluu naaf haata'u, waan hundarra filatamaa naaf haa ta'u, kan fedhii keessa koo guutu haa ta'u

Itittuu bule narra godhi..... eebba naaf haa ta’u, waan gaarii gaarummaansaa
dabalaa deemu naaf ta’ee hangaa ol natti haa tolu

Walumaa galatti ergaan abaarsa olii kan na miidherra seera ittiin bulmaata uummataa tuffatee, fedhaan gaafatamee dideeraa utuu inni hinbeekiin sammuu fuudhii fidii qee kana dhaabii dhugaa koo mullisi jechuudha. Kan inni dogoggorus, kan ani dogoggorus anaaf eebba ta’ee isaatti abaarsa haata’u, jechuun dhugaasaa caalatti kan mullisaniif jechoota filatee itti fayyadame. Gocha dukkanaa raawwatame yoo ati guyyaa saafaa mulliftee fidde galatoosaa akkuma ati naaf dhokataa ibsite, ibsaan kee kan hindhaamneefi hunda kan argu ta’uu agarsiisuuf baatiriin ibsee guyyaa siif galcha. Kunis ija waaqaa dukkanni arguu hindhowwutti hiikama.

4.2. Yoomessa Abaarsaa Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti

Waaqeffannaa Gibinaa keessatti yeroo hunda hinabaaramu, bakka hundattis hinabaaramu. Isaan haala itti aanuun adda ba’aniiru.

4.2.1. Yeroo Abaarsi Itti Geggeeffamuu Danda’u

Yaada kana karaa adda addaa ibseera. Ganama moo? Galgala? Waggaa keessatti yeroo attamiiti? Guyyootan toorban keessaa guyyoota akkamii abaarama? Kanneen jedhantuu adda ba’ee taa’e.

Yaada kana od-himtoota af-gaaffii hundarraa akkan hubadhetti, ganama moo galgala? Isa jedhuuf namni afaan buleen, akkuma amanaa amantii biraa tsoomaafi kadhataan waaqa qulqulluu kana biratti dhiyaatama waan ta’eef ganama jechuudha. Guyyoota toorban keessaa: Kibxata, Kamisa, Sanbata Xiqqaafi Dilbata namni seera sirnichaa guute ni abaarrata. Yeroo ayyaana waggaa Ibsaafi Addaamoottis ni geggeeffama. Ibsaan kan kabajamu ji’a Sadaasaa yokiin Amajjiin ta’ee, kaayyoonsaa waaqa booruu Gannaa dabarsee booqaa Birraan geessise, midhaan sassaabbatee fagoofi dhiyoo walga’ee isa darbeef galata isa fuula duraaf ammoo kadhataasaa itti dhiyeeffatudha. Addaamoon ammoo yeroonsaa Waxabajji keessa ta’ee kaayyoonsaa uummanni naannichaa hojii qonnaa baatii kana keessa waan eegaluuf Arfaasaa: nagaa, arfaasaa jiruu, kan horiin itti horu, kan namni itti horu godhii nuuf qajeelchi, kan wallaalle ammoo nuuf dhiisi jechuun yeroo itti amanaan walga’ee waaqa kadhatu (Araarii Arfaasaa) jedhama. Akkuma ibsa

kanarraa hubatamu Ayyaanni waggaa Guyyaa kadhataa, galataafi gaammachuu ta'ee abaarsi guyyichatti jirus yeroo baay'ee barsiifata yaraa ta'e dhabamsiisuuf, dhaloota karaa gaarii qabsiisuuf kan geggeeffamudha. Fakkeenyaaf, guyyaa ibsaa ayyaana waggaa bakka kormi qalamutti eebbisuun booda akka waliigalaatti abaarsi jira. Kana kan geggeessu namoota akka aadaatti salgee keessaa bakka bu'an yoo ta'u, daawwannaa gaafa 23/6/2009 taasiseen eebbaa booda abaarsa jiru waraabuun barreeffamatti deebisee haala itti aanuun teechiseera. Salgeewwan guyyichatti Eebbisan: Obbo Nagaash Fayyisaafi Obbo Amanuu Ayyaansaati.

Obbo Nagaash Fayyisaa

Obbo Amanuu Ayyaansaa Kitoo

Waaqni qananiidha..... dhugaadha
 Qanani'ee nuqanansiisa dhugaadha
 Tulluun qananiidha dhugaadha
 Malkaan qananiidha dhugaadha
 Ayyaanni abbaa keenyaa.....dhugaadha
 Ilmi ga'e qananiidha dhugaadha
 Jedhi aabboo..... tole

Obbo Amanuu Ayyaansaa

Obbo Nagaash Fayisaa

Biiftuun qananiidha..... dhugaadha
 Gadaan qananiidha..... dhugaadha
 Durbi qarreen qananiidha..... dhugaadha
 Lafti qananiidha dhugaadha
 Jedhi aabboo..... tole

Obbo Nagaash Fayisaa

Obbo Amanuu Ayyaansaa

Waaqni uumaan
 Kan nu jennu haa raawwatu haa raawwatu
 Beekaa keenya haa tiksu haa tiksu
 Wallaalaa keenya haa tiksu haa tiksu
 Namaa sa'a haa eebbisu haa eebbisu
 Lafa keenya haa eebbisu haa eebbisu
 Dhala keenya haa eebbisu haa eebbisu
 Jedhi aabboo..... tole

Obbo Amanuu Ayyaansaa**Obbo Nagaash Fayyisaa**

Kan barate haa milkaa'u haa milkaa'u

Kan qotate haa milkaa'u haa milkaa'u

Kan nagade haa milkaa'u haa milkaa'u

Kan wallaalaa

Waaqni nuuf haa dhiisu haa dhiisu

Akka nu jenne

Waaqni haa jedhu haa jedhu

Jedhi aabboo tole

Obbo Nagaash Fayisaa**Obbo Amanuu Ayyaansaa**

Waaqni uumaan

Tolaa nuun haa ga'u haa ga'u

Amaa nurraa haa qabu haa qabu

Kan nu jibbu

Haa jibbu haa jibbu

Kan horannaa, namaa jibbu

Haa jibbu haajibbu

Kan halkan qe'ee namaatti

Dallaa horiitti gugguufutti

Haa gugguufu haagugguufu

Kan dhala namaatti gugguufutti haagugguufu

Hirruu afaanii

Waaqni haa guutu haa guutu

Dogoggora nuuf haadhiisu haa dhiisu

Qaaccessa Walaloo Abaarsaa**Walaloo Qaacca'e****Hiika Isaa**

Hamaa nurraa haaqabu of oolchuu hindandeenyu inni
hinrafneefi hindaganne
nuun haa tiksuu.

Kan nu jibbu haajibbu miidhaa dhokataa inni ijaa
nuuf haa baasu.

Kan halkan qe'ee namaatti

Dallaa namaatti gugguufutti

Haagugguufu kan horannaafi godhannaa

Keenya balleessuuf dhokatee
itti tolchu dacha godhii
ammeenyaan deebisiif.

Kan dhala namaatti gugguufutti

Haagugguufu.....dhala keenya, itti hirkoo
keenya, abdii galgalaa keenya
kan jibbu balleessuuf ariifadhu

Dogoggora nuuf haa dhiisuKadhaa keenya keessatti utuu
hin beekiin kan yakkinetti
nutti himufatiin,

Eebbaafi abaarsa oliirraa waanti jechuu dandeenyu, Oromoon eebba akka baayyisu, qajeelummaa, gaarummaa akka baballisu, akka dhaloonni shaakaluufis ammoo kan barsiisu ta'uu hubachuun nama hindhibu. Darbees ammoo hojiin jallinaa: jibba, namatti dhoksaan maluu, inaaffii hamaafi kan kana fakkaataan waaqaafi nama biratti fudhatama akka hinqabneefi akka irraa ofeeggatu hubachiisaa, nama didee raawwate ammoo abaaruun waaqatti dabarsee akka kennu lafa kaa'a. Abaaruunis ammoo hawwii hamaa ofii raawwachuu hindandeenye maqaa dha'anii waaqatti akka raawwatuuf himuu akka ta'e nama hubachiisa.

4.2.2. Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti Iddoo Abaarsi Itti Geggeeffamu.

Od-himtoonni af-gaaffii hundi gaaffii yoomessa abaarsaa jalatti, “Namni bakkuma fedhe dhaabbatee abaarrachuu danda'aa?” jedhuuf, hindanda'u jechuun sababasaa faana yaadasaanii haala itti aanuun qorataan kaa'eera.

Sirna Waaqeffannaa kana keessatti namni bakkuma arge dhaabbatee hin abaarratu. Kunis sababa mataasaatii qaba. Namni badiisaatti yoo amane/gaabbe kiisii baasee akka araaramuuf yokaan ammoo namni osoo hin beekiin dogoggoruu waan danda'uuf akka adda ba'uufidha. Kun hundi erga qulqullaa'ee booda bakka salgeen filatame, irrattis kadhatame, Muka Oromoon itti irreeffatu: oomii, dambii yokaan odaa jala, bakka kormi waggaa waggaan itti qalamu, bakka geessisaati. Yaadni kun Waaqni nama dhugaa qabuuf achitti malee hindhaga'u jechuu osoo hin taane namoonni walabaaruurra waliin jiraachuu, araaratuu filatama waan ta'eef, abaarsatti dafanii akka hinseennef malee waaqni abbaa dhugaa qabuuf nidhaga'a

Jechuun bilcheessan yaadasaanii ibsaniiru.

4.3. Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti Salgeefi Ga'ee Isaanii

Waaqeffannaa kana keessatti akka koree olaanaatti hundaa'ee kanneen itti dhiyeenyaan tajaajilan ilaallata.

4.3.1. Salgee

Salgeen namootni sagal filatamanii hojii mana waaqaa: sagada, nama araarsuu, guyyaa ayyaanni jiru jifuu yokaan seerasaa guutuun kan mana waaqichaa keessa tajaajilanidha. Haalli filannaa salgees balbala yokaan qoqqooddii hortee gosa achi jiruu keessaa: amalli, bilchinni, qajeelummaan, amanamummaan ilaalameetuu dhiironni filatamu. Gaaffiin dhiirri qofti maaliif filatame jedhu ka'uu danda'a. Inni kun dubartoonni yeroo baay'ee hojii mana keessatti ni ko'ommatu. Inni biraafi ijoo ta'e ammoo dobartoonni ji'a ji'aan laguun itti deddeebi'a, lagu baatanii deemuun ammoo safuu mana waaqaa cabsuudha waan ta'eef yeroo baay'ee dhiirrotatuu filatamu. (madda: obbo A.G 22/08/2009)

4.3.2. Ga'ee Salgee

Salgee namoota sagal keessaa namoonni lama walitti qabaafi itti aanaa ta'anii hojjetu. Walitti qabaan gaafa kormi qalamu kan mataa qabu, gaafa ibsaas kan seera tumee eebbisee abaarudha. Barreessaanis guyyaa walitti qabaan hinjirre kan mataa qabuufi kanneen biroo akkuma isaatti kan hojjetudha. Salgeewwan hundi hojiin isaan walfaana hojjetan: waaqa kadhachuu, safuu waaqaa eeggachuu, guyyaa ibsaatti walfaana daamaraa muruun daamaruufi namoota araarsuu fa'i. (Madda: obbo A.Gfi obbo W.W)

4.4. Ofeeggannoo Abaarsa keessatti Taasifamu

Namni abaareefi abaaramu lagu isaan irraa ofqusachuu qaban jechuudha. Kanneen eeggatamuu qabanis: gaaddidduu walii deemuu dhiisuu (harka walfuudhuu dhiisuu), midhaan nyaataan wallagachuu, waliin hinhaasa'amu, sanyii qarshii waliif hinkennamu, mana walii hin deemamu, maaddii tokkotti hinnyaatamu, qalmi horii waliis hinnyaatamu. Kana hunda yoo dogoggoreef akka waaqichi dhiisuuf abaarratan gulantaa kaawwata, qaamni abaaramu garuu hanga gatii baasee, gaabbee irraa hiikamutti hindanda'u. (madda: obbo W.W).

4.5. Adeemsa Abaarsi Ittiin Geggeeffamu

Oromoon eebbisuu malee abaaruu hinfilatu, bakka waaqeffannaa kanattis abaaruun hindeggeramu, obsa dheeraa booda, ajjeesuuf osoo hintaane dhugaan dhokatee abbaa dhugaa haarse, qaanesse, gaddisiise ifa ba'ee akka mullatuuf geggeeffama. Akkuma yaada od-himtoota af-gaaffiirraa hubatamu, qaama nan miidhame jedhuuf akka abaarratuuf callisee gulantaan hiunkennamu. Komatamaa yoo beeke akka waammatuuf qaaliin bokkuu itti himama. Qaaliin miidhamaaf kennamus “Gaafa ‘akkasii’tti qaalii bokkuutii bakka waaqeffannaa jorgaatti dhiyaadhu! jedhii itti himi jedhama.” Yoo namichi alsadii yeroo adda addaatti itti himnaan dide alarfaffaatti jifuu guuttatee akka abaarratu eeyyamamaaf. Innis bifa dhugaasaa ibsachuu danda'uun waaqatti himata.

Guyyaa eeyyamamuufitti qaamni abaaruu afaan buleen ganama soogidda qabatee, isa kaan achumatti meeshaalee aadaa jiran maqaa dhahuun takka dhaabatee, takka jilbeeffatee dhugaa qabu Waaqichi akka ifa baasuuf waamata. Gammachuu keessasaa utuu hinta'iin hanga gammade uummatatti agarsiisuufis wareega yeroo waaqichi dhimmasaa raawwatuuf galchuuf hanga humnasaa wareeggatee himachuudhaan xumura. Nama waan ta'eef yoo dogoggoreef akka abaarsi isa hin tuqneefis yokaan garasaatti hindeebineef soogidda tokko daarii keewwatee akka sodaa malee jiraatu godhata. Fakkeenyaaf namni hiriyyaa inni waliin hojjetu “hattuu” jedhee maqaa xureesse tokko haala gadiin yeroo inni abaarratu gaafa 7/9/2009 daawwachuun waraabee odeeffannicha haala gadiin qaaccessee hiikeera. Uumo Gurraachi gurraa Jorgaa, waaqni aadaa Oromoo yoon qabeenyasaa fuudheera ta'ee dura na qabi, kan kanarraa hafe ammoo:

Akka intalli hin heerumne

Akka ilmi hinfuune

Akaakayyuu koo cabsee

Zarii koo cabsee

Ani hanna hatee hinbeekuu

Kan hattuuudha naan jedhee:

Cabsii itti naaf lixi

Karaa guutuu naaf lixii

Warra guutuun naaf ba'i

Karaa balbalaa lixii
Arrabasaa naaf qabi
Waaqni hafuura uumte
Ari'ii naaf qabi
Qabduu keen naaf qabi
Ciisii itti naaf ka'i
Taa'ii itti naaf ka'i
Seera keen naaf qabi
Itti naaf dafii
Fidii qe'ee kana naaf dhaabi!
Qaalii akka aadaa Oromootti
Alsadii geessinaan dhiyaachuu didee
Didaa kana naaf qabi
Jilbeeffachuun jilbeeffadhuu naaf qabi
Dhudhuma lafarra kaa'uun dhundhumatti naaf qabi
Taakkuus lafarra kaa'uun taakkuutti naaf qabi. Namichi kun nan sobe jedhee
dhufee yoo dhaabate, korbeessa hoolaan maarrachiisaa siif galcha, maarrachiisii
naaf qabi.
Daarii adeemnaan,
Daarii qonnaan,
waliin nyaannaan,
Harka dabarsa na nyaachifnaan
Na hinga'iin,
Dhala koo hinga'iin,
Maatii koo hinga'iin,
Zarii koo hin tuqiin
Daarii naaf buufadhu jechuun akka isa hintuqne godhee xumura.

Qaaccessa Walaloo Abaarsaa

Walaloo Qaacca'e

Akka hintalli hinheerumne

Akka ilmi hinfuune.....

Akaakayyuu koo cabsee.....

Zarii koo cabsee.....

Ani hanna hatee hinbeekuu

Kan hattuu naan jedhe.....

Cabsii itti naaf lixi.....

Hiika Isaa

gocha hannaatti kan qaana'u ittis kan miidhamu namicha qofa osoo hintaane maatii guutuu ta'uu hubachiisa. Namni safuu dhalootaa dabse maqaadhaa bada jechuudha, maqaa baduurra ammo mataan baduu wayya waan ta'eef, nama akkasii kana namichis jireenya hawaasummaan irraa baqata, kun ammo jiraatti du'uu waliin tokko jechuudha. Ilmi ga'e hinfuudhu yoo ta'e, intalli geese hinheerumtu yoo ta'e kun abaarsa, hormaatatuu gabaabbate jechuudha.

Kan nuti hinqabne nurra kaa'ee, firatuu natti qaana'ee, gurra lafee naan cabsee

gosi koo akka tuffatamu taasissee, fira koo salphisee

kan ani hinqabne kan narra kaa'e, kan maqaa na xureesse

utuun hinbeekiinin miidhamee utuu inni hin beekiin ijaa koo naaf baasi, humnaan itti naaf seeni

Karaa guutuu naaf lixii

Warra guutuu naaf fixi..... karaa hinmullanne seenii maatii hunda waliin naaf ga'i

Karaa balbalaa lixii

Arrabasaa naaf qabi..... utuu beekuu, utuu kan dubbatu qabuu akka itti dubbatu haadhabu

Waaqni hafuura uumte..... kan ati dadhabdu hinjiruu, kan haangoo qabu sidhaa

Ari'ii naaf qabi..... dirqisiisii naaf qabi, rakkisii naaf qabi

Qabduu keen naaf qabi..... qabaa namaa gadidhiifachuus diduus hindanda'aa kan kee isa inni baafachuuf hinyaalleen naaf qabi.

Ciisii itti naaf ka'i

Taa'ii itti naaf ka'i..... ijaa koo baasuuf boqonnaa hinfudhatiin, itti naaf ariifadhu

Seera keen naaf qabi..... ati naaf adabi ani hindanda'uu, ati duwwaan itti naaf murteessi

Itti naaf dafi..... adabuuf yeroo hinlaatiin, hinboqachiisiin

Fidii qe'ee kana naaf dhaabi..... utuu hinjaallatiin dhufee harka haalaatu, guddummaa kee baree isa kaan haa hubachiisuudha.

Didaa kana naaf qabi..... karaa namaa dadhabameeraa haangoo kee itti agarsiisii naaf qabi

Daarii adeemnaan.....	bakka tokko hoollan, jireenya hawaasummaarratti yoo walitti dhufne naaf dhiisi
Daarii qonnaan.....	naannoo tokko waan hojjennuuf: horiin, maatiin yoo walkeessa hole, sanyii yoo walitti makame naafdhiisiidha.
Waliin nyaannaan.....	bakka garaa garaatti waliin nyaannaan nahintuqiin
Harka dabarsa	
Nanyaachifnaan	
Na hinga'iin.....	naballeessuuf yoo natti malan gama isaanii balleessi
Dhala koo hinga'iin.....	dhalli abdii booriiti, itti hirkoo, dhadhaabbata koo, wallaalaa koof dogoggora dhiisi
Maatii koo hintuqiin.....	hortee koo hintuqiin
Zarii koo hin tuqiin.....	fira koo kan ta'eef dogoggora dhiifama godhi, haafuu jedhiif hindagatiin jedhanii imaanaa fuula duratti waan qaamni abaareefi abaarrataan waliin qooddachuu hinqabne yoo darbamee raawwatameef nuuf dhiisi jechuudha.

Qaaccessa abaarsa olii kanarraa waan ballaa hubachuu dandeenya. Oromoon safuu ganamaa eeggatee akka jiraatu, safuun yoo cabe jechuun maqaan firaallee akka cabu, darbees namni cabse hawaasa biratti kabaja kan hinqabneefi abaaramaa namni jibbu ta'uun ni hubatama. Akkasumas abaaruun jalqabaafi xumura akka qabu, innis raawwii abaarsaa keessatti hordofamuu akka qabu nama hubachiisa.

Suuraa 2. Suuraa Yeroo Abaarsaa

4.5.1. Gulantaa Kaawwachuu

Gulantaa jechuun akka abaarsi gama qaama abaareetti yoo safuusaarraa ka’atameef abaarrataa akka hinqabneef dhorkaa kaawwachuudha. Gulantaan hintaa’u taanaan abaarsi gamaafi gamana deemti, of eeganii jiraachuun ni ulfaata. Kanaafuu qaamni abaarratu soogidda tokko kaawwatee haala itti aanuun daarii kaawwata. Maddi ragaa daawwannaa ta’e qaamni abaarratu guyyoota hundayyuu daarii kaawwatanii xumurani. Inni kun soogidda lafa kaa’an irra ejjechuun raawwatama.

Harkaa nyaannaan, dhugnaan
 Daarii naa buufadhu
 Daarii qonnaan,
 Daarii jiraannaan
 Daarii naa buufadhu
 Mana namaatti
 Waliin dhugnee, nyaannaan
 Daarii naa buufadhu
 Harka dabarsa yoo na nyaachisan
 Daarii naa buufadhu
 Utuun nyaadhuu yoo dhufee itti darbe
 Safuudhaa maaddiirraa hinka’uu
 Kun safuu oromoo cabsuudhaa

Daarii naa buufadhu
 Mataa koof
 Maatii koof
 Zarii koof
 Daarii naa buufadhu
 Gaaddisa koo
 Gaaddisa qoraattii itti godhi,
 Hadhaa meexxi itti godhi!
 Gaaddisasaa ammoo
 Taliila bishaan baddeessaa
 Gaaddisa somboo,
 Itittuu naaf godhi!

Qaaccessa Unkaafi Ergaa Abaarsaa

Yaada Qaacca'e

Hiika Isaa

Gulantaa kaawwachuu	akka abaarsi qaama abaaretti hindeebine dhorkanii sodaa malee jiraachuudha.
Harka nyaannaan dhugnaan daarii naa buufadhu	kan isaan oomishan/ kansaan qopheeffatan akkan nyaadhu naaf eeyyami yaa waaq jechuudha.
Daarii qonnaan, daarii jiraannaan daarii naa buufadhu.....	midhaan doloollon walitti make yoon nyaadhe, horiifi maatiin yoo waliinjiraatan gama koof dhiisi.
Mana namaatti waliin nyaannaan daarii naa buufadhu.....	laguu malee na jiraachisi.
Harka dabarsa yoo na nyaachisan	

daarii naa buufadhu.....beekaa abaarsa yoo natti deebisuuf
midhaansaani na nyaachisan na hin
tuqiin isaanitti dabali.

Utuun nyaadhu yoo itti darbe

maaddiirraa hinka

daarii naa buufadhu.....dirqamaan seerri lagu karaasaa yoo
cabe naaf hubadhu/na hin tuqiin.

Mataa koof, maatii koof,

zarii koof daarii buufadhu.....waanti hamaan ani isaaf yaade gama
koo kan ta'e hinga'iin.

Gaaddisa koo gaaddisa qoraattii,

Gaaddisa meexxii itti godhi.....lafa ani ga'e yoo ga'e
boqonnaa haadhabu, abaarsa itti godhi.

Gaaddisasaa ammoo

Taliila bishaan baddeessaa

Gaaddisa somboo

Itittuu bule narra godhi.....bakka inni ga'e yoon ga'e
qabbana, eebba naaf taasisi.

Walumaagalatti, hamaa ani isaaf hawwee si kadhe ariifadhuu irratti naaf raawwadhu,
gama koon ammo dogoggoree seera jiru yoon cabse na ofkolchi jedhanii utuu waaqichi
hojiirra oolchuu hin eegaliin ofirraa kadhachuudha.

Suuraa 3. Gulantaa Kaawwachuu

4.6. Hawaasa Keessatti Dhimmoota Abarsisan

Dhimmoota namoonni irratti bakka waaqeffannichaatti abaarsaan balaaleffatan jechuudha. Isaaniinis haala gadiin ibsamaniiru.

4.6.1. Waliigaltee Diiguu

Abbootiin, “Kan dubbatan baduurra kan dhalchan baduu wayya!” jechuun waan waliin yokiin waliif godhan xiqqaadhaa hanga guddaatti wal amananii raawwatu. Bakka waaqa malee namni hinagarretti waliigalanii waliin hojjetu. Tokko turtii yeroo dheeraan booda yaada waliigaltee hirrisa yokiin hunda diiga. Isaan kunniin haala adda addaan mullatu.

4.6.1.1. Liqeffatanii/ Ergifatanii Haaluu

Jiruufi jireenya keessatti namni bakka ragaan hinjirretti yokiin waliif ergisee walhoolcha, itti fayyadamee booda hanga liqeffate hirrisee galcha, yokaan ammoo deemii na kasasi jechuun hunda morma. Abbaan horiis nama reebuun yakkaa, himachuuf ragaan hinjiru, hiriyyoota itti butee gaafachiisa. Isaaniinis badaa asii jedheetuu ofirraa lola. Kun waliigaltee diiguudha. Yaada kanaaf fakkeenya kan ta’e odeeffannoo afgaaffiin argadheerraa kaa’eera. (Madda: B.W. 12/10/2009).

Gurraachi gurraa jorgaa

Abbaan dhugaa

Abbaa xinnaafi guddaa

Horii koo fuudhee na dhowwatee

Humnan qaba jedhee nadhowwatee

Ragaa hinqabu jedhee nadhowwatee
 Jaalalaan fudhatee jibbaan nadhowwatee
 Ijoollummaan horannaan narraa fudhatee
 Ani humna hinqabu humna naaf ta'i
 Dhayii harkaa naaf buusi
 Seera mootummaatti raga hinqabuu
 Ati seera keen naaf gaafadhu
 Hin ajjeesiin hinballeessiin
 Sansaslata keen naaf qabi
 Qaracaa keen naaf qaracii
 Fidii qe'ee kana naaf dhaabi
 Horii koo naaf galchi, jedheetuu Waaqa hunda uume, hintuffanne, hinjibbine,
 hinloogne kanatti himata.

Uunkaa Qaacca'e

Hiika Isaa

Gurraachi gurraa jorgaa.....	Waaqni qulquulluun jorgaatti waaqeffamtu
Abbaan dhugaa.....	dhugaaf kan dhaabbattu, dhugaa kan jaallattu
Abbaa xinnaafi guddaa.....	Waaqa hunda uumtee, kan hintuffanne, kan hinloogne
Horii koo fuudhee na dhowwate.....	waadaa na kaade, ragaatti amanee si irraanfatee, imaanaa namormee
Humnan qaba jedhee na dhowwate.....	na tuffatee, haangootti hirkatee ana miti siiyyuu dagateeraa itti naaf darbi
Ragaa hinqabu jedhee nadhowwatee.....	seeraan na hinmo'u jedhee nadhowwatee, na sossobee, ati raga hinbarbaadduu horii koo naaf barbaadi

Jaalalaan fudhatee	
Jibbaan nadhowwatee.....	na sossobee, daba natti yaadee, lola natti kaasee, yaalii koon hindanda'uu naaf gaafadhu
Jjoollummaan horannaan	
Narraa fudhatee.....	Qabeenya ani deebi'ee horachuu hindandeenye narraa fudhatee, fiigee horachuu hindanda'uu ati naaf falmi
Ani humna hinqabuu	
Humana naaf ta'i.....	karaa koo abdii kuteeraa ati itti naaf darbi
Dhayii harkaa	
Naaf buusi.....	humna keetiin qabeenyaa koo naaf deebisiisi, utuu hinjaallatiin haangoo keetti amanee qabeenyaa koo haa deebisu
Seera mootummaatti hindanda'uu	
Raga hinqabuu.....	ija fooniitti dhugaan koo hinmullatuu, iddoo namni hinarginetti kan argu sidhaa dhugaa koo mullisi
Ati Seera keen	
Naaf gaafadhu.....	aangoo kee itti naaf agarsiisi, naaf dirqamsiisii qabeenya koo naaf galchi
Hinajjeesiin hinballeessiin	
Sansalata keen	
Naaf qabi.....	lubbuusaatti utuu hinbu'iin cimsii qabii, fala dhabsiisii naaf amansiisi
Qaracaa keen naaf qaraci.....	lubbuu fuudhii, maraachii, fiigsisii fidi
Fidii qe'ee kana	
naaf dhaabi.....	utuu hinjaallatiin hinjibbiin dhufee dhiifama siin haagaafatu, natti darbuusaas haa amanu, namni irraa haabaratu

Dimshaashumatti dhaamsi abbaa dhimmaa kanaa qabeenyaa koo dhabeeraa, ragaas hinqabu, jaalalaan dukkana walitti laanne, namni nuuf hinagarre, abbaa humnaa kan danda’u si’i, kan dukkana argus sidha, si’achi dulloomeera danda’ee hin horadhu, ati dirqamsiisii seera kee isa hinloogneen, isa hinsodaanneen qabeenyaa koo naaf galchisiisi. Fayyaasaatti bifa namni irraa baratuun dhugaa koos mullisii daafqa koos naaf galchi jechuusaati. Yaduma kanarraa daballee jechuu kan dandeenyu abaaruun obsa fixannaa booda akka ta’e, kaayyoon abaaruus dhugaa bakkatti eeguuf akka ta’e hubachuun nidanda’ama.

4.6.1.2. Waadaa Gaa’elaa Diiguu

Diiguu jechuun iddoodhaa sochoosuu ykn kaachisuu yoo ta’u, haala ittiin bara kana dargaggeessaafi dargaggeettiin walabaaranirratti od-himaan obbo M.G. 14/9//2009 haala itti aanuun ibseera.

Hiriyyoonni jaalalaan turanii waliigaltee gaa’ela hundeeffannaa waan walbira qabaniif boodas nuti kan waliiti yaada jedhuun inni dhiiraa bantiishee fudhata. Waliin jireenya gaa’ela duraa utuma itti fufanii booda mucayyoon manatti ulfa taati, gurra maatiis cabsiti. Yeroo kana isheen utuu dafanii gaa’ela hundeeffatanii ni jaallatti; inni ammo fuula irraa galagalfata. Itti boossee kadhattes hoomaa garaa hin laafu, ragaan hinjiru, qaalii bokkuuttis hin dhiyaatu, akkasitti mucayyoo gursummaa taasisa jechuudha.

Isheenis haala gadiin itti waamatti.

Ani dubartii dadhabduudha

Inni ammo ani jabaadha jedhee namiidhe

Ati jabaadha

Jabaan dhiirri sitti himata

Jabaa namaa hinarguu

Jabaa waaqaa hinarganii

Ani jabaadha jedhee isa na kaade kana

Jabaa kee itti ergii

Isa narraa galagale kanaa

Utuun jaalladhuu

Amma immoo na ajeeffate

Iddoo jaalalasaa naaf ajeessi
 Qonnaan lafarraa kaadi
 Nagannaan gabaarraa kaadi
 Rafnaan itilleerraa galagalchi
 Alamii malee na hambisee
 Alamii malee isa hambisi, jettee boossee maraattee abaarratti.

Abaarsa Qaacceffame

Hiika Isaa

Ani dubartii dadhabduudha.....	sossobbaarra hindarbu, garaan laafa
Inni ammoo ani jabaadha	
Jedhee na miidhe.....	siis hinsodaanne, naanis nituffate
Ati jabaadha.....	haangoon kee hundaa oli
Jabaan dhiirri sitti himata.....	hunduma bitta, jabaan jabaa olii sidha
Jabaa namaa hinargu.....	ciminna namaa arguun falachuun hindanda'ama
Jabaa kee hinarganii.....	siduraa miliquun hindanda'amu, miliquufis hinyaalamuu
Ani jabaadha jedhee	
Isa na miidhe kana.....	isa humnatti amanu kana, isa natuffate kana, isa ani haaloo ba'uu hindandeenye kana
Jabaa kee itti naaf ergi.....	cimina kee itti naaf mullisi, ijaa koo naaf baasi
Isa narraa galagale kana.....	isa na jibbe kana, isa na haale kana
Utuun jaalladhuu	amanameefii utuun jiruu, utuun eeggadhuu
Amma immoo na ajeeffate.....	na tuffate, na baqate, nadhiise, na dheesse
Lafa jaalalasaa itti naaf ajeessi.....	jaalalasaa jibbatti jijjiiri, gaa'elasaatti gufuu uumi, sababa tokko malee kan jaallate haa dhabu
Qonnaan lafarraa kaadi	qotee midhaan haa dhabu, hojjetee haa beela'u, kan abdatuun hinmilkaa'iin
Nagannaan gabaarraa kaadi	daldalee hinmilkaa'iin, jijjiirama hojii malee jijjiirama jireenyaa hinargiin

Rafnaan itilleerraa galagalchi.....	yeroo boqonnaatti boqonnaa haadhabu
Alamii malee na hambisee.....	gaalamota, kan ija hinbaanne nataasissee
	naqaanessee, gammachuu koo gadda
	taasissee
Alamii malee isa hambisi.....	mana hin dhaabiin haa hafu, jchuudha.

Gudunfaan abaarsa olii kun utuun safuu waaqaafi safuu abbootii ganamaa hincabsiinan cabee, tuffatamee, joortuun ta'ee, namaan gadi ta'ee, abbaan dadhabaammoo sidhaa, iji kee dhokataa argaa ijaa koo naaf baasi jechuudha. Waanti ati ittiin jiraadhaa, siniif haa ta'u, jettee laatte hundumtuu jalaa haa fashalaa'u, jireenya rarraasaa haa jiraatu, ati ijaa koo baasi jechuudha. Asirraas waanti hubatamu Oromoon waadaa akka eegu, amantaa cimaa kan safuun ganamaa akka hincabsine nama eegu akka qabudha. Yeroo tokko tokko namni waadaa kana haalarratti hundaa'ee akka haalu, kun ammo hawaasa keessatti balaaleffatamaa waan ta'eef abaarsisuu akka danda'u, gochi akkasiis cigaasisaa akka ta'e ibsee kaa'a.

4.6.2. Hanna

Hatuu jechi jedhu qabeenyaan kan walqabatu yoo ta’u, utuu abbaansaa hinargiin waan namaa fudhatanii kan ofii godhachuudha. Hawaasa keessatti tokko dafqee jooree humnasaan bula, inni kaan ammoo kooree boonee hojii hawaasni hinbeekneefiin bula. Hojiinsaani dukkanaa, dukkanaafi bakka hinmullannetti qabeenya namaa fudhatanii jiraatu, kun hannadha. Aanaan keenya lafa laafina waan qabduuf harreen qonnaa qotti. Kanaafuu namichi tokko hojiif bitatee utuu jiruu halkan jalaa hatame. Innis qe’ee waaqaa kana dhufee himatee jennaan akka seerichaatti abbaansaa barbaadameefii dhibe. Sanaan booda akka abaarratuuf eeyyamameefi haala gadiin abaarrate. (Madda: daawwannaa gaafa 5/10/2009)

Gurraachi gurraa jorgaa
Waaqni uumaa ganamaa
Abbaa kormaa abbaa dullachaa
Abbaa ormaa abbaa cinaachaa
Yoon dafqa namaa qabaadhe naqabi

Kanaan achi ammoo:

Arfaasaa koorraa nakaachisee

Arfaasaasaarraa kaachisi

Dukkanaan fuudhee ifatti baasi

Qonnaan lafarraa hanqadhu

Nagannaan bu'aan hanqadhu

Jireenyasaa hati

Wayyaansaa isa haa hatu

Kan horiin koo hojjete

Lilmoo itti haa ta'u

Eebboo cokoo itti haa ta'u

Hinajjeesiin hinballeessiin

Sansalataa keen qabii

Qaracaa keen qaracii

Fidii qe'ee kana naaf dhaabi, jechuun abaarratee deebi'ee akka mataasaafi maatiisaa
hintuqneef haala itti aanuun gulantaa kaawwata.

Uumo Gurraachi gurraa jorgaa

Daarii naaf buufadhu

Mataa koof daarii buufadhu

Maatii koof daarii buufadhu

Waliin nyaadhee dhugnaan daarii naaf buufadhu

Sanyii doloolloon walitti daballaan daarii naaf buufadhu

Daarii teenyaan daarii naaf buufadhu

Boo'icha walii deemnaan daarii naaf buufadhu

Harka dabarsa na nyaachifnaan daarii naa buufadhu, jedhee erga xumuree booda
Oolmasaaf waaqaaf waan galchu wareeggate.

Gaaddisa koo hadhaa maarrataa itti godhi

Gaaddisasaa immoo ittittuu bule narra godhi

Waan sitti himadhe kana dhageessee

Ifa yoo naaf baafte

Maarrachiiftee naaf qabde

korbeessa hoolaan maarrachiisaa siif galcha.

Abaarsa Qaacceffame

Hiika Isaa

Gurraachi gurraa jorgaa.....	waaqni qulqulluun bakka jorgaa jedhamutti waaqeffamtu, abbaa lafaa, abbaa namaa
Waaqni uumaa ganamaa	abbaa uumama hundaa kan taate, waaqummaan kee haaraa kan hinta'iin
Abbaa kormaa abbaa dullachaa	Waaqa umuriin hinqoonne, isa human qabus isa duulloomeefis ati abbaadha
Abbaa hormaa	
Abbaa cinaachaa.....	Loogiin sibira hinjiruu, hinfilattu hintuffattuu siif hunduu walqixaa
Yoon dafqa namaa qabaadhe	
Na qabi	qulqullummaa hinqabu yoon ta'e, horii namaa tuqee beeka yoon ta'e abaarsichi anaaf haata'u
Arfaasaa koorraa na kaachisee.....	hojii na hiiksisee, karoora koo diigee
Dukkanaan fuudhee ifatti baasi.....	Kan arge si qofaa saaxili
Arfaasaasaarraa kaachisi.....	hojiisaarraa, karoorasaarraa haa ka'u, qophaa'ee haa gufatu, hawwee hawwiisaa haa hankaaku
Qonnaan lafarraa hanqadhu	qotatee hinmilkaa'iin, beelli isa haa qaqqabu, kan abdatu haadhabu
Nagannaan bu'aan hanqadhu	daldalee hinmilkaa'iin, daandiin hojii jalaa haa badu, jooree lafatti haa hafu
Jireenyasaa hatiqabeenyisaa karaa himmullaneen yaa'ee haa dhumu, qabeenyisaa barakaa haadhabu

Wayyaansaa isa haa hatuhundumtuu isa hinjaallatiin firriifi
alagaan diina itti haa ta’u, fira haadhabu

Kan horiin koo hojjeteKallattiifi alkallattiin bakka dafqi horii
kootii ga’e naaf ga’i.

Lilmoo itti haa ta’u.....dhukkubni itti haa haratu

Eeboo cokoo itti haa ta’uwaan isa qabe keessaa kallatti ba’insaa
haa dhabuu, gara haa wallalu

Hinajjeesiin hinballeessiin.....namni yakkuusaaf adaba ati kennitu
ilaalee irraa haabaratu naaf kunaanessi.

Sansalata keen qabihidhaa inni falachuu hindandeenyeen
hidhi, hidhaa kee isa hinargamneen naaf
hiidhi, akka hinsochoonetti naaf qabi

Qaracaa keen qaraciqalbii fuudhi, mariachi, fiigsisii

Fidii qe’ee kana naaf dhaabi.....utuu hinjaallatiin utuu hinjibbiin
guddummaa kee baree, qaaniisaatti
amanee dhufee akka seera keetti
dhiifama siin haa gaafatu

Daarii naaf buufadhu.....yoon wallaalee seera darbe dhiifama
naaf godhi, dogoggora gara koo
hinlakkaa’iin

Matii koof daarii buufadhumaatiin koo yoo yakkan hintuqiin

Waliin nyaadhee dhugnaan

daarii naaf buufadhujireenya hawaasummaa yoo waliin
hirmaanne na hintuqiin

Sanyii dolooolloon walitti daballaan

daarii naaf buufadhkallattii hin eegamneen
midhaan nyaataa keenya yoo
walitti makame na hintuqiin

Daarii teenyaan daarii naa buufadhuhoriin yoo walitti yaa’e, ijoolleen
yoo waliin hoolte, mana tokkotti yoo
sooranne haafuu naaf jedhi

Boo'icha walii deemnaan

daarii naaf buufadhugadda isaan quunname yoon hirmaadhe
naaf dhiisi

Harka dabarsa nanyaachifnaan

daarii naaf buufadhuabaarsicha natti deebisuuf yoo yaalan na
hambifadhu, isaanitti dachaa naaf godhi

Gaaddisa koo hadhaa

maarrataa ittigodhi.....naannoon ani ga'e isa hinboqachiisiin,
akka yakka koo dhiifte isaaf ammo
hindhiisiin

Gaaddisasaa ammo

Itittuu narra godhi naannoo inni ga'e, waanan lagachuu
qabu yoon raawwadhe eebba naaf godhi

Yoo waanan sitti hime

Naaf dhageessehaaloo koo yoo baafte, yoo na
boqachiifte, yoo naaf raawwatte

Ifa naaf baafteija fooniin diina koo ani arguu
hindandeenye yoo na agarsiifte

Maarrachiiftee naaf qabdedirqamaan, haangoo kee itti mulliftee,
salphiftee, balaa mudatee hinbeekneen
yoo naaf qabde,

Korbeessa hoolaan

Maarrachiisaa siif galchaakkuma ati dhokataa naaf mullifte bifa
mullataanan galatoo kee siif
galcha, guddummaa keen hunduma
dhageessisa.

Abaarsa hannaa olii kanarraa hubachuun kan danda'amu namni kan abaaru nama
ajjeesuuf akka hintaane, dhugaasaa dhokate yokaan diina isa gaadu, guddinasaa jibbu
baruufillee akka gargaaru mullataadha. Itti dabalees abaaree qofa akka hindhiifne seeraafi

safuu waaqichaa yoo cabse abaarsichi isa abaaretti deeba waan ta'eef waanti godhamu gaafasuma akka jirullee nama hubachiisa. Akkasumas, gochaa waaqni raawwatuufillee booda galanni, dhuga ba'insi waaqichaafi amanaa fuulduratti akka barbaachisuufi seera guutamuu qabu ta'uu beekuun gaariidha.

4.6.3. Qabeenya Barbadeessuu

Od-himtoonni af-gaaffii: (obbo M.Gfi Obbo A.A gaafa 14/9/2009) bu'uuraalee abaarsaa keessatti, "Qabeenya namaa barbadeessuun gocha waaqni hinjaallanne raawwachuudha, kunis Walitti bu'insa yokaan jibbaarraan kan ka'e qabeenya namaa: ciruu, gubuu, diiguu, buqqisuufi kkf mancaasuun akka faayidaa hinkennine gochuun barbadeessuudha, Kun ammo ni abaarsisa!" jechuun yaada walfakkaatu heeraniiru. Fakkeenyaaf, namni godoonsaa diigame, cufaansaas bakka inni hinjirretti falaxame tokko haala itti aanuun abaarrate. (madda: daawwannaa gaafa 29/8/2009)

Uumo gurraachi gurraa jorgaa waaqni uumaa ganamaa
Kan godoo koo diige, saanqaa koo faffalaxe, dhodhoose
Ati ammo jireenyasaa hindhodhoosiin
Mataasaa miila godhii
Miila mataa godhii
Itti naaf gugguufii
Gugguufsisii qe'ee kana naaf fidi
Qabeenya koo naaf galchi
Wattaaddarri namaa yeroo duulu nimullataa
Kan kee yeroo duulu hinmullatuu
Itti naaf duulii gumaa koo naaf baasi
Harkaafi miila cabsii
Fidii naaf dhaabi
Waaqni fagoofi dhiyoof dhageessu naaf dhaga'i
Dhundhumatti naaf qabi
Taakkuutti naaf deebisi
Kan inni nyaatu, dhuguun naaf qabi
Kan inni uffatuun naaf qabi

Qilleensa godhii qe'ee kana naaf fidi

Yoo ati kana naaf gootee hiitee naaf fidde galatoo kee funyoo dhundhuma
sagaliifi qarshii dhibba shanan siif galcha. Jedheetuu xumurata.

Uunkaa Qaacca'e

Hiika inni qabu

Uumo gurraachi gurraa jorgaa..... waaqa mudaa hinqabne, qulqulluu

Waaqni uumaa ganamaa..... durdur kanturte, hundumaa kan uumte

Kan godoo koo diige

Saanqaa koo faffalaxe..... qabeenyaa koo faayidaa ala kan taasise

Ati ammo jireenyasaa hindhodhoosiin..... lubbuusaa hin ajjeesiin

Mataasaa miila godhii

Miila mataa godhii ofwallaalchisii, joonjessii, dirqisiisii

Fidii qe'ee kana naaf dhaabi..... akka yakke dhufee waaqa dhiifama
haagafatu

Itti naaf gugguufii boqonnaa itti naaf hinfudhatiin

Gugguufsisii qe'ee kana naaf fidi sardii aangoo kee isa amansiisi

Qabeenya koo naaf galchi..... amanee kiisii qabeenyaa balleessee haabaasu

Wattaaddarri namaa

yeroo duulu nimullata..... hojii namaa arganii baqachuu yokan ofirraa
ittiisuun hindanda'ama.

Wattaaddarri kee

yeroo duulu hinmullatu lola kee jalaa eenyuyyuu hinoolu

Itti duulii gumaa koo baasi dhiifama tokko malee ijaa koo naaf baasi

Harkaafi miila cabsii filannoo dhabsiisii

Fidii qe'ee kana naaf dhaabi..... dirqamee dhufee harka haa laatu

Waaqni fagoofi dhiyoof dhageessu

Naa dhaga'i..... ati waaqa hin loognedhaa, naa dhaga'i

Dhundhumatti naaf qabi yeroo itti hinlaatiin

Taakkuutti naaf qabi..... qabaa kee ittuma cimsaa naaf deemi

Kan inni nyaatu dhuguun naaf qabi.....	Sooranni isaa isatti dhibee haa fidu, waanti inni faayidaaf hoolfatu faallaa isaaf haata’u
Kan inni uffatuun naaf qabi.....	Kan itti boqatu hinargatiin
Qilleensa godhii	lubbuu fuudhi, kallattii wallaalchisii
Fidii qe’ee kana naaf dhaabi	utuu hinjaallatiin guddummaa kee argee dhugaan koo haa ba’u

Walumaa galatti, yaadni olii kun hatuuf utuu ta’ee fudhatee deema, garuu balleessuuf, abbaasaa haarsuuf achumatti hojii ala taasise, yaa waaq ani abbaasaas hin beeku lubbuu hinajjeesiinii utuu jiruu naaf gidirsii ijaa koo baasi, ani hinarginee ati argiteettaa garaa koo boqachiisi jechuudha.

4.6.4. Haqa Jallisuu

“Akkuma bifti addaa amalli namootaas adda adda isa tokkoof dhugaan dhugaadhuma, isa tokkoof ammoo sobniifi dhugaan walqixa. Matta’aa fudhatee, firooma ilaalee, haala ilaalee namni sobaan raga ba’a, dhugaa ifa jiru jallisuun yaada kenna,” jechuun odhimaan obbo N.F jedhamu gaafa 29/8/2009 ibseera. Anis daawwann aa koo gaafa ibsaa yokiin 22/6/2009 geggeesseen namni sobaan mana adabaa seenee ba’ee tokko akka itti aanutti hafuura itti baafachiifate.

Kan hingodhiinitti hidhame
Dhugaasaatuu dhokate, dhugaasaa mullisiif
Humnaafi qabeenya dhabee hidhamee
Ati humnaafi qabeenya ta’iif
Hidhii agarsiisii ifa baasiif, jedha. Abaarsi kun yoo qaacceffamu:

Yaada Qaacca’e	Ergaa inni qabu
Hafuura itti baafachiifate.....	uummatatuu walfaana abaareef
Kan hingodhiinitti hidhame.....	yakkasaa malee adabame
Dhugaasaatuu dhokatee	
Dhugaasaa mullisiif.....	maqaa gurraacha’e irraa kaasi
Humnaafi qabeenya	
Dhabe hidhamee	

Ati humnaafi qabeenya ta'iif.....	haaloo baasiifii itti agarsiisi, kan si caalu hin jiru
Hidhii agarsiisii ifa baasiif	dhukkuba cimaan qabi

4.6.5. Reebicha Dhoksaa

“Haaloo ba'uuf jecha nama komii waliin qaban tokko, seerichi na hinbaasu yokaan waan mo'atameef karaatti eeggatee reebichaa hanga du'aa irratti raawwata. Asitti ragaan namaa hinjiru kan beeku waaqa qofadha waan ta'eef karaasaa fala barbaaddata.” (Madda: od-himaa obbo Dh.G gaafa 29/8/2009). Haaluma kanaaf fakkeenya kan ta'u namoonni Aanaa Limmuu Ganda Oomii Onsaaraa lafa wal haaluudhaan jaarsarratti waldadhabanii, irrayyuu darbee reebuuf eeggannaan lafas dhabeen lubbuu koos dhabaa jedhee, gaafas kadhatee bira darbee, qe'ee waaqaa kana dhufee qaalii al sadii itti fuunaan dinnaan haala itti aanuun gaafa 14/9/2009 Obbo Dhaabaa Itichaa dhufee Obbo Baqqalaa Dabaloo yoo abaaru daawwadhee waraabee barreesseera.

Uumo gurraachi gurraa jorgaa

Waaqni uumaa ganamaa

Waaqni aadaa Oromoo

Qaalii kee dide

Ani jabaadha jedhee dide

Janna qabdaa

Wattaaddara qabdaa

Itti naaf ergi

Ari'ii naaf qabii

Fiiyii naaf qaqqabi

Lafa inni dide kana

Mataa miila godhii

Miila mataa godhii

Fidii naaf dhaabi

Ani waliin gaafadhe malee

Ija haadha kee hinjenne

Ija abbaa kee hinjenne

Kan karaatti na eeggate kana
Ani danda'ee gumaa hinbaafadhuu
Ati gumaa koo naaf baasi
Waaqni dhugaa baastu
Narraa dhayi
Niitii jaalalaa dhayi
Ilma jaalalaa dhayi
Intala jaalalaa dhayi
Angafa dhoofttee eegoo hindhiisiin
Waaqni akaakayyuun dhufte
Adagaa hinjirre itti ajaji
Jabaadha jedheen
Tulluu darbee malkaa raaseen
Si barbaacha dhufee
Tulluu darbii malkaa raasii
Dhayii gumaa koo baasi
Erga gaafasii
Halkan hirriban dhabee
Guyyaa qalbiin dhabee
Na gubee
Hoofa sarbaa shaarree
Kibiritii keen narraa gubi
Gubdee hinqabbanaayiin
Itti qabattee hindhaamiin
Hiitee hinhiikiin
Waraantee hinbuqqifatiin
Qorra nyaadhee
Bokkaa nyaadhee
Beela'ee dheebodhee
Si bira dhufee
Walbukkee nu dhaabi

Gaaddisa koo: Qoraattii meexxii, qoraattii agamsaa, itt naaf godhi
Gaaddisasaa ammo: gaaddisa somboo, aanan silgee bule naa godhi, jechuun akka
gamasaatti abaarsi hindeebine akka gadiitti daarii kaawwatee xumurate.
Daarii adeemnaan nahinga'iin
Daarii teenyaan na hinga'iin
Dingata dirmachuu deemnaan
Imimmaan buufnaan daarii ta'ii na eegi
Wallaalaa koo
Beekaa koo daarii ta'ii eegi,
Waaqni uumaa yoo ati walcinaa nu dhaabde batirii ibseen siif galcha.
Salgichi seera raawwachiisus, itti dabalee:
Abbaa sanqii
Abbaa hanqii
Abbaa diidaa
Abbaa diinqaa
Jabaa qaalii kee dide kana
Shookkisaa kee itti naqii
Qaracaa kee itti naqii
Muraa kee itti naqii
Bakka inni dide kana
Fidii dhaabi
Gaaddidduu adeemnaan
Gaaddisa teenyaan
Daarii ta'ii eegi
Sanyii yoo doloollon walkeessa
dabarse
Daarii ta'ii eegi
Kan godhu sidha malee ana mitii
Godhii gumaasaa baasiif, jechuun innis Waaqicha kadhateefii raawwate.

Uunkaa qaacca'e

Hiika Isaa

Uumo gurrachi gurraa jorgaa	waaqni qulqulluun Jorgaatti argamtu
Waaqni uumaa ganamaa	ati ni uumta malee hin uumamtu
	Waaqni aadaa Oromoo Waaqni
	Ooromoof duris, ammas suma
Qaalii kee dide	si tuffate
Ani jabaadha jedhee dide	sodaa kee dhiise
Janna qabdaa	Kan hinsodaanne qabdaa
Wattaaddara qabdaa	human guutuu qabdaa
Itti naaf ergi	humna kee itti agarsiisi
Ari'ii naaf qabii	sittan abdadhe si jalaa hinba'u
Fiiqii naaf qaqqabi	yeroo itti hinlaatiin
Lafa inni dide kana	qe'ee inni tuffate kana
Mataa miila godhii	
Miila mataa godhii	joonjessii. dirqamsiisii
Fidii qe'ee kana naaf dhaabi	guddummaa kee argee amanee siif
	haa dhiisu
Ani waliin gaafadhe malee	Waadaa waliin qabnu, isa waaqa
	malee namni hin argiin hindiignu
	jedheen kadhe
Ija haadha kee hinjenne	safuu jallisee haadhasaa hinarrabsine
Ija abbaa kee hinjenne	Waanta miirasaatti hintolle tokkollee
	hindubbanne
Kan karaatti na eeggate kana	kan lubbuu koo balleessuu barbaadu
Ani danda'ee hinbaafadhuu	humnas, qabeenyaas kanan ittiin
	haarii koo ba'u hinqabuu, seera
	uumaas nan sodaadhaa
Ati gumaa koo naaf baasi	sitti kenneera, natti hindhiisiin
Waaqni dhugaa baastu	raga namaa hinqabu, seera hinqabuu,
	ati garuu agarteettaa murteessi

	hinsodaattuu, hinloogdusii dhugaa koo mullisi
Narraa dhayi	haarii koo baasi, naaf birmadhu
Niitii jaalalaa dhayi	hiiroo/ ija manasaa naaf dhayi/ aasisi
Ilma jaalalaa dhayi	kan dafee harka qabu, kan maatii isa gargaaree guddisu haadhibu
Intala jaalalaa dhayi	waan guddaa isa naasisu irraan ga'i
Angafa dhooftee eegoo hinambisiin	Maatii guutuu qabii haangoo kee barsiisi
Adagaa hinjirre itti ajajii	balaa ulfaataa iirra buusi
Jabaadha jedheen	kan sii olii waan hinjirreef
Tulluu darbee malkaa raaseen.....	biyya fagoorraan
Si barbaacha dhufe	sitti himannaan dhufe, na boqachiifta jedheen dhufe
Tulluu darbii malkaa raasii	fageenyi si hindaangessiinii, sodaachisii
Dhayii gumaa koo baasi	bifa mullataa ta'een ijaa koo naaf baasi
Erga gaafasii	
Halkan hirriban dhabee	boqonnaa na dhowwatee, jireenya koo jeeqee
Guyyaa qalbiin dhabee	haarii guddinan sammuu koon wallale
Na gubee	dagachuun dadhabee
Hoofa sarbaa shaarree	hoofa (waaqayyo) ati ariifataadha, deemsi si hindadhabsiisu, ariifatteenamaaf qaqqabda
Kibiritii keetiin narraa guibi	abidda kee isa hinmullanneen narraa gubi
Gubdee hinqabbanaayiin.....	boqonnaa, qabbana hinkenniiniif
Itti qabatee hindhaamiin.....	adaba kee irraa naaf hinkutiin

71

Daarii ta'ii eegidogoggora maatiin koo yoo uuman
hintuqiin

Abbaa sanqii.....abbaa teessoon olii

Abbaa hanqiijiruun kee madaallii eeggateeti, itti
dabaluufi hirrisuun sibira hinjiru,
dhugaa jaallatta

Abbaa diidaafageenyi si hindaangessuu

Abbaa diinqaaabbaa isa dhokataa mullisu ati

Jabaa qaalii kee dide kana.....isa si tuffate, isa si jala dhaabbatu
kana

Qaracaa kee itti naqi.....maraachi, qalbii fuudhii

Shookkisaa keen shookkisiidhukkubaan gogaa irraa quncaasii

Muraa kee itti naqiifayyaatti fayyaa dhabsiisii, hunda
walfaana qabii

Jabaa qaalii kee dide kana.....isa si hinsodaanne, seera kee tuffatu
kana

Fidii qe'ee kana dhaabiutuu hinjaallatiin dhufee dhiifama
saa gaafatu, hawaasaaf fakkeenya
haata'u, dhugaan ifa haaba'u.

Gabaabsee abaarsa olii kana yoon cuunfe, Waaqni: nama raga hinqabneef, kandhugaa qabuuf, kan humnaafi qabeenya hinqabneef, kan isatti ofgateef, kan seerasaa guutee jiraatuuf waan garaasaa akka raawwatuuf, seerri uumaafi mootummaallee kadhannaa dhugaarratti hundaa'e kanaan akka eegamu, Waaqichillee akka gammachiisu hubadheera.

4.6.6. Jifuu Jallisuu (Seera Abbaa Oromoorraa Ka'uu)

Jifuu jallisuun bu'uura abaarsaa ta'uu, seeraafi safuu abbootii ganamaa cabsuu akka ta'e, hawaasa keessaa balaaleffatamuu akka qabu Od-himtoonni obbo: W. W, A.A, Fi F.M yaaduma walfakkaatu gaafa 22 /8/2009 himaniiru.

Oromoon aadaafi duudhaa ture kan ittiin jiraatu, kan darbaa dhufe, kan isa boonsu qaba. Isaan kunniin heedhuudha. Fakkeenyaaf: aadaa waliin nyaachuufi hojjechuu, akkasumas

sirnoota adda addaa: sirna fuudhaafi heerumaafi kkf fa'i. Kanneen keessaa tokko haala hinmalleefi hinbeekamneen yoo maqe jifuu jallisuudha. Haaluma kanaan firriifi firri wal hinfuudhu, seera hangafaa quxisuu eeggatee jiraata. Aadaaleen kaanis akka turanitti kan eegamanii itti fufan aadaa duudhaa abbootii ganamaa eeggachuutiinidha. Fakkeenyaaf, nama fira walfuusiseefi gaa'ela jifuu malee ijaarame tokko yoo abaaramu haa ilaallu. (madda: daawwannaa gaafa 21/9 /2009)

Seeraa ala fira fuusifte

Utuu alagaan jiruu kan fira fuusifte kana

Qabduu keen naaf qabi

Sansalata keen naaf hidhi

Shookkisaa keen naa shookkisi

Qaracaa keen naa qaraci

Hinajjeesiin hinballeessiin

Walcinaa nudhaabi

Jara walfuudhan ammo gargar naaf baasi

Seenaa dhala Oromootuu bade

Dafii dhugaa koo baasi

Shukkaa natti hinta'iin

Daarii naaf buufadhu

Kan nama keessaa obboleessa koo cabse

Cabsii itti naaf lixi

Intala jifuu malee nutti dhufte kana

Nugidduudhaa xaragii baasi

Gaaddisa koo haadhaa maarrataa, eeboo cokoo itti godhe

Gaaddisa isheemmoo: gaaddisa somboo, itittuu bule narra godhi, jetteetuu abaarratte. Abaarsi kunis haala gadiin qaacceffameera.

Abaarsa Jedhame

Hiika Isaa

Seeraa ala fira fuusifte.....

gurra firaa cabsisiifte

Qabduu keen naaf qabi.....

akka hinsochoonetti naaf qabi/qabaa

cimaa naaf qabi

Sansalata keen naaf hidhi.....	hidhaa cimaa hincinneen naaf hidhi
Shookkisaa keen naa shookkisi.....	dhukkubaan qaama irraa quncaasi
Qaracaa keen naaf qaraci.....	fayyaatti qalbii naa fuu
Hinajjeesiin hinballeessiin	
Wal cinaa nu dhaabi	balleessaasheef ofiin dhuftee
	dhiifama haagaafattu
Jara walfuudhan gargar naaf baasi.....	gaa'ela isaanii diigi
Seenaa dhala Oromootuu bade	
Dafii dhugaa koo baasi.....	jifuu jallate naaf qajeelchiidha
Shukkaa natti hinta'iin.....	anaafi fira koo kan fakkaatu
	hintuqiin
Kan nama keessaa obboleessa koo cabse.....	kan salphise, kan safuu wallaalchise
Cabsii itti naaf lixi	utuu ofirratti inni hinargiin miidhi
Intala jifuu malee nutti dhufte kana	
Xaragii baasi.....	safuu wallaaltee akkuma galte
	gaa'ellishee guutummaatti haa
	diigamuudha.
Gaaddisa koo hadhaa maarrataa itti godhi.....	Karaa koo kan ishee ga'u summii
	itti haa ta'u
Gaaddisa koo	
Eeboo cokoo itti godhi.....	karaa koo kan ishee ga'u waraansa
	hinbuqqaane itti haa ta'uudha.
Gaaddisa ishee	
Gaaddisa somboo narra godhi.....	kan karaashee naga'u haagalfii
	guddaa naaf haa ta'uudha.
Gaaddisa ishee itittuu bule naarra godhi.....	kanshee yoo na ga'e qabbana
	naafgodhi

4.6.7. Maqaa Xureessuu

Kan namichi hinqabne: budaa, tolchituufi kkf ittiin jechuun akka namichi qaana'ee fuula namaa baqatu, firrisaas itti qaana'u gochuudha. “Oromoon maqaa baduu mannaa mataan baduu wayya” jechuun gurrasaa baay'ee eeggata. Kanaafuu dhimmoota akkasiirratti yoo

namichi dhiifama hingaafatu ta'e humnaan hinreebu, karaa nagaa yoo yaalee dadhabe seera guutee abaarrata. Anis nama sobaanan hattuu jedhame, maqaan nabade jedhu gaafa 7/9/2009 yeroonni daawwadhee waraabee haala gadiin qaaccessa faana kaa'eera.

Uumo gurraachi gurraa jorgaa, waaqni aadaa Oromoo
yoon qabeenyasaa fuudheera ta'e dura naqabi!
Kan kanarraa hafe ammoo
Akka intalli hin heerumne
Akka ilmi hinfuune
“Hattuudha” naan jedhe
Maqaa koo gurraachesse
Na cabse
Akaakayyuu koo cabse
Kan hattuuudha naan jedhe kana:
Karaa guutuu manaa lixii
warra guutuun naaf ba'i
Karaa balbalaa lixii
arrabasaa naaf qabi
Ari'ii naaf qabi
Ciisii itti naaf ka'i
Halkaniifi guyyaa itti naaf duuli
Fidii qe'ee kana naaf dhaabi

Qaaccessa Isaa

Ergaa qaacceffame

Uumo/ Gurraacha Gurraa Jorgaa.....	Maqaa waaqa sirna Waaqeffannaa Jorgaati
Akkaa intalli hinheerumne hattuu naan jedhe.....	akkan tuffatamu godhe
Akaakayyuu koo cabse	kan gosi koo hinqabne narra kaa'e
Karaa guutuu manaa lixi warra guutuun naaf ba'i.....	yeroo tokkotti maatii hunda cimsii qabi
Karaa balbalaa lixii arrabasaa naaf qabi.....	utuu beekuu akkaataa dubbii haa dhabu

Ari'ii naaf qabi.....	fayyaasaatti qabi
Ciisii itti naaf ka'i.....	hin dagatiin, yeroo itti hinlaatiin
Halkaniif guyyaa itti naaf duuli.....	ba'aafi gala naaf dhowwadhu
Fidii qe'ee kana naaf dhaabi.....	dhugaan koo haa ba'u, maqaan koo haa deebi'u

4.7. Fakkoommii Meeshaaleen Abaarsaa Sirna Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti

Qaban

As jalatti meeshaaleen abaarsaa tarreeffamuun hiikni isaan ittiin beekaman yokaan itti fakkeeffaman barraa'e. Meeshaaleen qaacceffaman kunniinis kan ittiin abaaramuufi ittin hiikkatamu ibsarratti adda ba'u malee waliin qaacceffamani. (Maddaa od-himtoota afgaaffii hunda.)

1. Rasaasa

Rasaasni ariitii guddaa akka qabu ibsuuf abbootiin, “Akka rasaasaa” kaadhuu bira ga’i!” jedhu. Namni isaan fayyaatti beekan tokko, “Ni du’e!” kan jedhu yoo dhaga’an, “Maali rasaasa maaltuu rukkute?” jechuun gaafatu. Kunniin hunduu rasaasni ariifatee bira ga’uun du’a dhukkuba malee namatti fida jechuusaanii agarsiisa. Egaa eddo sirnaatti ammoo, “Rasaasni namaa hinmullataa kankee hinmullatuu, isa hinmullanne, isa garaa abiddaa kanaan dha’ii ijaa koo baasi,” jedhama. Kanaafuu hiikni fakkoommii rasaasni ittiin sirnicha keessatti beekamu: ariifataa, fayyaa kan ajjeesu, murtii waaqaa raawwachuuf kan yeroo hinlaanneefi hinsodaannetti fakkeeffama.

2. Soogidda

Uummata Oromoo biratti soogiddi fakkoommii baay’ee qaba. Kanaafuu bakkuma galetti haaluma itti fayyadamaa sanaan hiikama jechuudha. Fokkoommiin inni abaarsa keessatti qabu, yoo abiddatti naqan sagalee guddaadhaan daaraa diigee akka qawweetti dhodhowa, namni soogiddichattis ta’e abiddichatti dhimma ba’uu dhiisii bira taa’ee hinqaqqaaammatu, kan faayidaa abiddaa kana jijjiire soogidda. Yommuu abaaramus, “Akka soogidda abiddatti nammee naaf dhodhoosi!” jedha, lafa kaa’an irra ejjechuunis, “Qoleesaarra naaf ejjedhu!” jedhama. Kanaafuu hiikni fakkoommii inni abaarsa keessatti

qabu balaa itti buusii, dhukkuba itti naqii bakkeedhaa/ achi buuteesaa naaf balleessi, naaf dhodhoosi jechuu, balaa tasaatiin naaf fixi jechuudha.

3. Muraa/billaa.

Muri kan jedhamu waan jiidhina qaamaa qabuuf yokaan kan hingogiiniif akka ta'e ifaadha. Muraa kan jedhamus kan jiidhaa yokaan kichuu muru jechuudha. Yommuu ittiin abaaramus, "Gubaa kee itti naqii, Muraa kee itti naqii naaf qabi!" jedhama. As keessatti "Muraan" kun dhibee naasisaa, balaa tasaa, du'a dalgaa itti naaf fidi hiika jedhu qaba.

4. Lilmoo

Lilmoon hawaasa keessatti xiqqeenyaan beekama, karaa ulluuxsan ulluuqee dhimma baasa. Qaawwa ijaan hinmullanne keessa ba'a. Yommuu sirni abaarsaa geggeeffamu, "Miidhaa sana waaqatti himachuun muraa kee, gubaa kee, lilmoo kee itti naaf naqii naaf qabi!" jedhama. As keessatti lilmoon dhukkuboota hedduu, kan ogeessi sakatta'ee arguu hindandeenyeefi yaalaanis wallaanamee hinfayine jechuudha.

5. Filaanjoo

Filaanjoon gubuuf malee qabbaneessuuf hingargaaru. Sirna abaarsaa keessattis, "Kan inni nyaatu, dhugu, jireenyasaa guutuu filaanjoo itti naaf godhi jedhama". Hiikni fakkoommii inni qabus waanti hundi bifa inni bira ga'uu hindandeenyeen boqonnaa isa haadhowwatuudha.

6. Sansalata/Lookoo/ cancala

Sansalanni faayidaa ballaa hawaasaaf laata. Akka sibiilaatti jabaataadha, akka finyoottis abboomamee maramuun waanta cimaafi rakkisaa/ sodaachisaa ta'e yoo ittiin hidhan hincitaa/ hingadhiifataa sodaan hinjiru. Sirna kana keessattis waan humna ofii ol ta'e tokko ittiin akka waaqni qabuuf abaarama. Fakkeenyaaf, "Isa humnan qaba jedhu kana, namaafi waaqa isa hinsodaanne kana, sansalata kee isa hincinne, isa hinargamneen qabii hidhii fidii dhugaa koo baasi!" jedhama. Hiikni fakkoommii inni as keessatti qabu funyoo hidhaa waaqayyoo isa keessaa ba'uuf humna uumamaan hinargamneefi hinyaalamne jechuudha.

7. Gingilchaa

Gingilchaan qulqulleessuuf yokaan isa fayyaduufi hinfayyadne addaan baasuuf tajaajila. Abaarsa keessattis namni dhugaansaa dhokatee ija namaan mullachuu dide tokko, “Yaa waaqa waan hunda beektuu, hundas agartuu dubbii koo kana gingilchaa keen qulqulleessii naaf baasi!” jedha. Hiikni fakkoommii asitti murtii kee isa siirrii yokiin ija waaqaa isa waan hunda argu, kan ittiin waaqni dhugaafi soba abbaa abbaasaaf addaan baasu jechuudha.

8. Qabduu

Qabduun sibila sibiilarraa tolfamee sibiila diimate qabee jennaan waan barbaadan gochuun danda’amudha. Kan ittiin abidda mo’atan, kan ittiin jallaa qajeelchan jechuudha. Yommuu abaarsi geggeeffamus qabduu waaqaa isa hinmullanneefi qabduu namaa isa mullatu waibukkeetti jechaan fiduun abaarama. Fakkeenyaaf, “Yaa waaq maqaa keetiinis akka dhiyaatuuf kadheen dadhabe, dhimmi koof seera birattis raga hinqabu, ati immoo abbaa dhugaati raga hin barbaaddu nama kana seera keen naaf qabi, qabduu kee isa hingadhiifneen qabii fidii dhugaa koo baasi,” jedha. As keessatti fakkoommiin qabduu haangoo waaqaa isa hundaa olii jechuudha.

9. Shookkisaa

Shookkisaan haaduu fakkaata/ haaduu xiqqoo jechuu dandeenya. Hojiin haaduu qola dinnichaa, qullubbiifi kkf quncaasuudha. Yommuu abaarsaas haala itti aanuun dubbatama. “Nama seera kee tuffatee dhiyaachuu dide kana ana miti si tuffatee, muraa kee, lilmoo kee itti naqii, shookkisaa keen naaf shookkisii qabii lafa inni dide kana fidii naaf dhaabi!” jedha. Shookkisaa kan jedhuuf hiikni fakkoommii dhukkuba alaan ba’ee mullatu, kan qaama quuncaasee hooqsisu, kan namni argee dheessuu bakka bu’a.

10. Qaracaa

Qaracaa jechuun “kan safuu wallaalchisu” jechuutti beekamee yeroo baay’ee shamarrantuu gaafa wallolu/ waldhabu “Si qaraca yoo ta’e akkas ta’i!” jechuun jecha safuu ta’een wal arrabsu. Inni kun guddisa baduu, safuu wallaaluu, addaggummaarraa dhufa. Haalli inni abaarsa keessatti mullatu ammoo namni balleessaa namichaa waaqatti

himuun, “Qaracaa keen qaracii, muraa, gubaa itti naqii tulluu darbii, malkaa raasii fidii qe’ee kana naaf dhaabi!” jedhama. Hiikni fakkoommii qaracaa: kan maraachu, kan fayyaatti qalbii fuudhu, kan ofwallaalchisu jechuudha.

11. Eeboo cokoo

Eeboo cokoon dhaqaa gala waraanti, mataanshee qara akka fuulduratti adeemuuf gargaara, qaamni ishee immoo murmuramaadha akka deebie keessaa hinbaane yokaan yoo ba’es miidhaa isa duraa olii waan fiduuf keessatti hafuutuu filatama jedhama. Abaarsa keessatti ammoo, “Nama horii koo dhokse, dhoksi, kan inni nyaatu, kan inni dhugu eeboo cokoo itti godhi!” jedhama. Kana jechuun waaqichaan jireenya danqamaa, kan inni keessaa falatee ba’uu hindandeenye keessa naaf kaa’i jechuudha.

12. Kibiritii

Kibiritiin kan abiddi irraa uumamu, uumamee kan gubee balleessu yokaan bisheessee tolchu ta’ee abaarsa keessatti kan gubee balleessudha. Haa ta’uutii kibiritii nam-tolchee kana qabsiisuus dhaamsuus nidandeenya. Isa kan waaqaa ammo dhaamsuufis hindanda’amu, arguufis hindanda’amu. Kanaafuu, “Kibiritii kee isa hindhaamneen narraa gubi, gubdee hinqabbanaa’iin, itti qabattee hindhaamiin!” jedhu. Hiikni fakkoommii kibiritii abidda waaqaati.

13. Bilbila.

Uummanni Oromoo dur bilbila mucaasaatti, ilmoo harreettiifi ilmoo hoolaatti hidhu. Kaayyoonsaas ilmoo harree, ilmoon namaafi hoolaan ija hin hafattu, kanaafuu ayyanni budaa kun bilbilicha haa ilaalu ilaalcha jedhu qaba. Karaa biraas ammoo umurii kana keessatti jarreen kun fiigichi itti tala waan ta’eef ittiin haa bashannananiifidha. Ilmoo hoolaaf ammo bineessi fuulleetti dhaga’ee baqata jechuunis itti hidhama. Abaarsa keessatti yommuu ka’u, fakkeenyaaf, “Nama qaalii kee dide kana, tulluu darbii, malkaa raasii, itti bilbilii naaf qabi!” jedhama. Hiikni faakkoommii bilbilaa sagalee kottu jechuun bakka dhokataa yokaan fagoodhaa waamee fiduus danda’u jechuudha.

14. Buna Duudaa

Kan ijaafi qolli gargar hinba’iin jechuudha, kun hiika namni kamuu ittiin beekudha. Abaarsa keessatti ammoo bunni duudaan gaafa hiikkoo kan dhiyaatu ta’ee, Namichi adabame sun yakkuusaa waaqichatti himuun, “ Ani namicha kanatti balleesseera, amma immoo gaabbeeraa naaf dhiisi! Duudaa dhalaa, duudaa dhukkubaa, duudaa jireenyaa na hoolchi!” jedhama. Asitti hiikni fakkoommii buna duudaa milkaa’ina karaa hundaa cufate, uumama tajaajila kennuu qabu hinkennine/ kennuu dhabe bakka bu’a.

15. Biqila

Jecha biqila jedhu midhaaniif karaa adda addaa namoonni itti gargaaramu. Fakkeenyaaf lafaa biqiluu, dhugaatii ittiin hojjechuuf isa manatti biqilfame ta’uu danda’a. Jechi kun yeroo hiikkoo kan gargaaru ta’ee namichi abaarame, “Biqila dhalaan na hiiki, biqila namaan nahiiki, ani balleesseera aakka koo taatee na hinballeessin!” jechuun watwaatee waaqa kadhata. Hiikni fakkoommii biqilaa asitti hormaata namaafi horii bakka kan bu’u jechuudha.

16. Tussoo

Tussoon akaakuu nyaataa keessaa tookko ta’ee xaafii diimaarraa kan tolfamuufi yabbuu ija hinqabnedha. Tussoon humana laata jechuun yeroo baay’ee nama guddinarra jiruufi sangootaaf tolfama. Sirna abaarsaa keessatti ammo gaafa hiikkoo kan barbaachisu ta’ee, qaamni abaaruufi abaaramu kan kansaanii fiduun afaan wal kakkaa’anii, biqilas wal unsiisaa akkuma nu waliif dhiifnee waliin nyaannee dhugne atis nuuf dhiisi! Buddena nuuf baasi! Nuuf qulqullaa’i!” jechuun garaa qulqulluu tussicha waljijjiiruun nyaatanii dhugu.” Hiikni fakkoommii tussoo asitti “budeena” yokaan kan hojjetanii jiraatan bakka bu’a.

17. Xabala

Qe'ee Waaqeffannaa Jorgaa kanatti baala hoomiifi bishaanirraa irratti kadhatamee qophaa'uun dhukkuboota kamiifiyyuu hordoftoonni amantii sanaa fudhatanii bakka dhukkubutti naqnaan/ naqannaan yokiin bishaansaa dhugnaan kan fayisudha. Meeshaan kun hiikoo abaarsarratti kandhiyaatu ta'ee haalli ittiin raawwatamu, biqilaafi tussoon waliif hiikkachuun booda dhuguun, “Nuti waan beeknuun, waan mullatuun waliif hiikkanee, waliif qulqulloofnee atis ammoo garaa keenyaaf, kala keenyaaf qulqulla'i,” jedhu. Asitti “Xaballi” kan keessa garaa/ icciitii garaa/ quuqqaa garaa keessaa isaan gidduutti hafe kan qulqulleessu, akka ayyaana waaqaa isa dhokataa arguutti, jechuudha

Suura 4. Suura Meeshaalee Ittiin Abaaramuufi Ittiin Hiikkatamuu

Ibsa Agarsiiftuu: Meeshaalee Abaarsaa, tussoo,
Soogidda, Biqila, Xabala

4.8. Galatoo

Galatoon galateeffachuu yommuu ta'u, qaamni galateeffatu waan itti himate yookaan akka ifa bahuuf barbaade keessaa darbee darbee mullachuufii gaafa jalqabe galatoo gochaa waaqichaa himaa, yoo barbaade afaaniin yoo barbaade immoo afaan itti dabalee qabeenyaa xiqqoo keennee galatoo galcha. Akka sirnaa waaqeffannaa kanaatti gochi kun kormaafi hoolaa yookaan qabeenya wareegaa galu caala. Yoo hafe gocha waaqaa dhoksuutti hiikkama. Kanaafuu, oolee osoo hin buliin akka dhimmisaa ifa bahuufi

eegaletti deemee bakichuma abaatetti galatoo galachata. Fakkeenyaafi dubartiin tokko namni mucaa dhiiraa isheefi mucayoo durbaa tokko yadaa ishee ala bifa ishee tuffachuutiin ijoollota lamaan sosobanii wal fuusisnaan abaaratee dhageesifatte. Isheen is gaafa dhugaansheenshee ifa bahuu jalqabu haala ittaanuun galatoo galfatte:

Guraacha gurraa jorgaa saa galatu!
 Dubbadhee kanin dhageesifadheef galatoomi!
 Ammas galatoo keetiin nama dhufu na gudhi!
 Baddaa fi gamoojiiif dhageessaa galatoomi!
 Ati waaqa garaatii galatoomi!
 Ittuma naa fufi! jechuun himattee galatoo ishee galfatte.
 Galatoo olii kana keessatti walaloonsaa haala itti aanuun qaacceffameera.

Yaada Qaacceffame

Hiika Qabu

Gurraacha gurraa jorgaa saa galatu.....	Waaqni “Gurraacha gurraa jorgaa” jedhamtu kun galata fudhadhu.
Dubbadhee kanan dhageessifadheef galatoomi.....	dhugaa koo naaf hubattee ulfaadhu
Ammas galatoon nama dhufu nagodhi.....	dhugaa koo mullisuu ittuma naaf fufi/dubbii koo hafes hindagatiin
Baddaafi Gammoojiif Dhageessaa galatoomii.....	biyya dhiyoofi fagoo addaahinqooddu
Ati waaqa garaatii galatoomi.....	waanti si miliqu hinjioru jechuudha

4.9. Hiikoo

Hiikoo jechi jedhu hiikuu jecha jedhu irraa dhufe. Kunis abaarsa keessatti habbaruun hidhuu yoo ta’u yommuu abaarsichi dhugaa baasu ammo abaan abbaarrate hisa abaarame

faana dhugaan bahuunsaa itti gammaddee akka seera bakka waaqaefanichaatti qamna abaareefi abaarame wal bokkee dhabbatanii hikkatu. Innis soogiddacimdii, tusoo cimdii, biqila cimdii xabal qaopheefachuun hiikatau. Kanneen cimdii qophaa'an kan tokko tokko qabu jechuudha. Isaanis kan kan saanii wal jijjiiruun wal unachiisaanii, wal ciffachiisaanii waliin jireenya eegalleerra atis nuuf dhiisii, nu walfi hiikanne ati nuuf hiikadhu jechuusaaniiti. Kanaa booda haala salgeen qajeelcheen wal cinaa dhaabbatan waaqa dhiifama gaafatu. As gidduutti namni duraan miidhamee abarratte kun kiisii seerrri waaqichaa itti mure nama abbarratteraa fudhatee kaawwata. Sannaan booda abaarsa waaqichi akka irraa hiikuufi kadhachuu eegalu.

Biqila namni abarrate sun abbuuqqatee harka abaaramaatti al sagal irra deddeebiye tufuun akka irraa hiikamuufi haala gadiin yaada isaa ibsa. Uumoo saa tufu, oofaa saa tufu, mataan keen saatufu, matiikeen saatufu, biqila namaan saatufu, horii hormaataan saa tufu, gufuu sitti hin taa'iin, sansalata ta'ee sin hidiidhiin, mura ta'ee sin muriin, qabduu ta'ee sin qabiin, eeboo ta'ee sin horaaniin, haafuu siif haa jedhu jedha. Ittuma fufeeakkan si hiki guraachi gurraa joraagaa saa hiiku, alaafi mnaa saa hiiku, kan aaree dubbadhe hundaan saatufu. Akka bitaafi mirgaan dhaabbannee hiikanne bitaafi mirgaan nuu haa hiiku. gamaaf gamanaan nuu haa hiiku tokkoo keenyatti hin hafiin jedhu. Jedheetuu garaa qulqulluu irraa hiikusaa waaqa isaaf ibsa.

Namichi abbarames dabareesaa biqila habbuuqqatee lafatti tuttufuun:

Uumoo na tufi

Waaqni uumaa ganamaa natufi

Waaqni adda oroomoo na tufi

Maaddiin na tufi

Maatiin na tufi

Horii hormaataan na tufi

Sansalata taatee nan hidhiin

Muraataatee nah in hidhiin

Eeboo taatee nan waraaniin

Qabduu taatee nan hinqabiin

Kanan wallaale naaf dhiisi

Namni foonii ni dogoggoraa dogoggoraa naaf dhiisi
 Poolisiikeen, goota keen, na hiiki
 Dubbannaan arrabaan na hiiki
 Adeemnaan faantoon na hiiki
 Qonnaan barruun na hiiki
 Ciraa taatee ciraakootti hinhafiin
 Waan hundaan na hiiki
 Na duukaa deebitee nan balleessiin
 Duruu ni hiiktaa ammayyuu nu hiiktaa
 Waaqni aadaa Oromoo na hiiki
 Bitaa mirga dhaabbannee hiikkanne nu hiiki
 Lachansaaniyyuu xabala dhuguun wal faana haala salgeen gursuun
 Kala keenyaaf qulqula’ii
 Qee’ee keenyaaf qulqulaa’i
 Maatii kenyaaf qulqulla’ii
 Waliin nyaannaan nuuf dhiisi
 Waliin dhugnaan nuuf dhiisi
 Qabeenya keenyaan nu hiiki
 Kan wallaalla hafuu nuuf jedhi
 Bira nuuf darbi jedhu.
 Kanaan booda salgichi seera raawachiisu dabareesaa waaqichatti himaafii
 Biqilicha siidaatti ibaasaa haala itti aanuun waaqa kadhataafii:
 Adamnaa sin haa hiiku
 Dubbanaan sin haa hiiku
 Biqila dhalaan sin haa hiiku
 Biqila horiin sin haa hiiku
 Jaarjaraan siidaa haafuu siniif haagodhu
 Barriin rabbi hiikaa siniif haa godhu
 Gufuu ta’ee sinitti hin hafiin
 Sin haa hiiku
 Namni foonii ni dogoggora

Jarjaraasaa sinirraa haa deebisu

Kan boonaa awwaara haata'u

Kan gannaa dolooloo haata'u

Kan birraa buubbee haa ta'u

Ani nama fooniiti inni beeku

Sin haa hiiku ittiin jedha.

Itti aansuun tussoo isaanii kan duraan waljijjiiran afaan kaawwatani waaqa kadhataa waan hundaa eebba nuuf ta'i jechaa momoccoranii namoota hunda achi jiran waliin gahu. Kun abaarsa gidduu isaanii ture waaqichi eebbatti akka jijjiiruufi amantoonni akka kadhataaniif barbaadaniiti. Namooni hundis araara isaaniitti gammadanii akka isaanitti ifetti eebbisu.

Fakkenyaaf:

Sin haa hiiku

Sin haa tufu

Akka garaa keessanii siniif haata'u jedhu. Kanaan booddee jarreen kun jireenya hawaasummaa gaarii waliin jiraatu namoota biroofillee fakkenya ta'u.

Suuraa 5. Yeroo Waliif Hiikkannaa

4.10. Dayii dhabachuu

Kun adeemsa hojii ofiitti gaabbuun waaqa dhiifama gaafatanii hiikoo barbaaduuti. Namni waan yakke ni dagata waan ta'eefi yakka isa dagatee yeroo dheeraa boodaa dhukkubni yaaliin hinfayyine yookaan hiyyuma cimaan qabama. Gaafa jooree, jooree fala dhabu ganda oodduu deemuun dhibee isaa itti himata. Ooddichisi, gocha inni waqicha fuuldurratti yakkee utuu dhiifama hin kadhatiin dagate yaadachiisa. Ganda ayyaana abbaasaatti deemee akka ofirraa fixuuf hanga inni kiisii yakkasaaf baasuu qabu itti hima.

Haaluma kanaan bakka waaqeeffannasana deemee waan dhagaayatee dhufe abbaa bokkuutti hima. Innis turtii torbee tokkof hin dhiqatiin, hindibatiin, qeensa hin qoratiin, qe'e dhuma kan soomaafi kadhataan turi, hojiikee dhiisii waaqaa dhiifamaa gaafadu jedha. Namni kun akkuma ajajametti hoomii dame sagalii, dambii dame shanii,baatee

dhaabatee,seera jaarsaafi jaartii dhaabadhee,duruu ni hiiktaa ammas ni hiktaa na hiiki,jechaa guyyoota toorbaaf akkasiin kadhata.Gaafa xumura sirna kanaa farsoo gomboo lama ,buddeena maaddii lama,soogodda cimdiifi kiisii kaffalu kan ooddichi itti mure qopheeffatee namicha isa abaare sana akka irraa hiiku waammata.Kiisii odduun itti mure yoo namichi hin danda'u ta'e waaqni garaa ilaala waan ta'eefi abbaan bokkuu salphisuufii danda'a.Fakkenyaafi kormarra gara hoolaatti,hoolaarraa gara soogiddaatti, soogiddarraa gara coqorsaatti baasii mana waaqaaf ta'u kana salphisuufii danda'a. Guyyaa beellamaatti abbaarrataan yoo dhufe kiisii yoo irraa qabate fudhatee bitaaf mirgatti araaramanii garaa qulqulluu waliif hiikkatu. Yoo didee hafes waaqni waan hundumaa wal qixatti waan ilaaluuf erga inni dogoggoruusaatti gaabbee waaqichis kadhate ni dhiisaaf. Kanaafuu, bakkuma abarrataan hin jirretti waaqichi dhiifama godhaaf jechuudha. Guyyichattis, abaarrataafi abaaramaan walbukkee dhaabbachuun haala kanaan hiikkatu. Abaarrataan biqila abbuuqqachuun al sagal harkatti tuttufee

Uumo saa tufu

Mataa keensaa tufu

Maatii keen saa tufu

Horii hormaataan saa tufu

Akkan si hiikkadhe

Waaqni siif haa hiikkatu

Namichis dabareesaa biqila abbuuqqatee al sagal lafatti tuttufuun:

Uumo na tufi

Waaqni uumaa ganamaa na tufi

Maaddiin na tufi

Nuwaliif hiikkannee nuuf hiikkadhu

Waan hundaan nuuf hiikkadhu, jechaa haaluma kanaan itti fufanii fixuun nyaata afaan olkakkaa'u. Hiikkoo olii keessatti walaloosaa yoo qaaccessinu:

Yaada Qaacceffame

Uumo saa tufu

Mataa keen saa tufu.....

Maatii keen saa tufu.....

Horii hormaataan saa tufu.....

Akkan siif hiikkadhe waaqni saa hiiku.....

Maaddiin na tufi.....

Nu waliif hiikkannee nuuf hiikkadhu.....

Waan hundaan nuuf hiikkadhu.....

Hiika qabu

waaqni waan irratti siqabe siif haa dhiisuudha

suma mataa keef dhiifama haa godhu

hortee keef dhiifama haa godhu

hiyyuma hoorii sirraa haa kaasu

akkuma koo waaqni siif haa araaramu

akka waliin nyaannee dhugnuuf naa dhiisi

garaa guutuu akkuma waliif dhiifne nuuf dhiisi

kan nuti jennee wal abaarre maraan dhiifama nuuf godhi jechuudha.

4.11. Waaqeffannaa Gibinaa keessatti Faayidaa Abaarsi Hawaasaaf Qabu

Abaarsi filannoo gaarii akka hintaaneefi namni karaa isa abaarsisurra akka hingerreef uummanni Oromoo mammaaksa, “Kan abaaraniifi kan akaayan hinmargu,” jedhu qaba. Sabni kun abaaruufis hin ariifatu,” Gaabbiifi eegeen booda deemti,” jedha. Obsa dheeraan booda filannoo biroo gaafa dhabu itti seena, waaqasaatti qulqullummaasaa himatee “Ifa naaf baasi!” jedha. Waaqichis waan abbaan dhugaa itti himate waan raawwatuuf, yeroo kana waanti mullate bu’aa abaarsaati jedhama.

Haaluma kanaan akka od-himtoonni af-gaaffii jedhanitti abaarsi: “Dhugaa dhokate baasa, qabeenya bade barbaada, yakka hirrisee hojii gaariin akka baballatu godha, haqa dabe qajeelcha, mirga dabaa fi dadhabaa eega. Safuu ittiin bulmaata uumataa kabachiisa. Akkasumas waadaan akka eegamu taasisa jechuun yaada isaanii kaa’aniiru.” Waraabbiin kun kan agaarsiisu nama dhugaa barbaadee dhugaan kadhatuuf yaadasaa kan guutu ta’uu hubanna. Gama biroon ammo qaama dabaa hojjetes adabee kanneen birooof barumsa gaarii akka kennu hubachuun nama hindhibu. Yaaduma kana kan tumsu ani daawwannaan taasisaan namoonni walirratti badii raawwatani erga abaaramanii dhiifama gaafatani kiisii baasuun waaqa dhiifama gaafatani utuu waliif hiikkatanii argachuun kanuma mirkaneessa. Akkasumas sodaa abaarsaaf dhufee utuma mallattoon irra hinga’iin dogoggoruusaa dhugaa ba’ee kan hiikkatamus daawwannaan adda ba’eera. Keessumaa

waanti namatti tolu araarri bakka kanatti ta’u maqaa waaqaatiin akka dabaa walirratti hinyaadne waan waliif kaksiiifamaniif jarri lachanuu yerosuma waliin nyaachuufi dhuguu eegaluu. Cuunfaan malleen odeeffannoo kanneen lamaaniyyuu kan agarsiisu abaarsi bu’aa barsiisu akka qabudha.

Boqonnaa Shan: Gudunfaafi Yaboo

5.1. Gudunfaa

Mataduree kana jalatti dhimma qoratamee kaasee, sababa qoratame, malleen ittiin qoratame, meeshaalee odeeffannoon ittiin funaaname, mala odeeffannoon ittiin qaaceffameefi hiikametuu gabaabinaan ibsamee argannoon taa'e.

Haaluma kanaan matadureen qorannichaa “Qaaccessa Yaada Bu'uuraalee Abaarsaafi Hiika Fakkoommii Meeshaalee Isaanii Waaqeffannaa Gibinaa: Godina Wallagga Bahaa Aanaa Haroo Limmuu Keessatti,” yoo ta'u, gaaffilee bu'uuraafi kaayyoo qorannichaa walqabsiisuun, odeeffannoon meeshaalee funaansa ragaa: daawwannaa fi af-gaaffiin walitti qabamani. Ragaaleen argaman kunniinis mala qaaccessa raga qulqulleeffataatiin xiinxalamee hiikamee taa'eera. Argannoon qorannaa kanaan bira ga'ames haala itti aanuun adda ba'eera.

- Sirna Waaqeffannaa Gibinaa Keessatti dhimmoonni abaarsisan: ragaan hinjiruun waliigaltee diiguu, hanna, qabeenya namaa barbaadeessuu, reebicha dhoksaa, safuu abbootii isa ganamaa cabsuu fa'i. Bakki waaqeffannaa kun dhaloonni gocha hinmalle akka hinhojjenne, hawaasni aadaa boonsaa ta'e, hojii fakkeenyummaa qabu akka shakalu, walumaa galatti muuxannoo gaggaarii baballisaa akka jiru qorataan irra ga'eera.
- Haalli dhiyeenya abaarsaas dhimma abaarsi irratti geggeeffamu abbaan dhimmaa ibsachuun haala geggeessaan sirnichaa jedhuun akkeessuun abaarrata. Unkaan abaarsi kun ittiin mullatus walaloofi hololoon walmakee dhiyaata. Akkasumas qaamni raawwachiisu kun muuxannoodhuma qabuun waan dubbatuuf irra deddeebiin jechootaallee niheddummata.
- Geggeessitootni amantaa Waaqeffannaa Gibinaa amantoota abaaruufi abaarsisuun sirrii akka hintaane hubannoo walirraa hincinne kennu. Haa ta'u malee, kan seerrisaa abaarsisu yoo ta'e ammoo abaaruun yeroofi iddoo adda ba'e qabaachuu qorataan adda baaseera. Haaluma kanaan yeroon abaarsaaf eeyyamamu: ganama afaan buleen ta'ee, guyyoota torbanii keessaa ammoo: Kibxata, Kamisa, Sanbata Xiqqaafi Dilbata. Akkasumas guyyoota ayyaanni waggaa jiru: guyyaa ibsaafi addaamootti qaamni seerichi eeyyameef niabaarrata. Iddoon itti abaaruun

danda'amus bakka siidaa yokaan bakka geessisaa kan salgeen irratti kadhatee waggaa waggaatti korma irratti qalu, kan achitti kadhatame hundi akka raawwatamu kan irratti waliigalamedha. Seeraafi heera abbootii ganamaa asiliifi hawachiisaa kana utuu dhalootaaf dabarsuu beekamtiisaaf gufuu kan ta'an jiru. Fakkeenyaaf: daandii konkolaataa, ibsaafi bishaan maqaa dha'uun nidanda'ama.

- Waaqeffannaan aadaa kun meeshaalee adda addaa sirnichaaf itti tajaajilamu keessaa meeshaaleen abaarsaa tokko. Sabni kun amantaasaa keessatti waan hinmullanne tokko waan mullatuun bakka buusuun, waan fagoo dhiyeenyatti agarsiisuuf, waan yaadaa qabatamaa taasisuuf meeshaalee ijaan mullatan, kan hojiinsaani hawaasa kessatti sodaachisu bakka buusuun muraasa ifatti harkaan qabsiisani, kaan ammoo gochasaanii faana maqaa dha'uun abaarsi geggeeffama. Hiikni fakkoommii meeshaaleen abaarsaa sirna waaqeffannaa Gibinaa kana keessatti qabanis hubatameera. Fakkeenyaaf: rasaasa-ariifatee bira ga'uun battala kan miidhu, qabduu-waan cimaa hunda qabuu kan danda'ufi kanneen kana fakkaatan boqonnaa afur jalatti qaaceffamaniiru.
- “Kan abaaraniifi kan akaayan hin margu.” jechuun uummanni Oromoo abaarsa akka hindeggerreefi gochoonni abaarsatti fidan akka hinbaballanne dhaloota shaakalsiisa. Akkan odeeffannoo koorraa qaaccessetti kan abaaramu didaa ta'ee, bu'aan abaarsaa: dhugaa dhokate ifa baasa, qabeenya bade barbaada, haqa dabe qajeelcha, safuu hawaasaa eegsisaa, waliigalteen akka hindiigamne godha, darbees mirga dhabaafi dadhabaa eegsisaa. Itti dabalees waanti afaan guutamee jechuun danda'amu, sirna Waaqeffannaa Gibinaa keessatti haalli raawwii abaarsaa kan aadaafi duudhaa hawaasaa qajeelaa ta'e jajjabeessu, amaloota badaa mullatan balaaleffatuufi guddummaa waaqaa dhaloota kan hubachiisudha. Gama biraatiin heeraafi seera biyyaallee eegsisuu keessatti shoora guddaa kan qabudha.

5.2. Yaboo

- ✓ Sirni Waaqeffannaa Gibinaa dhimmoota safuu haawaasaafi seera biyyattii cabsan irratti ciminaan hojjetee duudhaa gaarii dhalootaaf dabarsaa waan jiruuf dhimmaamtoonni hunduu gumaacha barbaachisu utuu taasisanii gaarii ta'a.
- ✓ Jechoonni ittiin abaarsi geggeeffamu qaama ilaallatuun (keessumaa Waajjira Aadaafi Turiizimmii Aanaa) tiin ballinaan qoratamanii, qindaa'uun barreeffamanii kaa'amuun geggeessitoonni dhimmichaas ta'e, amantoonni irraa dubbifatani waaqa utuu ittiin kadhatanii caalaatti hawachiisaafi bu'a qabeessa ta'uu danda'a.
- ✓ Akkuma amantaa kamiiyyuu amantaan kun dhaloota karaa qajeelaa qabsiisaa kan tureefi ammas kan jiru ta'uunsaa beekamaadha. Kanaafuu dhaabbileen amantaa kun akka jajjabeeffamuuf qorannoofi qo'annoo irratti geggeessuun bu'aansaa uummata bira geenyaan dhaabbileen adda addaas ta'e, lammiin hundi guddina aadaafi afaaniif quuqama qabu beekumsaafi qabeenyaan utuu tumsee bu'aa argamsiisuu danda'a.
- ✓ Aadaan waan hunda: isa nyaataniifi dhugan, isa uffatanii miidhaganiifi qullaa dhokfatan, isa ittiin dubbatanii of ibsan, isa ogummaafi falaasama uummataa baatuufi kkf fa'i. Faayidaasa kaasnee fixuun hindandeenyu. Meeshaaleen abaarsaa bakka waaqeffannaa kanaas hiika fakkoommii duraan qaban faana waan argamaniif utuu addaan hinarca'iin galmaa'ee qabatamaattis godambaa keessa utuu taa'ee sirnicha jajjabeessuurra darbee galii biyyaallee dabaluu danda'a.
- ✓ Yeroo tokko tokko namoonni seeratti hirkatanii (seera biratti raga hinqabuun) nama miidhu, qabeenya bakka hinbuunellee namarraa "lafa" gurguran deebisan fudhachuufi waanti haqarraa fagaate hedduun nimullata. Yeroo akkasii abbaa dhugaan ija fooniin mullachuufi dide kun ganda aadaa kana deemuun seera guutee abaarrannaan yokaan abaaruu jennaan falli argama. kanaafuu qaamni seeraa geggeessitoota amantaa kana waliin ta'uun utuu hojjetee yakkoonni akka biyyaatti h irrachuu danda'u.

Wabiilee

- Addunyaa Barkeessaa (2010). *Natoo. Yaadrimee Caasluuga Afaan Oromoo*. Finfinnee: Mega Printing PLC.
- _____ (2011). *Akkamtaa*. Finfinnee
- Alamaayyooifi Kaawwan. (1998). *Seenaa Oromoo Hanga Jaarraa 16ffaa*. Finfinnee: Mana maxxansaa Biraaninnaa Salaam
- Asaffaa Tafarraa Dibaabaa. (2006). *Anaaniyaa*. Finfinnee: Biraannaa Interprise.
- Asmarom Legesse. (1973). *Gada. Three Approaches to the Study of African Society*. Newyork: Free Press.
- Balay Mokonnnon. (2007). *Kiristaanummaafi Oromoo Duriirraa Hanga Ammaatti*. Finfinnee: Oromiya. Africa printing plc.
- Bascom, W.R. (1965). *Four Functions of Folklore*, in Dundes.A. (1996). *The study of folklore*. Berkeley: Printice-Hall, Inc.
- Ben-Amos, D. (1975). *Folklore in african Society*.
- Berhanu Mathewos. (2009). *Fundamental of Literature*. Addis Abeba: Alpha Printers PLC.
- Biiroo Aadaafi Turiizimii Oromiyaa. (1998). *Seenaa Oromoo Hanga Jaarraa 16ffaa*. Finfinnee: BATO.
- Cresswel, J. (2009). *Rersearch Design: Quantitative, Qualitatove and Mixed Method*. Approaches. 2nd ed. London University of Nobtaska.
- Dammituu Barnaabaas. (2003). *Soogiddee*. Finfinnee: Berehanena selam Printing Enterprise.
- Dajanee Gammachuu. (2002). *Confilict and Confilict Resolution Among Waliso Oromo of Eastern Mecha with Particular Emphasis on Guma*. Addis Abeba University. (un pub.)
- Dastaa Dassaalegn. (2002). *Bu'uura Qorannoo*. Finfinnee Boolee.
- Denscombe, M. (2007). *The Good Research Guide for Small Scale Social Research Project* 3rd ed. Open University Press.
- Derek Prince. (1981). *Curses: Cause and Cure*. –Study Note outline_
- Dirribii Damusee. (2012). *Ilaalcha Oromoo*: Biiroo Aadaafi Seenaa Oromoo.

- _____. (2016). *Ilaalcha Oromoo*. Barroo Aadaa, Seenaafi Amantaa Oromoo: Finfinnee. (Gulaala arfaaffaa)
- Doof, A. (1988). *Teaching English: Arranging Course for Teachers*. Cambridge University Press.
- Dorson, R. (1972). *Folklore and Folklife. (edn)*. Chicago: University press.
- Dundes, A. (1965). *The Study of Folklore*. Berkely: Prentice-hall. Inc.
- Elliot Oring. (1986). *Folk Group and Folk Genres Introduction*. Logan UT. Utah State University Press.
- Fekade Azeze. (1998). *Unheard Voices. Drought, Famine and God in Ethiopian Oral poetry*. Addis Abeba: Addis Abeba University Press.
- Fekade Azeze. (1999). *Yasinekal mamriyaa*. Addis Abeba: Alpha Printers.
- Finnegan, R. (1970). *Oral Literature in Africa*. Nairobi: Oxford University Press
- Gammachuu Magarsaa. (2003). *The Oromo World View, Jornal of Oromo Studies*. Volume 12. Number 1&2 (July), 68-79.
- Georges, R.A. and Jones, M.O. (1995). *Folkloristics. An Introduction*. Bloomington and Indiana Polis: Indiana University Press.
- Getaachoo Hundee. (2008). *Xiinxala Qabiyyee Faaruu Waaqeffannaa Jorgaa*. Yuunivarsiitii Wallaggaatti Waraqaa qorannoo Digirii lammaffaa (kan hinmaxxanfamiin).
- Henry Glassie. (1999). *Material Culture*. Indian University: Indiana University Press.
- Imaanaa Bayyanaa. (2007). *Qaaccessa Qabiyyee Faaruu Amantii Duudhaa Oromoo. Qorannoo Digirii Lammaffaa kan hin Maxxanfamin*
- Jaarraafi W.B. (2000). *Bantuu Haaraa. Caasluugaafi Ogbarruu Afaan Oromoo. Oromiyaa: Finfinnee*.
- Maammoo Gadaa. (2009). *Duudhaa*. Oromiyaa: Finfinnee.
- Makonnin Raggaasaa. (2008). *Xiinxala Ayyaanaafi Fakkoommiwwan Sirna Raawwii Muuda Dirree Sheek Huseen. Yuunivarsiitii Finfinneetti Waraqaa Qorannoo Digirii Lammaffaa Gamisaan Guuttachuu. (kan hinmaxxanfamiin)*.
- Martha, C. (1963). *Living Folklore. An introductory to the societyof people and the Traditions*. Utaha: State University press.

- Margaa Baayisaa. (2014). *Ga'ee Sirna Waaqeffannaa Gibinaa Waldhabdee Hawaasaa HiikuuKeessatti*. Yuunivarsiitii Wallaggaatti Waraqaa Qorannoo Digirii Lammaaffaa (kanhinmaxxanfamiin).
- Melakneh Mengitu. (1999). *"Fundamental of Literature for colleges" (first ed.)*. Addis Abeba: Comercial Interprise.
- Mulugeta nagassa. (2014). *Documentation and Analysis of Ritual Performances Of 'Sera Gada' Amang The Karrayyu Oromo*. (Ph.D). Dissertation Submitted to The Department Linguistics Presented In Fulfillments of The Requirements for Doctor Philosophy In documentary Linguistics and Culture, AAU)
- Nagaso Gidada. (1984). *History of Sayyoo Oromoo OF South Western Wollega, Ethiopian from 1730-1886*. Ethiopia: Mega Printing Interprise.
- Okpewho. I. (1992). *African Oral Literature*. Background, Character and continuity. Bloomington: Indian University press.
- Oxford University. (2006: 286). *Oxford Adivanced Learners English Dictionary*. Oxford University press.
- Nunan, D. (1992). *Research Method in Language Learning*. Combridge: Cambridge University
- Punch.F.(1998). *Introduction to Social Research*. New Delhi: sage Publications Indian PvtLtd.
- Raayyaa Horroo. (2008). *Waaqeffannaa*. Finfinnee: Africa Printing Plc.
- Sarantakos, S. (2005). *Social Research*: Beljing Palgare Macmillan Ltd.
- Sims C.M and Martine, S. (1965). *Living Folklore: An Introduction to the Study Of People and Their Traditions*. Logan Utah State University Press.
- _____ (2005). *Living Folk lore: People and Their Tradition*. The Ohio State University Press.
- Taylar and Frances. (1971). *Some Trends Problem in The Studies Of The Falk Tale*. Printed Hall.
- Warkineh Qalbeessaa. (2001). *Trditional Oromoo attituds the Envaronment: An argument fo Environmentally Sound Devlopment*. OSSRE Social Science Research Report. Series, No19. Addis Ababa: Commercial Pirnting Enterprise.

Wajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Haroo Limmuu. (2008: 8-11). *Qabiyyeeḥi Qubsuma Uummata Oromoo Aanaa Haroo Limmuu*. Kan hinmaxxanfamiin.

Yaadasaa Tolasaa. (2008). *Malleen Qorannoo Waliigalaa*. Printed by Far East Trading PLC

Yuunivarsiitii Wallaggaa. (2003). Seensa Afoolaa (AFOL 323) (moojula hinmaxxanfamiin).

ሰብዓን ተሾመ ባዬ። (2007)። ፎክሎር ምኅንቱና የትኩረት ስቅጣጫ ስዲስ ስበባ፣ ፋር ሲስት ተፈጽሞ፣ ኃሳ.ተ.ግ.ማ.

ስለሽ ብርሃኑ. (1978). በወለጋ ነቀምቴ አውራጃ ብሔረሰብ ምርቃን እና እርግማን። አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ፣ በኢትዮጵያ ቋንቋዎች እና ስነ ጽሁፍ ክፍል።

YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOOLLEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANOTAA
JOORNAALIZIMIIFI SABQUUNNAMIITTI MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUF FOOKILOORII

Dabale A

Cheeklistii Daawwannaaf Qophaa'e

T/L	Hojiwwan Hojjetaman	Guyyaa	Yaada
1	Sirna ibsaarratti hirmaachuun: unkaa abaarsaa, yoomessa abaarsaa, adeemsa abaarsaafi yaada bu'uuraalee abaarsaa daawwachuun waraabuu	22/6/2009	_____
2	Guyyoota sagantaan abaarsaa jiru: Kibxata, Kamisa, Sanbataafi Dilbata barii ganama deemuun: unkaa abaarsaa, yaada bu'uuraalee abaarsaa, fakkoommii meeshaalee abaarsaafi kanneen abaarsaan walqabatanii mullatan haala qabatamaan waraabuu	_____	Guyyaa sagantaan abaarsaa jiru bilbilaan sagantaan hordofameetuu raawwatame
3	Guyyaa ayyaana waggaa Addaamoo(Araarii Arfaasaa) deemuun: waantota abaarsisan, unkaa abaarsaa, yoomessa abaarsaa, adeemsa abaarsi ittiin geggeeffamu, fakkoommii meeshaalee abaarsaa, galatoo, hiikoofi dayii dhaabbachuurratti sirna geggeeffamu hordofuun waraabuu	18/10/2009	_____

YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOOLLEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANOTAA
JOORNAALIZIMIIFI SABQUUNNAMTIITTI MUUMMEE AFAAN OROMOO,
OGBARRUUFU FOOKILOORII

Dabalee B

Afgaaffii

Kabajamtoota hirmaattota af-gaaffii kanaa ani maqaan koo Moosisaa Nuqus yoo ta'u mataduree 'Qaaccessa Raawwii Abaarsaa Waaqeffannaa Gibinaa: Godina Wallagga Bahaa Aanaa Haroo Limmuu Irratti Kan Xiyyeeffate" jedhurratti qorannoo waanan hojjedhuuf yaadni isin naaf gumaachitan bu'uura ijaarsa hojii kanaa waan ta'eef iddoo olaanaa ibsa keessaniif akka kennitan kabajaan isin gaafachaa, eeyyamamoo taatanii argamuu keessaniif baay'ee galatoomaa! Itti aansuun qorannoon kun dhiibbaa tokkollee sinirraan akka hingenye waadaa siniif galaa yaada qabdan shakkii tokko malee akka naaf gumaachitan kabajaanin isin gaafadha.

A. Odeeffannoo Dhuunfaa

Maqaa_____Saala: Dhiira_____Dubara: _____Umurii_____

Sadarkaa Barnootaa_____Ganda_____Guyyaa_____

B. Af-gaaffii Qophaa'e

1. Sirna Waaqeffannaa Gibinaa keessatti dhimmoonni abaarsisan maalfa'i?
2. Waaqeffannaa Gibinaa keessatti jechoonni abaarsaaf qindaa'an bifa kamiin mullatu? Walaloo moo? Hololoodha? Fakkeenya kenni.
3. Sirna waaqeffannaa Gibinaa keessatti yeroofi iddoon abaarsi itti geggeeffamu beekamaadhaa?
4. Waaqeffannaa Gibinaa keessatti hiika meeshaalee abaarsaa ibsi.
5. Jiruufi Jireenya hawaasaa keessatti faayidaan abaarsa sirna Waaqeffannaa Gibinaa jiraa? Yoo jiraate ibsi.

Dabalee C

Maqaa namoota Odeeffannoon irraa Funaanamee

T/L	Maqaa himtootaa	Od-	Kooddii	Koorniyaa	umurii	Sadarkaa barnootaa	Ganda	Guyyaa
1	Fayyeeraa Mokonnon		F.M	Dhi	45	8	Gorbaa Guddinaa	22/08/2009
2	Abdanna Galataa		A.G	Dhi	45	6	Goorbaa Guddinaa	22/08/2009
3	Nagaash Fayisaa		N.F	Dhi	66	3	Tuuttine	29/08/2009
4	Maaruu Moosisaa		M.M	Dhi	55	9	Gorbaa Guddinaa	14/09/2009
5	Dhaabaa Guraayyuu		Dh.G	Dhi	48	1	Gorbaa Guddinaa	29/08/2009
6	Birraatuu Anbassaa		B.A	Dhi	70	-	Gorbaa Guddinaa	21/09/2009
7	Warqee Waaqtolaa		W.W	Dhi	42	10	Gorbaa Guddinaa	22/08/2009
8	Amanuu Ayyaansaa		A.A.	Dhi	45	3	Gorbaa Guddinaa	14/09/2009
9	Baqqalaa Waaqjiraa		B.W	Dhi	60	1	Gorbaa Guddinaa	12/10/2009

Dabalee D

Suurawwan Garaagaraa

Suuraa 1. Suuraa Yeroo Abaarsaa

Suuraa 2. Gulantaa Kaawwachuu

Suuraa 3. Meeshaalee Abaarsi Ittiin Geggeeffamuufi Ittin Hiikkatamu

Suuraa 4. Yeroo Waliif Hiikkanaa

